

SOL INVICTUS

**Antecedents mitològics, religioses e manifestacions
actuaus der antic pòble dera Garona.**

Isaura Gratacòs

Era existència der Institut d'Estudis Aranés-Acadèmia aranés dera lengua occitana, e aquesta publicacion, son possibles gràcies ara ajuda de:

Generalitat de Catalonha

Departament de Cultura

Departament de Justícia

Gobierno de España

Ministerio de Ciencia e Innovación

Deputacion de Lhèida

Institut d'Estudis Ilerdencs

Conselh Generau d'Aran

Baqueira Beret S.A.

Ajuntament de Naut Aran

Ajuntament d'Es Bòrdes

Tolo&Associats

Donacions privades

Era seccion aranés der Institut d'Estudis Aranés-Acadèmia aranés dera lengua occitana ei formada per Jusèp Loís Sans, Angelina Cases, Ròsa Maria Salgueiro, Miquèu Segalàs, Jèp de Montoya, Elvira Riu, Lourdes España, Bernat Arrous e Tonho Castèt. Formen era seccion estandard Joan Salas Lostau, Patrici Pojada, Jacme Taupiac, Florian Vernet, Felip Carbona, Claudi Balaguer e Franc Bardou.

Era Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat der Institut d'Estudis Aranés-Acadèmia aranés dera lengua occitana ei formada per Thaïs Rodés, Álvaro Aunòs, Carlos Fañanas, Maria Pau Gómez, Isaure Gratacós, Josep Lluís, Patrici Pojada, Joan Carlos Riera e Alberto Velasco.

Direccion dera Istòria d'Aran : Josep Maria Canabal

Traduccion ar aranés : Divina Caubet

© Isaura Gratacós

© Institut d'Estudis Aranés-Acadèmia aranés dera lengua occitana

1èra edicion: juriòl 2022

ISBN: 978-84-09-42065-0

DL: L-487-2022

PRESENTACION

Aguesta ei era prumèra publicacion d'ua quarentea que anaràn seguint en un periòde miei de temps. 40 articles, 40 autors, 40 publicacions dubèrtes a èster revisades, corregides, ampliades, milhorades en tot pensar ena publicacion conjunta e definitiva dera Nòsta Istòria que explicaràn causes tà milhor compréner eth nòste devier e era nòsta realitat. Eth coordinador e director deth projècte ei Josep Maria Canabal, professor d'istòria durant molti ans en Institut d'Aran.

Damb era collaboracion des membres der *Institut d'Estudis Aranèsis–Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana* e dera Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat portaram endeuant un projècte seriós, responsable e damb aportacions ineditas, frut dera recèrca, deth coneishement e dera valua de toti es autors.

A Isaura Gratacòs, en un luenhan Conselh d'Administracion dera *Société des Études de Comminges* le didí: “*Se beth dia sò en posicion de poder méter en marcha projèctes ambiciosi e interessants e portar-les a bon pòrt voi compdar damb tu*”, perque en tot auer liejut es sues publicacions *Fées et gestes. Femmes Pyrénéennes. Un statut social exceptionnel en Europe* e *Caledrier Pyreneen. Rites, coutumes et croyances dans la tradition orale en Comminges et Couserans*, sabia qu'auia deuant mèn a ua des persones que mès sabie sus era cultura pirenenca.

Isaura ei era persona qu'a entrevistat, escotat e interpretat era major part dera tradicion orau d'açò qu'a denominat era Basconia Pirenenca. Es persones de mès edat, damb un coneishement ancestrau, li an condat, sense filtres e sense contaminacions, purament com éren es causes e com auien arribat as nòsti dies.

Mès de quaranta ans d'entrevistes, enquestes, enregistraments, transcripcions, estudis, de coneishements fidedignes de prumèra

man dera vida e de totes es sues interrelacions, sociaus, deth trabalh, dera mòrt, dera intimitat, des sòns mites, des sues creéncias, des sòns rites, des ritmes deth temps, de lo mès public a lo mès privat, dera condició d'òme e de hemna damb era singularitat que ací a agut e encara a aguest estatut sociau e culturau d'excepcion damb tot er entorn.

Aguesta relacion e confiança mutua comencec a dar resultats beth temps a e eth frut ei evident damb era publicacion en diferenti numèros dera *Revue de Comminges* d'articles damb lèu 200 pages sus era Preistòria Aranesa: «*Les cercles pétroglyphiques de l'Estanh Nere deth Horcalh (Val d'Aran)*» t. CXXIII 2007-3/4, «*Les gravures pétroglyphiques du Plan de Beret. Premier inventaire Le passage et la permanence*». t. CXXV, 2009 – 1, «*La pierre aux cercles du chemin du Baciver*». t. CXXVIII, 2012 -2. «*Les hautes terres protohistoriques des Pyrénées aranaises. Beret -Baqueira – Baciver – Marimanha. Inventaire de 2014*». t. CXXXI, 2015 - 2, «*Pierres percées et bordures mégalithiques à Argut-Dessus. Des chemins d'avant l'Histoire dans le Haut-Comminges aranais.* » t. CXXXV 2019-1.

Passèrem deth saber ben pòc a poder auer ua nocion mès ampla e rica d'aqueri vestigis, des bastiments, des enterraments e des manifestacions artistiques o culturaus d'aqueres tribus prumèras que demorèren enes nòstes montanhes dempús qu'eth gèu des glacèras se hone-se.

Isaura ei era grana istoriadora especialista ena nòsta Prètois-tòria. Era vida enes nòstes montanhes dera Val d'Aran arribe en un moment de temperança climatica; eth temps ei mès doç e calme; eth gèu des glaciars s'a retirat e deishat qu'es peishius possen. Ei eth Neolitic, e es Edats deth Bronze e der Her. Enjós, darrèr dera morrena, ath torn d'Era Broquèra e Montrejau era

vida auie començat molt abans damb er òme de Neanderthal e en Paleolitic, damb es grani referents de Gargàs, Marsolàs, Gantiàs, Montespan, Aurinhac, o Era Espuga entre tanti d'auti.

Enes nòstes montanhes se viuie enquiàs 2500 m. de nautada. Ena Edat der Hèr eth temps se torne a heiredar en tot perder-se der orde de tres grads de temperatura entre 1200 e 800 ans a.JC. e era pluja se convertís en nhèu. Alavetz eth lòc de vida cambie, baishant vèrs es alveòls des vals.

Isaura ei era grana coneishedora de tota era nòsta tradicion trasmetuda de forma orau. Non i a secrèt que non age escotat, enregistrat, interpretat e trasmés ath papèr o en tantes e tantes conferències. Eth Pirenèu non a mistèr ne secret entada era. Pendent mès de quaranta ans a sabut escotar, interpretar e intuïr tot çò que li an condat e aquerò que d'ua forma sàvia e discreta s'a volut salvar er interlocutor.

Tot er imaginari collectiu dera cultura bascopirenenca, damb era Natura, es bòsqui, es peishius, es hònts, es malhs, es arrius, es nòms des lòc, es arbes, es montanhes, es animaus, eth solei, era lua, es tempestes, es còves, es blòcs erratics des glacères, es petròglifs, es autars votius... ei coneishut per Isaura e interpretat en cada moment.

Era Basconia Pirenenca ei ua tèrra de tradicion orau a on es logogrames o es ideogrames son representadi mès arren ei fixat pera escritura. Atau trobam aqueri cercles prumèrs que representen eth gran cercle der orizon qu'er òme descurbís damb es sòns uelhs en tot rotar 360 grads sus eth madeish. O es representacions deth solei o dera lua que se convertissen en radiants, d'abòrd leugerament corbats e mil ans mès tard rectilinèus representant svastiques, lauburus, rosaces, esteles talament abundanti en art religiós e popular, arribant a éster representats en façades tan importantes a trauès deth temps coma

era deth Casino de Pònt de Rei

Era preséncia d'autars votius romans en un lòc ja sacralizat en Neolitic e cristianizat mès tard mos met en ua continuïtat rituaü adequada ath moment e ara evolucion deth credo. Era cristianizacion des megalits com era Pèira de Mijaran damb eth plaçament d'ua crotz en sòn cap ena Mission Generau de 1906 n'ei un testimòni mès a toti es que nos enumère Isaura.

Hèr era crotz ena porta de casa damb un tidon dera crema der haro o damb cera eth dia dera Candelèra damb ua candela benedida o hèr pastères aqueth madeish dia en tot salvar era prumèra amassa damb ua moneda importanta a poder éster d'òr o d'argent ena limanda principau dera casa, coma auem podut constatar ena nòsta infantesa o eth clauar ua currinclèra o hèr ua creu damb dues huelhes de palma en lumedar dera pòrta com encara podem veir en pòble de Bausen, son testimònis d'aguesta forma d'enténer era vida e de manifestar-se enes rituaüs e enes creénces d'aguest pòble garonés.

Era tradicion de shasclar, e cremar es haros en aonor a Abelio, divinitat solar, dempús de quilhar-les damb techniques ancestraus de quan es auantpassats hicaen es pèires hites coma es de Beret o dera Bonaigüa mos transporten ad aqueri moments prumèrs en qu'era nòsta cultura prenguie forma e fòrça.

Es huecs solsticiaus d'estiu e d'iuèrn, damb es hars, es halhes de Les, d'Arties, de Betren, de Bausen e damb tantes e tantes reminiscéncias toponimiques e de memòria com es de Canejan, de Bossòst, d'Es Bòrdes, de Vielha, de Salardú, de Garòs, entre d'alti o era instaurada hèsta dera Soca de Nadau ena Plaça de Les des de 1999 testimònién tota era tradición.

Tàs òmes preistorics, veir a gèsser ar os dera tuta dempús dera iuernacion signifie eth retorn dera vida. Ei en aqueth moment,

qu'aguesti òmes dancen er aperat Balh der Os. Aguesti òmes se cren descendenti deth "diu-os" de "Artz" e tada eri era sua anima demore viua; er òme que l'a aucit pren era fòrça que caracterizaue ara bèstia. Aguestes manifestacions que trobam enes Barbacans de Canejan, enes Carnavals, mos junhen ath rituaue ancestrau de quan enes glaciacions er òme primitiu lutaue contra er os des cavèrnes per abric des soales.

Era singulariatat ena que mos hè a quèir Isaura dera abséncia de començament e donques de Creacion en sistema còsmogònic dera cultura indigèna pirenenca estant es ritmes solars era basa de tot sistema de referéncia cronòlogica en tot parlar d'an solar e de mes lunar, degut as madeishi cicles der astre e deth satellit mos hè a reflexionar en aqueri moments luenhans a on se comencèc a calhar ua forma d'éster e d'entèner era vida.

Et solei dinamic e era terra estatica femenina e mare ei ua constant enes formes de compresion des creéncias ancestraus. Es hemnes en tot voler éster fecondes visitauen autant era Pèira de Pobòu, era cavitat deth Pujò de Geri, eth menir de Marinhac o er haro de Les entre tanti d'auti.

Era vida emane deth femenin, estant era hemna era sorsa dera vida com deishec constància er artiste deth Paleolitic e podem veir ena obra excepcionau der art universau e ath madeis temps deth nòste entorn com ei Era Venus d'Era Espuga...

Parlar academicament d'Isaura ei dens e ric: ei licenciada en Geografia Generau: Geomorfologia, Morfologia des calcaris, Climatologia e Estratigrafia deth Quaternari, Geografia Regionau, Geografia Economica e d'Ultramar, Istòria Antica, Medievau, Modèrna e Contemporanèa. A estat Expèrta Geografa dera Universitat de Tolosa e Doctora d'Estat damb era tèsi *La société pré-patriarcale du Comminges et du Couserans. L'héritage euskaro-aquitain*, (Damb enquestes sus era tradiciòn

orau e apropament etnologic des de 1972 a 1986).

Li an estat autrejadi en 1988 eth Prèmi «Fabien Artigue» pera publicacion deth libe *Fées et gestes* e en 1994 eth Prèmi «Prosper Estiu» pera publicacion de *Calendrier pyrénéen* toti dus pera *Académie des Jeux Floraux de Toulouse*, era mès antiga deth mon. En 2006 era Universidad de Jaca l'autregèc eth Prèmi «Truco» laguens deth festivau PIR d'Aragüés del Puerto.

Isaura s'a format damb grani referents en arqueologia coma André Leroi-Gouran e Louis Meroc, collaborant, hèn recèrca e trabalhs en prospeccions damb es Universitats de Tolosa e de Paris-Sorbonne, arribant a dirigir grani projectes arqueològics sus eth Paleolic Superior com eth de Tartèr Marsolàs.

Aguest prumèr trabalh que vos presentam, damb era exquisita traduccion hèta ar aranés pèr Divina Caubet Serés, mos dèishe un document d'ua fòrça e contundència plea entà comprèner eth seguit culturau dera Garona, amassant era unitat naturau der Aran preistoric, antic, medievau, modèrn e contemporanèu. Ei eth hons culturau dera Val dera Garona e es sues vals adjacents damb infinitat de testimònis que son extrapolables deth Comenges ath Coserans e ara Val d'Aran e “viceversa”.

Es toponims emplegats son es que propòse Patrici Pojada, membre der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana, dera Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat e der Institut d'Estudis Catalans e que difon eth Congrès Permanent dera lenga occitana e eth Centre de Ressoras Occitanas e Miègjornalas dera Acadèmia de Tolosa.

Jèp de Montoya e Parra

**President der Institut d'Estudis Aranesi-
Acadèmia aranesa dera lengua occitana**

Prològ

Arraïtzat enes sues tèrres nautes en còr des Pirenèus, Aran ei eth pas e era permanéncia:

- eth pas entre dus mons, dempús deth tet des Pirenèus qu'ei eth Plan de Beret a on nèishen amassa dues fraies que partissen entà destins opausadi: es aigües de Garona entar Atlantic e es aigües de Noguèra entara Mediterranèa.

- era permanéncia ath long des sègles d'ua aventura umana iniciada enes tempsi aluenhadi dera Preistòria quan er «escauhament neolitic» obliguèc a víuer en altitud. Aquiu se desvolopèc ua rica cultura qu'es aportacions des sègles dera Istòria non an esfaçat, tant ei viu er arrebrembe d'ua vida consuetudinària neishuda dera montanha e neurida per era pendent millennis.

Eth mèc ancian des tèxtes occitans escrits en gascon, era "Cançon de Santa Fe", mos ditz en sègle X: «Cisclaun Vascons que son d'Aran». Qui son aguesti «bascons que son d'Aran»? Son es deth pòble de Basconia, que Juli Cesar didie hè dus mil ans en «De bello gallico»: «Son complètament diferenti des auti pòbles dera Gàllia pera lengua, es costums, es leis.» Ei un hèt qu'era lengua des Pirenèus ère un protobasc qu'emanave d'epòques preindoeuropèes, sense docte paleolitiques, era d'un pòble qu'encara non coneishie eth metau, s'ac jutjam peth basc actuau a on era destrau se ditz «aizkora», esturment de pèira. Es «bascons d'Aran» ja non parlen era vielha lengua euskariana,

mès era montanha la parle encara per tot ena sua toponimia, coma ac testimonie eth bèth nòm d'«Aran», eth vocable preindoeuropèu qu'a era granesa dera simplicitat pr'amor que signifie «era val».

Dera madeisha manèra, es leis, li semblèren diferentes a Cesar, pr'amor qu'èren es d'ua societat a on eth grop prevalie sus er individu en aguestes vals autonòmes administrades des dera basa qu'ei era «casa», en tot remontar enquiath Conselh dera val, a diferéncia des societats indoeuropèes a on era lei descenie der aluenhat som d'ua piramida jerarquica.

En çò que tanh as costums èren restacades damb era Natura en totes es sues expressions, en tot començar peth solei, era primèra referéncia entath mesurament deth temps. Aguest solei a on se virauen entada eth es guardades des dera Preistòria pr'amor qu'ère qui mercaue era vida des òmes dempús deth sòni deth solstici d'iuèrn enquiath maximau gloriós deth solstici d'ostiu, damb era regularitat tranquillizadora d'un etèrn retorn.

Eth solei, costums e tradicion orau des Pirenèus centraus, (Comenges, Val d'Aran, Coserans)

Er èster uman, qui se sap mortau, a besonh de mesurar eth sòn temps entà viuer-lo milhor.

S'eth besonh de referéncias espaciotemporaus siguec sens dobeste vitau entath genre Omo a compdar des prumèri e luenhans estats epipaleolitics, siguec sustot eth cas enes tempsi neolitics en qué, progressivament, era sedentarizacion pastorau e agrària substituïc ath nomadisme des caçaires-recolectors deth Paleolitic (a compdar des ueitau e setau millènis AC). Mès eth nomada devengut sedentari en un airau qu'eth madeish a cultivat e a on demore era maduracion des sòns semes, non percep pas er espaci com ac percebie eth caçaire que segueie eth gibierà a trauès des estèpes pòstglaciaus. Sus ua Terra que ja non se trauèsse senon que s'i abite, era sedentarizacion hè a nèisher era nocion de «territori», un territòri que neurís eth grop, que deven eth sòn referent identitari e que, fòrça lèu, lo socializarà. Donc un territòri qu'es sòns abitants localizaràn en espaci, limitaràn e dimensionaràn entà qu'existisque ua definicion objectiva e duradissa.

Aguesta progressiva limitacion espaciau des territòris siguec sens dobeste ben presenta enes vals estretes e arribentes des Pirenèus: es pòrts, es falhes, es cims o es còrsi d'aigua èren tanben referéncias e tèrmières naturaus fistonadi per ua topografia rica e a còps cambianta. Diuèrsi grops umans s'arraitzèren atau a un endret, lo modelèren e l'arrangèren enquia identificar-se damb eth damb tanta fòrça qu'encara aué, enes vals pirenenques, ei eth lòc qu'a hèt es sòns ligams: se ditz prumèr que s'ei «dera Varossa», «deth Nistòs» o «d'Aran» abans de definir-se damb eth sòn nòm.

Era installacion en espaci siguec tanben era instalacion en temps, pr'amor qu'un territòri que reagrope ei un territòri que socialize. En aqueri tempsi de sedentarizacion neolitica e protoistorica en qué es grops umans s'organizaràn en comportaments collectius, er espaci abitat non se pòt pas separar deth temps viscut. Era foncion alimentària e prumèra deth territòri, per un aute costat, auie exigít referéncias calendàries inamovibles: eth domini der acte de semiar e de plantar non se concèp mès que damb ua coneishença precisa des seqüéncias climatiques annaus e dera sua durada.

Atau madeish, era ramaderia, com era agricultura, non se podien pas practicar se non ère en coeréncia damb es ritmes naturaus que calie saber situar entà poder-les preveir. Açò de besonh e vitau respècte as ritmes vegetaus e animaues exigie er establiment d'un calendari que permetesse era adequacion ath cicle des sasons. Aguest calendari devenguie un utís obligat entà conéisher es ritmaus collectius sociaus annaus e entà fixar es eveniments dera istòria deth grop, ja sigue tribau o estatau.

Totun, un calendari non se pòt confeccionar qu'a compdar de referéncias inamovibles e facilament rebrembables ath long deth temps. Entà bastir ua istòria deth grop, cau èster capable de plaçar eveniments puntaus per rapòrt ath present en tot plaçar-les de manèra immediatament reconeishible e en relacion entre eri. Entad açò conven definir er abans, eth dempús o eth sincrònic, en definitiva, establir ua cronologia. Cau donques un punt de partida fixe entara comptabilitat e un escalèr temporau invariable.

Atau apareish ua grana constanta en totes es Cultures qu'an bastit calendaris: aguest "punt zèro" qu'era Natura, que da fòrça, non da, siguec er òme qui l'inventèc en prumèr millènni ena Euròpa mediterranèa e er Orient Mejan, en tot seguir es monoteïsmes.

Pr'amor que s'eth concèpte filosofic-mistic de "creacion" arrespon ara grana qüestion existencial, non ei un hèt matematic: un concèpte non ei un punt fixe ancorat en temps de Cronos. Eth non pòt èster, donques, eth "punt zèro" d'ua avaloracion numerica dera succession de dies. En consequéncia, semble que cau, entà avalorar era durada des tempsi, fixar un punt de referéncia ath delà deth que podegam datar e establir ua cronologia d'eveniments. Entà hè'c, cada un des sistèmes cosmogonics desvolopadi pes monoteismes installèren un eveniment unic e constituti ath delà deth que comencen a compdar es dies e donques era Istòria: atau, per exemple, era neishença de Jèsus entath Cristianisme o era Hègira damb era hujuda de Mahoma tà Medina per Islam (an 622 dera èra cristiana)

Mès entà fixar e anticipar es ritmes deth temps, se compren qu'era enguarda des prumèri agricultors s'a hèt en cèu mès qu'ena Tèrra. Efectivament, en entorn terrèstre, non i auie cap de punt referencial entà estacà-i es limits de seqüéncias temporaus mesurables: era rotacion dera Tèrra sus era madeisha non apòrte sonque era alternança dera lum e dera ombra e era succession de sasons non ei mès qu'ua pulsacion que non aufrís cap de punt fixe a compdar deth quau hèr un recompde des dies.

E sus era Tèrra, era vida qu'ei un incessant moviment de mòrt e de renaishença basada enes eveniments e imprevisibla. Er entorn terrèstre, encara qu'immediat e tangible, non permetie pas a grops umans aluenhadi es uns des auti laguens dera dispersion des tribus, d'anclar es eveniments sus punts referenciaus cronologics immutables.

Per contra, ei eth cèu, encara qu'inabastable, qui aportaue a toti, siguessen a on siguessen, ues referéncias invariables damb er aparent moviment deth solei. Aparent, pr'amor que de hèt, era

dança deth solei ac deu tot ara Tèrra, en tot amagar ben ad aqueri que l'abiten, era Istòria umana ac demòstre: per fòrça temps, es Òmes an pensat qu'era Tèrra ère planèra e qu'ère eth centre deth mon. Encara non auien comprenut qu'ei era Tèrra era que vire e deambule ath torn deth solei. E qu'aguest solei qu'apareish en orizon e recor eth cèu ei en realitat immobili en espaci e en temps. Sigue com sigue, ena vision des Umans dera grana pandula cosmica, aguest moviment deth solei, tot illusion mès inevitablament repetitiu, auie era estabilitat tranquillizadora d'ua etèrna correspondéncia.

Era Creacion cree eth temps, eth solei eth ritme, er Òme la mesure

Eth besonh de referéncias cronologiques creish a compdar de qu'en darrèr millèni abans dera nòsta èra, era apropiacion deth solèr qu'auie induït ara agropastoralitat s'acompanhèc enes tèrres mesopotamiques e en Èst mediterranèu dera estructuracion des prumèras viles e mès tard des estats. Es socializacions que'n resultèren exigiren referéncias calendaries tanben inamovibles com èren es cicles agraris annaus:

entà organizar eth temps comunitari deth grop dera «polis», tant se se tracte enes sues activitats socials, guerrèras o religioses, o en toti es sòns comportaments collectius, siguen hestius o ceremonias restacadi ara vida o ara mòrt, calie referéncias temporaus fixes e coneishudes per toti. en consequéncia e ath delà dera anticipacion as seqüéncias climatiques annaus, s'installe eth besonh d'identificar es eveniments deth passat entà racionalizar es deth present e organizar es deth futur.

Er establiment d'aguestes referéncias calendàries, qu'ère un besonh principau entara coeréncia deth grop en sòn present e eth sòn futur, exigie per un costat un punt de partida inamovible e per un aute era constatacion deth temps invariable entà localizar es eveniments e mesurar es durades. Dus grani pilars permeteren aquest plaçament en espaci-temps: eth pilar culturau religiós e eth pilar cosmic solar.

Es mites des origines qu'abondauen enes diuèrsi politeïsmes e sistèmes de credences dera Euròpa occidentau aportauen en efècte, responses as multiples questionaments deuant des diuèrses manifestacions dera vida e formes mieïambientaus. Mès açò en tot demorar ath domeni etiologic: atau per exemple se justificauè era preséncia incongruenta d'un enòrme blòc sus eth verd d'un prat lis e planèr - o aquera dera ampla entrada nera d'ua tuta ath pè deth vessant abrupte, o eth estrepit e es relampits dera tempèsta en tot portar de granissa, o era pujada subita der arriu, en resumida, toti es compausants dera Natura – gràcies a un rasonament qu'ère organizat logicament a compdar de donades imaginàries: se dide qu'eth gròs blòc metut en prat auie estat lançat pera «giganta «que caminaue per dessus des crestes dera Arraïtz. Açò pr'amor qu'era giganta portauè en sòn «demantau» pèires que li pesauen e que, de tant en tant, ne lançauè ua tara part baisha dera val entà aleugerir eth sòn harcèu. Aquestes responses de tipus etiologic agradauen e durèren a trauès des sègles pr'amor qu'èren racionalitzacions puntuaus en tot satisfèr questionaments tan puntuaus. Mès non arresponien ne ath «perqué» ne ath «quan» deth «gran començament»: es mites des origines non èren eth mite dera origina...

Era responsa siguec dada pes tres grani monoteïsmes - apareishudi en prumèr millèni AC en Èst Mediterranèu en sincronia damb era aparicion des Estats-. Efectivament,

consubstanciau damb es monoteïsmes i ère eth concèpte de creacion deth mon, qu'auie prumèr de tot, entre es sues vertuts, era de respóner es questions essenciaus. De seguida, e sustot? -era idia de principi, era de «prumèr dia», representaue eth «punt zèro» dera istòria deth mon: eth temps ei ua creacion umana qu'a de besonh, entà començar e, per tant, entà existir, un punt de partida. Es monoteïsmes responien donques ara grana question sus era origina dera Vida, e entà cada un d'eri un eveniment constitutiu temporaument localizat permet eth recompde de dies e ua cronologia.

Mès ei eth solei qui permetec de controtlar eth pas deth temps. Recreador permanent dera vida pes sòns ritmes generadors de sasons, hec possible ath còp era avaloracion des durades e ua situacion cronologica des actes. Açò pr'amor ath sòn aparent cycle annau mercat per ues referéncias inamovibles -com es solsticis e es equinòccis- que se succedien ath ritme d'immtables correspondéncias. permetec donques, gràcies ath sòn cycle inalterable, de partatjar e mesurar eth temps annau.

Atau, un punt de partida fixe e ua escala deth temps invariable permeterien as Umans de definir era cronologia e es durades.

Eth solei, era escritura, era Istòria

En aguest progressiu contròtle deth temps, era escritura siguec un element decisiu que provoquèc eth dauriment ara coneishença dera aventura umana. En associacion creativa damb eth concèpte de «principi» e era distribucion solara deth temps que permetie de datar, era escritura depassèc era tradicion orau en tot perpetuar es hèts, es durades e es sabences. Facilitèc era socializacion a trauès d'ua comunicacion que ja non ère limitada ara transmission orau d'individu a individu, senon que, a partir des

òrgans de govèrn centralizadi, apropaue es distàncies gràcies ath hilat administratiu e as delegacions politiquas entà hèr a conéisher era lei e er orde. Era escritura devenguec atau un esturment subergessent deth passatge dera tribu ar Estat.

Era Istòria ei donques hilha dera escritura e deth solei, pr'amor qu'era Istòria ei era escritura e era cronologia. Dualitat que non ei pas, cèrtament, sincronica, pr'amor qu'es prumèras grafies que podien constituïr ua escritura non apareisher en quath quatau millèni AC enes darreries dera Protoistòria, per contra, semble mèl lèu qu'enes Umans sedentarizadi deth Neolitic era referéncia cronologica iníciau entà dominar ath còp es ritmes agraris annaus e es expressions tradicionaus deth grop social ère eth solei. Efectivament, eth solei se desplaçaue ath ritme deth pendul dera grana pandula cosmica en un tempo regular, per un trajecte damb es fluctuacions annaus invariables e repetitives, mercades per ues referéncias immutables: uns punts paroxistics -eth dia mèl long, eth dia mèl cuert- o remercables- era egalitat biannau deth dia e dera net-. Aquest movement a passi compdadi deth solei en cèu a un ritme invariable aufrie tanben, damb es solsticis e es equinòccis, ues hites inamovibles entà compdabilizar es dies e gestionar es durades laguens deth cicle annau. Eth cicle solar ère era unitat de mesura unica e inalterebla deth temps de Cronos. Atau es passi deth solei sigueren atentament compdadi pes Umans, ja qu'era fatalitat implacabla e benvenguda deth movement aparent deth solei aufrie era seguretat d'ua distribucion deth temps que non variaue jamès.

Tèrra-mair e mairia solei

Era tradicion orau mos ensenhe qu'era vision qu'an es pòbles dera montanha bascona pirenenca deth mon que les entore, s'arture ena Tèrra. Entad aquestes poblacions definides peth

territòri, eth mon ei immediat, açò qu'ei localizable e tangible e non se pòt pas expandir a un cèu inabastable. E aquest mon qu'a un airau limitat ad aquerò qu'ei accessible dirèctament peth còs e tanben per aquerò que se pòt veir en orizon, pren dimensions d'univèrs. En conseqüència, en imaginari des abitants des vals dera Bascònia, aquesta Tèrra a qui correspon eth mon ena sua globalitat ei er òrgan omnicontinent: tot ne ges e tot i torne. En un panteïsme totau e polimòrfe, tota fòrça ei necessàriament «fòrça dera natura» e viu sus e laguens dera Tèrra. Ja siguen meteòrs, divinitats o astres. Atau en País Basc era tradicion orau ditz que «mairia solei dromís totes es nets en sen dera tèrra.» (Barandiaran,1973)

Ei ena Tèrra qu'a era sua origina, eth sòn aliment, era sua hònt de vida. «Era», pr'amor qu'en Eguzki «solei» ei femenin. Ena zòna centrau gascona, era de Coserans, deth Naut Comenges e d'Aran, eth solei a passat a èster masculin, mès serà tostemp laguens deth mon sosterrani. Quan se lhèue eth solei ena Gasconha de nauta montanha, s'enten mès a díder: «qu'a gessut eth solei» que non pas «*S'a lheuath eth solei*», forma qu'ei un francisme o un ispanisme recent.

Totes es fòrces e entitats son ena Natura enes sues formes quotidianes, cada ua d'eres a era sua expression e eth sòn territòri. Territòri en quau vau mès, a còps, non averturar-s'i... Atau per exemple, er espeleològ Martel explique com, un dia d'ostiu deth 1920, en tot traussaue en grani prats de nautada dera Arièja, ath dessús deth bòsc de Balesta, darrèr deth sòn guida, que l'amiaue entath precipici de Causos, trobèren uns pagesi a punt de dalhar. Martel s'estonèc fòrça en entèner eth sòn guida que didie as dalhaires d'entrar era èrba sense pèrder temps: ne calie auançar perque volie plòir. Òc, anaue a plòir, perque Martel baishaue entath precipici de Causos... Era credença ère

fòrtament arraïtzada -a estat presenta enquia non hè guaire temps (aumens enes ans 2000)- que de cèrta traucs ne pòden gèsser es tempèstes se s'i entre inoportunament. Non impòrte que se tractèsse d'ua tuta, d'ua gorga o d'ua resurgéncia: eth paramètre inevitable e sufisent ei qu'era cavitat permete era comunicacion damb eth mon sosterranh. Atau en 1920, era còva de Tortosa siguec barrada per decision deth Conselh Municipau deth pòble, entà impedir que podessen gèsser es tempèstes. Aquesta madeisha experiéncia des orificis deth mon sosterranh la trobam enes recerques de Barandiaran que se soslinhe ena "Mitologia basca": «Entà esvitar es peiregades e d'autes plagues, se recorrie ara celebracion de misses e conjuracions plan apròp dera entrada de cèrtes còves» (Barandiaran,1993). E gràcies as considerables trabalhs de Serge Brunet qu'a transcrit e anotat era «Relacion dera mission des Pirenèus» (1635.1649) deth pair jesuïta Jean Forcaud (Brunet,2009), aprenem qu'en Uelh de Garona, d'a on ges Garona de Beret a 1900 mètres d'altitud ara entrada deth Plan, «se formen peiregades que quèn sus era val». Entà neutralizar es fòrces dolentes s'organize actuauments encara, e cada an, ua ceremònia religiosa. Mès enjós e ar èst, en pòble d'Arbon aferrat sus eth sòn planèr carstic dessus es gorges deth Jòb, ua des mies vielhes informadores, Jeanne de Daouatch (neishuda er an 1903), en tot saber qu'a londeman pujaua tath som deth Cagire que domine eth pòble, me recomanèc vivament de sustot non lançar arren ena «gorga deth Cagire» (de hèt, un simple potz de nhèu) pr'amor que *«se s'i lance ua pèira, rage ua gavèla d'aigua, se met a plòir fòrt e s'ac empòrte tot.»* En coeréncia damb aquesta vision deth mon, es diuèrsi personatges mitics que corren ena tradicion orau emanen eri tanben dera Tèrra. Pr'amor qu'eth cèu, eth, non ei pas era residéncia des dius. Non ei mèc qu'un lòc de passatge. Atau en 1975, bèri vielhs

comengesi de Jusèth d'Aisaut condauen qu'encara entenien a viatges a passar en cèu nocturn eth Rei Artus e era sua canhada udolant en tot acaçar un gibierà que non gessie pas des bòsqui vesins... Peth maitin, eth cèu ère silenciós pr'amor qu'eth Rei Artús s'auie amassat damb eth desconeishut des espacis sosterranhs.

Efectivament, encara qu'es divinitats traùessen eth cèu en tot possar es bromes, en tot secodir es arbes o, coma Mari en País Basc, en tot lançar de tant en tant eth pericle sus es ròques que quèn damb gran tarrabast, eres non residissen enes espacis inaccessibles des nautors celèstes. Viuen laguens e jos era Tèrra. De hèt, eres son era Tèrra: es credences bascones s'organizen en un panteïsme multiforme a on es divinitats son es compausantes dera Natura terrèstra ena sua totalitat. Son eth vent, son er oratge, son eth bòsc, eth torrent que hole o sheque, eth tremoladís dera tèrra en seïsmes leugèrs e freqüents e alavetz es ròques que se separen deth malh devarant bòsqui e prats en tot obstruïr eth camin que passe ath pè deth penent. Son es còves que se daurissen ath pè des malhs o ara ombra des lapiaz jos es bòsqui, donques qu'ei ena Tèrra omniconcedora a on viuen, atau coma eth solei, ath delà, que tanben viu enes prigondors a on torne cada vèspe dempús d'auer illuminat e cauhat era superfícia deth mon.

En aguesta experiéncia der entorn emanat d'antiques capes culturaus, er espectacle quòtidian deth solei en tot meter-se ath ser jos era linha der orizon ei coherent damb era percepcion qu'auem d'ua tèrra que credíem planèra e a on es esteles s'endromissen jos era. Percepcion que tanben a deishat peades en formulacions contemporanèes a on parlam dera "gessuda" o era "còga" deth solei.

Quan es òmes desvelhen as dius. Eth solstici d'iuèrn

Aguest sòni diari prefigure çò deth solstici d'iuèrn, aguest moment de cambi ath madeish temps temut e desirat. Pr'amor que dempús d'auer barrat era pòrta pera durada minima deth dia, cau saber daurir de land en land quan tornarà era lum, un retorn cada dia perlongat que condusirà ath maximum gloriós deth solstici d'ostiu.

Aguesta vida que reneisherà damb era calor solara, non mos contentam damb demanar-la a trauès dera orason. Actuum entà provocà'c. E entad açò, ajudam ath solei a desvelhar-se. En efècte, es antiques credences precristianes mòstren ua estonanta relacion d'egalitat entre Òmes e Dius: se ven obligadi a hèr çò que cau hèr quan ac cau hèr e a on ac cau hèr. Evidentament, Abelio non a eth contraròtle totau deth madeish, coma tanpòc l'an es autes deïtats dera Nauta Basconia Pirenenca. Coma s'es Òmes encara non s'auessen diferenciat des dius o coma s'es dius siguessen encara Òmes?... Atau, en Naut Coserans, Denis Saurat conde coma, enes darrèri decènnis deth sègle XIX, es pastors des peishius de montanha a tocar deth pòrt de Catchaudéguer, ena nauta val deth Sor, s'amassauen en cercle eth maitin deth 21 de deseme en un planèr sense nhèu. Endravadi enes sues amples capes e, per descomptat, damb es sues bòines, tustauen eth solèr amassa e ritmicament damb es sòns longui e fòrti garròts, a un ritme mesurat e fèrm, entà desvelhar eth solei dempús deth sòni massa long deth solstici. (Saurat,1955) Sòni tan long que se sentie coma eth començament dera mòrt. Atau qu'arribèc eth moment qu'es dies s'alonguen de nau, en tot portar caudura e vida.

Aguest rituaiu a on er Òme se hè a passar per parièr as Dius e a on era accion precedís -o lèu lèu substituís- ara orason, revèle ua origina antica e, en tot cas, precristiana. En totes es unitats des

vals dera montanha bascona trobam aguest caractèr tant antropocentric des rituaus protectors o propiciatòris: non n'i a pro damb pregar, prumèr cau accion. Aguesta vision d'ua relacion damb eth divin a on ei er Òme qui a era iniciatiua e a on era entitat divina ei un esturment, a demorat ancorada enquiath dia d'aué damb quauqui comportaments religiosi. Ath long des millennis, eth cambi qu'a auut lòc deth politeïsme precristian ath Diu unic portat pera cristianizacion non a erradicat per complet eth pragmatisme des gèsti e comportaments precristians, en particular entà tot çò que tanh ath contraròtle des meteòrs: atau, entà obligar a Sant Laurenç a portar era ploja, se banhe era sua estatueta de husta - non mès nauta qu'eth jolh - en arriu que passe en pòble o ath sòn cant. (Marignac, Miramont e tot eth bòrd nòrd des Pirenèus) (Delfina Barés, "Fina deth secretari". Neishuda en 1884. Les, 1990). En Orda, trèn a Santa Radegonda (deth sòn oratòri) entà hèr-li a campar era sequèra Dera madeisha faïçon, en Arbon, Girosp, Sengouagnet e, de hèt, en tota era termièra pirenenca dempús deth País Basc enquiath Naut Coserans, mossen "lute" contra er oratge e li lance era sabata entà que recule (enquiath torn de 1910). Entad açò qu'ei as estatuetes de vèrges o de sants metudes sus eth mantèth dera humenèja enes bòrdes deth piemont coma ena des aigües ensús des vals, les embelinen e se hèn aihuèrtes quan se les demane; mès se non concedissen es desirs, son pelejades e castigades de cara ara paret. (Mont de Galié, Orda. 2001. Paishèra.).

Non è recuelhut en Comenges ne en Aran cap de relat qu'evòque eth rituau deth desvelhar deth solei per part des pastors eth maitin deth solstici d'iuèrn atau coma ac conde Saurat entath Coserans. Tanpòc en testimòni dirècte de prumèr grad deth tipe: Tustam era tèrra a còp de ballhons; ne en dusau grad: "Me dideren qu'es pastors tusten eth solèr...". De hèt, aguesta

costum semble non auer durat -o existit- enquia principis deth sègle XX, qu'en un airau limitat de Naut Coserans. Maugrat açò, en Naut Comenges, enes grani prats de nautada der interfluvi Pica-Ossa de Sòst, podí enregistrar ua practica era istòria dera quau semble provier deth madeish tronc rituai qu'eth Coserans: en maitin deth solstici d'iuèrn, es pastors s'amassauen en cercle e, immobils e silenciosi, demorauen era gessuda deth solei. (enquiath torn de 1920). Se, en Comenges, eth relat dera costum ei extrèt dera seqüència "activa" deth solei forçat a desvelhar-se pes pastors en tot tustar eth solèr damb es sòns garròts, per contra, semble qu'era amassada en cercle sus eth dia deth solstici ei era expression deth madeish simbolisme solar qu'en Naut Coserans. Trobam ua suberviuença d'aguesta madeisha referéncia simbolica ath solei enquiath torn de 1940-1950, en gèst rituai des pastors qu'ahocauen as sòns animaues enes prats dera montanha de Mortis, en moment deth solstici: *«Toti es pastors, quan anauen tàs peishius d'ostiu -non i anauen abans de Sant Joan-, hègen era crotz ena èrba, damb ua pala o quauquarren atau. Es vielhs pastors encara ac hègen, òc, ac rebrembi.»* (Bernat Cerciat. Neishut en 1923. Argut Dessus. 1999.)

Geocentrisme o eliocentrisme?

Es tempsi non son tant aluenhadi coma quan ère eth solei que vagau peth cèu en tant qu'era Tèrra la recebie e dempús la demoraue. Aguesti tempsi a on eth geocentrisme obstinat hège dera Tèrra eth centre deth mon, fixada coma punt de partida de toti es començaments, punt centrau e origina ath torn d'a on se moiguien eth solei, es esteles e er univèrs sancer. Postulat autament acceptat qu'aguest geocentrisme ère frut deth dògma creacionista cristian que consideraue era tèrra coma çò de primèr

e donques coma eth centre deth mon, eth concèpte de "centre" va dera man damb era "creacion". Ath delà, eth geocentrisme ère coerent damb era experiéncia subjectiva qu'es umans tostemp an agut deth sòn entorn cosmic. Efectivament, autant entath caçaire coma entath pagés, eth moviment deth solei non ei ua apariéncia senon ua realitat tangibla a trauès des sòns efèctes: ei objectivament qu'es terricòles perceben variacions ena lum e era calor, mès ei subjectivament qu'atribuïssen aquestes variacions ath moviment deth solei, en auer experimentat coma era Tèrra ei immobila e receptiva. Eth vocabulari contemporanèu tanben a conservat era memòria dera illusion geocentrica en tot associar eth solei damb eth moviment: se ditz qu'eth solei "ges", o "ges per orizon" o "se cògue". Eth ei er actor, eth creador, eth principi dinamic. Era Tèrra, ena sua immobilitat gloriosa e passiva coma centre deth mon, recep.

Atau siguec long e dificil, ena istòria umana dera Euròpa cristiana, que s'admetesse e reconeïshesse era realitat der eliocentrisme deuant deth miratge geocentric, sustot pr'amor qu'aguest darrèr siguec refortit e ensenhat pera Glèisa d'acòrd damb eth gran principi creacionista e basat enes escrits de Ptolemèu. Maugrat açò, ja en sègle III a. C., eth grèc Aristarc de Samos auie intuït e dempús comprenut er eliocentrisme e siguec un des prumèrs en descriuer era rotacion dera Tèrra sus era madeisha e ath torn deth solei, d'acòrd damb es auti pensadors e matematics grècs, soslinhem-ac. Mès mil cinc cents ans dempús, quan Copernic, en "*De revolutionibus Orbium*" publicat en 1553 - a penes uns mesi abans dera sua mòrt - demòstre era necessària realitat der eliocentrisme e l'espandís a un sistèma complet, se traparà damb era oposicion energica d'ua Glèisa qu'eth sòn dògma hè inseparable deth geocentrisme. Tot açò sense arribar a patir era sòrt de Giordano Bruno a qui, eth 17 de hereuèr de 1600

jos eth pontificat de Climent VIII, li arringuèren era lengua abans d'èster cremat viu per eretgia pr'amor que, ath delà dera afirmacion der eliocentrisme, auie concebut e exprimit era ludenta mès massa prumerenca ipotèsi -quate cents ans abans d'Einstein- que plantejaue un espaci-temps infinit. E atau se gosèc a enonciar era teoria jutjada coma blasfèma d'un univèrs illimitat que serie, sense auer estat creat.

Dètz-e-nau ans dempús, en Tolosa, era Glèisa encara torture eth nòm deth dògma, abans de lançar-les ena hoguèra, ad aqueri que gosèn afirmar qu'era tèrra vire ath torn deth solei.

Eth 9 de hereuèr de 1619, ena plaça Salin, Pompeio Useglio Vanini acusat d'"ateïsme, blasfèmia, impietats e d'auit delictes, ei acadiat a un pau deuant d'un milèr de persones", ditz Pierre Guéguen: «*Se nègue a trèir era lengua damb era qu'auie prononciat paraules execrables pr'amor qu'eth borreù l'ac talhe e l'ac arringue. Ac hèm pera fòrça e er idòl que retronís demorarà pendent fòrça temps ena memòria tolosenca*». Vanini serà escanat e dempús lançat ara hoguèra.

Cèrtament era Glèisa catolica non siguec era unica que lutèc contra er eliocentrisme: toti es monoteïsmes que plaidejauen peth creacionisme geocentric s'opausèren damb era madeisha vigor ara afirmacion dera realitat eliocentrica. Atau en Ginèbra, per iniciatiua de Calvino, Miquel Servet, protector e partidari de Copernic, siguec cremat en 1553.

Galilèu escaparà dera hoguèra. Maugrat açò, siguec declarat erètge en 1616 peth "Sistèma de Galilèu", que s'opausaue ath geocentrisme d'Aristotil e Ptolemèu. Mès siguec sustot pera sua òbra -"*Dialòg sus es dus grani sistèmes deth mon*"- ena quau mostrèc era superioritat de Copernic, que non auie estat admetuda pera Glèisa. Damb Galilèu, en vertat, "eth còsmos incline eth sòn centre dera Tèrra ath Solei en tot qu'eth

qüestionament filosòfic s'incline de *Diu ar ego*". (Bertrand,2005) Açò non podie èster admetut pera Glèisa. Galilèu sonque se salvarà des ahames o, aumens, dera preson per vida, ath prètz d'ua dolorosa renóncia: eth 22 de junh de 1633, deuant eth tribunau dera Inquisicion, li calec escuèlher entre era vida ena abnegacion o era mòrt ena libertat filosòfica. Escuelhec era vida damb era abjuracion forçada e er abandon des sues pròpies tèsis: *"Jo Galilèu (...) È estat fòrça suspectós d'eretgia per auer professat e creigut qu'eth Solei ei eth centre deth mon e ei immobil e qu'era Tèrra non ei eth centre e se botge (...) Vengui d'un còr sincèr e d'ua fe non simulada entà abjurar, maudir e detestar es mentadi errors e eretgies e en generau toti es errors, eretgies e sectes contràries ara Santa Glèisa.* (Roma. 1633. Convent de Santa Maria Sopra Minerva.) Se pòt pensar qu'auer de negar era teoria eliocentrica ère tant coma mès intolerable entà Galilèu qu'era sua conviccion non ère pas frut d'ua credença mès lèu d'ua deduccion racionau basada es multiples observacions astronomicas e solids calculs. Era consequéncia, sus es paraules tacticament obligatòries e darrèr deth comportament convencionau deuant des sòns jutges, era conviccion deductiva de Galilèu demorèc invariabla: *"Eppur se muove..."* ("E maugrat açò era vire..."), diden que mormolhèc ara fin deth jutjament, mormolh que siguec rebrembat e repetit en votz baisha pendent decènnis pr'amor qu'eth geocentrisme, qu'anaue en direccion deth dògma cristian, resistie damb fòrça entre es eleits religioses. E açò maugrat Newton qu'en 1687, definic e expausèc era sua teoria dera gravitacion universau.

Non siguec enquia 1750 qu'era Glèisa, damb eth Papa Benet XII, abandonèc finalament eth geocentrisme universalizant eth creacionisme. A compdar d'alavetz s'inicièc eth moviment que retornaue ath solei eth sòn lòc cosmic, encara qu'auançaue a

plaser. Ara fin deth sègle XX, en 1992, eth Papa Joan Pau II, hec ua autocritica que non manquèc de granor, non sonque rendec aumenatge a Galilèu deuant era Academia Pontificia des Sciéncias, senon que reconeishec es errors des teològs deth s.XVII.

Eth temps de Chronos, eth temps de Kairós e eth temps d'Aion

Entàs grècs, eth temps des Umans non ère sonque eth temps de Chronos, aguest temps mesurable gràcies as durades predecibles e renauibles des etapes invariables deth cicle solar ère tanben eth temps de Kairós, eth des periòdes e es epòques; eth dera istòria d'un mon que càmbie de cara en cambiar es societats e damb cada aparicion de grani eveniments que recreen es relacions des Òmes entre eri. Ère tanben -e sustot?- eth temps etèrnament ciclic d'Aion, temps infinit reneishut per eth madeish, deth quau es òmes an de besonh entà respóner ara qüestion sus eth mistèri dera perpetuitat.

Entà coneisher-se ada eres madeishes, entà bastir-se, entà bastir sistèmes de referéncias filosofiques e espirituas que son donques ara imatge dera sua representacion còsmogonica, es societats an de besonh referéncias que mèrquen tant era epòca de Chronos coma es dera epòca de Kairós. E entà exorcizar era pòur ara mòrt, tanben an de besonh eth temps d'Aion, qu'ei tranquillizador pr'amor qu'ei era eternitat.

Chronos sense Kairós. Era eternitat e era Terra-Mair

En un passat pas guaire luenhenc, eth deth darrèr millenni anterior ara nòsta era, es monoteïsmes dèren responsa ara grana question der Uman sus un madeish e sus era sua origina, damb

eth concèpte de creacion deth mon e des òmes per un solet diu. Aquest punt de partida, que siguec eth de toti es començaments, permetec sintetizar Chronos e Kairós quantificant era marcha deth temps controtlant-la en tot establir cronologies e en tot mesurar periòdes.

Maugrat açò, existissen cultures ancianes anteriores as monoteïsmes enes quaus se desconeish eth concèpte de creacion a compdar deth non-arren, donques eth de principi o començament. Ja trobam en Aristotil -entà qui eth mon existís dempús de tota era eternitat- aquest concèpte der infinit deth temps. Mès sense dobeste fòrça abans d'Aristotil, aquest ei tanben eth cas dera antica cultura bascopirenenca qu'es sòns principaus constituents e era sua personalitat encara aué son perceptibles gràcies ara tradicion orau. (Notable persisténcia, rebrembam, s'auem en compde qu'es credences e relats que pòden recuelher-se e enregistrar-se entre es pirenencs neishudi enquiath decènni de 1940, provien d'un imaginari còsmogonic arraïtzat en un antic hons preindoeuropèu aumens neolitic...).

Atau ena tradicion orau de finaues deth sègle XX e, ena de principis deth sègle XXI (darrèri testimònis recuelhudi en 2003, condadi en dusau e a viatges en tresau grad: "*que, jo auia entenut era mia mair-sénher...*" o: "*Era mia mair didec qu'auie entenut...*"), encara podem rebrembar era evocacion de personatges mitics coma es hades deuant dera sua còva, o er òme sauvatge apròp d'un estanh en Naut Larbòst, o Tubet enes peishius d'ostiu aranesi o Tantugó en tot córrer pes bòsqui de Naut Luishonés. Aquesti èsters mitics an satisfèt tant er imaginari qu'an estat ath madeish temps antropomorfizats e dotadi d'eternitat: toti es relats les dan coma presents des de tostemp. Eri "son" sense auer neishut, coma toti es elements constitutius dera Natura. Donques, non qüestionam era sua origina. En

imaginari collectiu, es multiples divinitats que corren ena Natura non sorgissen deth non-arren. Eres son. E coma era Natura, coma es bòsqui, es peishius o es malhs, tostemp i an estat. Efectivament non i a un punt zèro, cap de començament des tempsi e des òmes ena encara rica tradicion orau des montanhes: se pòt interrogar as montanhards de totes es edats e escotar-les ath long d'atentives convèrses, non se tròbe, ena tradicion orau, eth mendre mite des origines. Eth mon ei pr'amor qu'ei. E non mos demanam d'a on ven. Era eternitat des èsters mitics ei era deth vent que vlinque es arbes, deth mormolh deth bòsc que puge cap as peishius d'ostiu, deth solei, dera tempèsta, dera ampla entrada nera dera còva que se daurís ath malh vermèlh o dera hònt d'un discrèt arriu que, en tot vier deth mon sosterranh, rage de tostemp enquia tostemp. Era eternitat ei era des blòcs erratics era incongruenta preséncia que'n resquite eth verd des peishius dera montanha e que se diderie que sigueren lançadi pera giganta. E enes plans de nautada, ei enes cercles de pèires, es menirs quilhadi en bòrd des passatges, es gravats neolitics que credem que son ací dempús d'un "abans" tant aluenhat qu'ei un "abans" des òmes. En un panteïsme totau, era Natura etèrna qu'a era sua hònt sonque en era madeisha, ei deíficada en totes es sues manifestacions, siguen espontànèes o d'òbra des Umans.

Era abséncia de qüestionaments sus es origines non signifie que non mos demanam pes multiples formes e manifestacions dera vida en ua Natura, qu'acceptam eth sòn postulat existencial damb seren conformisme. Atau era tradicion orau mos mòstre que, ath long des sègles, dempús deth tresau e dusau millenni abans dera nòsta èra, eth guardar que hègem cap ara tèrra a on auïem semiat es semes nutritius, ère ath madeish temps un guardar metafisic atau coma qu'es actes alimentaris mès basics pòden transcendir-se: enes inicis dera agricultura, era

germinacion des prumèrs granatges siguec acompanhada pera germinacion enes consciéncias d'ua percepcion e ua experiéncia dera tèrra que la convertie ena Tèrra-Mair d'a on tot ven e entà on tot torne.

Eth solei abans dera Istòria

Petròglifs, simbolisme e realisme

Er art rupèstre paleolitic, animau e realista, a shivaus, rens e bisons que galòpen pes parets des còves sense anar acompanhadi dera mèns minima representacion ambientau, paisatgistica o astrau. Ne tèrra ne cèu ath torn d'aguest bestiari que, ath delà, ei d'un esplendid realisme: non i a linha d'orizon, ne mencion d'un arbe o d'ua ròca vesia, ne tanpòc ua minima mencion deth solei, ja sigue figuratiu o esquematic. Semble que pendent eth Paleolitic, eth mon sosterranh -eth dera ombra- e eth mon superficial -eth dera lum- sigueren recebudi coma evidéncias globaus que son pr'amor qu'ac son. Er entorn non s'analise: s'experimente. E, semble, sense qüestionar ne era origina dera lum ne dera ombra.

Maugrat açò, s'eth cercle solar explicitament representat ei absent en art rupèstre coma en art mobil paleolitic, era linha corba, barrada o non, accompagne a viatges as representacions d'animaus parietaus. Ei vertat que serie riscat veir en aquestes corbes episodiques es premisses deth cercle e donques des futurs soleis. Ath delà, quan aquesti prumèrs patrons que van mèns enlà dera corba s'apròpen geometricament ath cercle, son, mèns que traces linhaus, plapes circulars, linhas amples de punts, coma se pòt veir en Gargàs o en Marsolàs, a on diboishen, ath delà damb elegància, eth còs deth "bison puntejat".

Era linha corba barrada e eth protocercle

Ei sonque en Neolitic e era Edat deth Bronze, en un art que se torne mès esquematizat -dilhèu pr'amor que se conceptualize-, apareish, s'impause e se multiplique eth traçat circular barrat, coma podem veir enes Pirenèus centraus. Se tracte generaument d'un protocercle, soent propèr ath pentacle, a on cada version ei personalizada, donques non aubedís ara prumèra norma geometrica dera definicion deth cercle, saber era equidistància de toti es punts dera circumferéncia en centre. Enes prumèrs cadions calcaris, se pòt detectar eth protocercle de 300 a 1000 mètres d'altitud, ja sigue eth motiu isolat ara entrada de bères còves coma en refugi deth Malh de Faucon en Eup o, tostemp coma exemplar unic, enes trepadèrs litics de bèri vielhs camins protoistorics coma eth de Seuba en Orda o era pista forestau d'Argut Dessus.

Tanlèu coma s'anautís sus es tèrres nautes des «plans» dera zòna axial, eth motiu circular ei omnipresent a compdar des 800 mètres e enquia 2500 mètres d'altitud, donques sus airaus fòrça antropizats ath Neolitic e ath Bronze. En efècte, er escauhament climatic que s'esten pendent eth Olocèn (de dempús -6500 a. C. enquia -1400 a. C.) favorís un abitat en zònes elevades a on era abséncia de nhèu permet, ena estabilitat geografica, eth desvolopament dera ramaderia en tot nèisher e ena quau s'installe ua antropizacion permanenta, en tot hèr der òme «eth factor ecologic essenciau».

Mès tot cambiarà damb era baishada dera temperatura que se produsís ena Edat der Hèr, cap a -1200 e enquia -800 a. C, pr'amor qu'era nhèu substituirà ara ploja a compdar des mil mètres d'altitud: era oscillacion fresca que se produsís dempús der «escauhament neolitic» e establís eth clima actuau, provòque eth descens der abitat enes hons des vals e es zònes d'altitud

miejanes, es lòcs que son es des pòbles coma les coneishem aué en dia. Maugrat açò, es "plans" d'altitud pirenenca an conservat eth rebrembe arqueologic d'aguestes antecedéncias dera istòria que son es deth Neolitic «boreal» (caud e sec) e «atlantic» (caud e umit) e es dera Edat deth Bronze, aguesti tempsi que sigueren favorables ara aucupacion umana enquia 2500 mètres, abans qu'eth heiredament der Hèr, de -1000 a -800, obliguèsse a un descens generau der abitat permanent enes zònes mèns abitables des hons dera val e dera plana de piemont. Mès en còr dera nauta montanha, en aguesti acuelhedors espacis planèrs que sigueren es «plans», «planchs», «planhoths», «planhets» e d'autres «planholas» o «planhius», son freqüentes es rèstes arqueologiques deth Neolitic e deth Bronze, coma per exemple en Plan de Beret en Naut Aran, emplaçament principau en aguestes epòques. Es tres plantes dera montanha de Vaquèira e eth Plan de Beret son uniques enes Pirenèus, pera sua estenuda e riquesa en rèstes litiques que revèlen emplaçaments d'abitat, necropòlis e complèxes d'antropizacion semiats de gravats diuèrsi presents per centenats (Gratacos, 2009). Eth Plan Dourbirou en Naut Larbòst o era montanha d'Espiaup que corone era val d'Uelh, les acompanhen mèns modèstament en aguestes madeishes epòques.

Enes testimoniatsges d'antropizacion - abitats o necropòlis - se tròbe soent eth patron linhau barrat protocircular gravat per picassar o per incision, ja sigue solet o en grop. Atau, enes blòcs erratics que s'escapilhen peth Plan de Beret, eth protocercle s'impause coma eth tèma grafic principau.

Eth cercle en altitud. Gravats protocirculars unics e isoladi

Non son rares ena zòna centrau pirenenca. Maugrat açò, non son sufisents entà establir constants entara sua situacion objectiva o topografica. En quinsevolh cas, es qu'è podut localizar son

majoritàriament enes bòrds de vielhs camins o ena paret d'ua còva, a pòga distància deth pòrge d'entrada. (3 a 6 mètres)

Quan eth cercle ei solet, ja sigue ena superfícia superiora o laterau d'un blòc erratic de granit o arenisca (coma en Beret, a 2000 mètres) o en un punt notable - bòrd deth camin, crotzament, trincament d'arribent - (Beret e er interfluvi Garona-Pica a mèts baisha altitud) semble èster un signe destinat ath grop, simbèu o «escritura», eth significat deth quau, per desgràcia, se mos escape: ei limit e definicion de territòri o limit e definicion de foncion? Ei un element d'un còdi espaciau o un significat social? Ua identitat de factura hè a pensar en ua identitat d'epòca: se tracte generauments de piquetes hètes en punta ampla (2 a 3 centimètres) en tot diboishar un protocercle de 10 a 12 centimètres de diamètre. (Gratacos, 2009)

Gravats protocirculars multiples e agropadi

Naut Aran: era pèira der Horcalh e era pèira der Arriu Malo.

Bèri supòrts litics non pòrten un, senon diuèrsi gravats circulars. En ua aparenta paradòxa, aguesta multiplicacion des cercles sus un madeish supòrt litic ei mèts lèu un conjunt d'actes individuaus juxtapausadi, limitadi cada un a un gravat: atau se pòt constatar, tant ena pèira der Horcalh coma ena der Arriu Malo que cada interpretacion deth tèma unic qu'ei eth cercle ei personalizat. En efècte, entar Horcalh, apareishen clares diferéncias entre es diuèrsi gravats maugrat er emplec dera madeisha tecnica - era percussion indirècta damb ajuda d'ua punta dura-: sus era madeisha pèira, es impactes de piquet varièn d'un cercle a un aute e eth sòn numèro, es sues dimensions, era sua distribucion espaciau. Eth traç deth gravat ei mèts o mens prim o ample, prigond o superficiau, continu o discontinu. D'un

gravat a un aute, es peades negatives des impactes revèlen angles d'atac diferents e er usatge de percutors a on vedem qu'es puntes non an es madeishes dimensions. Açò vau autant entara pèira der Arriu Malo, a on eth traçat des cercles se realize «en gorguièra» coma entara der Horcalh, a on es cercles son diboishadi per piquets a viatges leugèrs.

Totun, semble qu'en cada ua des dues pèires, es actes de gravat, encara qu'individualizats e desparièrs, s'agropen en temps. En efècte, toti es cercles gravats, autant eth dera pèira der Horcalh coma eth der Arriu Malo, mòstren, ena sua diuersitat grafica, ua perfectà unitat ena patina: evidentament, encara que non provenguen deth madeish executant, es gravats provien toti dera madeisha epòca.

- Era pèira der Horcalh

Era imponenta lòsa de pèira arenisca vermelha cubèrta de petròglifs circulars que podí detectar en 2007 sus eth plan glaciau der Estanh Nere der Horcalh, a 2484 mètres d'altitud semble auer estat un lòc mès que especiaument planvolut entàs rituaus magicoreligiosi. Se pòden observar 17 «cercles» gravats en variantes que hèn dera superficia orizontau d'aguest blòc de bères dimensions (2,70 mètres per 1,35 mètres) un vertadèr inventari des dièrses versions deth cercle en Neolitic e en Bronze. En estat actuau des recerques, en aguesta zòna a grana altitud en tot exigir un long recorrut (1 ora de pujada en 4/4 pera pista a viatges incèrta der Arriu Unhòla, dempús de 3 ores e mieja de marcha peth lac de Montoliu) era pèira der Horcalh ei unica en sòn genre. Mès, dues visites posteriores me permeteren detectar a pòga distància dera pèira (200 a 300 mètres) en madeish «plan» que s'esten ath pè deth tuc der Òme, rèstes d'abitats circulars, d'aspècte fòrça protoistoric ja qu'es sues

dimensions e compactibilitat evòquen er esbaussament de vòutes en capitèls. (emplaçament en estudi)

-Era pèira der Arriu Malo

A 6 quilomètres mès ath sud, sus eth madeish massís de Vaqueira Beret mès sus un nivèu glaciau diferent, trobam un dusau exemple de concentracion de gravats de cercles agropats sus un madeish supòrt litic. Èm aqui en ua planta inferiora ara der Horcalh e fòrça mès accessible, pr'amor qu'ath cant deth camin que connècte eth sud-èst deth Plan de Beret enes tèrres nautas deth Bacivèr contornejant era riba quèrra deth tàlveg der Arriu Malo. Era altitud dera «*pèira der Arriu Malo*» contunhe d'èster elevada (2054 mètres), encara qu'inferiora de 400 mètres ara dera «*pèira der Horcalh*», era quau la place sus un nivèu glaciau posterior (Sacaze,1879). S'es dues pèires gravades an en comun era unitat tematica - eth cercle e sonque eth - es gravats semblen emanar de moments culturaus diferenti: era factura des gravats dera «*pèira der Arriu Malo*» revèlè techniques de trabalh diferent as des gravats der Horcalh. Atau, en plan der Horcalh, es diboishi circulars s'obtien per succession d'impactes punctiformes mès o mens leugèrs segontes es motius, soent separadi es uns des auti e non superiors a 1 cm de prigondor entàs mès pressionadi. Entant qu'era «*pèira deth Arriu Malo*», includida ena zòna des entorns immediats deth Plan de Beret, presente es tipics traçats «en gorguièra» prigonds e continus, en ua tecnica que se tròbe fòrça soent en Plan. Efectivament, ena vessant sud e donques aranesa dera zòna centrau, eth lòc d'excepcion qu'ei eth Plan de Beret, desdiboishe centenats de testimoniages litics e petròglifs a on era tecnica de gravat «en gorguièra» en tot desprèner un faus relèu interior en cercle ei tan freqüent que se pòt parlar de «mèrca de fabrica» deth Plan: es

traçats linhaus barradi morfològicament «corrèctes» gravats enes blòcs erratics, soent en posicion unica, son d'ua abundància que confine ara banalitat. Era similitud entre era tecnica de gravat deth tàlveg der Arriu Malo e era deth Plan de Beret non pòt estonar-mos donques qu'èm en madeish conjunt geomorfologic. Per contra, er isolament dera pèira der Horcalh a grana altitud e era tecnica des sòns gravats li dan ua originalitat e ua personalitat unica en aguesta vasta zòna geografica.

Val d'Uelh: eth "Calhau deths Porrics"

Eth coneishut "*Calhau deths Porrics*", en Pobòu, pòrte ua version petrolifica que se pòt júnher ath cercle encara que non se limite ara circonferéncia: es piquets non se limiten a un traçat linhaus mès qu'an cavat volums circulars. D'aguesta manèra se caven 71 copoles protocirculars ena superficia superiora e orizontau deth blòc erratic. Maugrat er anautit numèro, un acte provenent d'un solet individu ei aciu mès concebible qu'entàs pèires deth Naut Aran, pr'amor qu'era tecnica de catacion e es impactes son identics d'ua copola a ua auta (Poydenot,1869). Cau soslinhar qu'existís ua relacion evidenta damb era lòsa cavada de 70 copoles que podí localizar en 1981 en Naut Larbòst en Plan Dorbiró, ua zòna geografica vesia (Du Mège,1814)

Eth gèst magic

Sembla, donques, que tant entara pèira der Horcalh coma entara der Arriu Malo, eth Calhau deths Pourrics e entàs autes pèires multigravades, èm en preséncia d'ua successión d'actes cèrtament individuaus mès sorgidi dera madeisha motivacion: realizar un gèst preestablit en un lòc privilegiat, en un objectiu que se pòt supausar sigue favorable, protector o culturau. Açò

arribe en un procès de tipe magic, ei a díder, a on cau ajustar-se exactaments a un còdi de conducta e gestualitat precís a on ei de besonh, quan ei de besonh e com ei de besonh. Er acte magic exigís, en efècte, era aplicacion d'ua «recèpta» d'ua manèra rigorosament conforme se se vò arténher eth succès ena obtencion der objectiu desirat. En aguesta logica, se semble qu'era natura deth motiu gravat en un lòc particular ei cèrtament inevitable, ei en prumèr lòc er acte de gravar çò qu'impòrte. Pòt èster interessant constatar qu'enes societats contemporanèes «occidentaus» aquest besonh der acte personau exprimit en lòcs collectius en gèsti rituaus protectors, a perdurat a viatges damb ua vigor que poirie èster çò que se trobaue enes societats preindustrials «tradicionaus». Entre eri, per exemple, era deposicion pes excursionistes d'ua pèira en un petit pujolet de pèira ath cant d'un camin de montanha.

Ua significacion incèrta

A trauès des sègles e es millennis, auem perdut tant era significacion des grafies protocirculars coma era dera sua posicion topografica. Per qué les trobam a viatges en ua paret ara entrada d'ua còva, a viatges en un blòc erratic, a viatges en ua des lòses deth can d'un camin protoistoric? Es rasons des sues variacions numeriques contunhen d'èster egalament oscures. Es gravats circulars, en efècte, pòden èster ja sigue en exemplar unic - çò qu'ei freqüent - o nombrosi enquiath punt de saturar era superficia d'un blòc erratic com ei eth cas des 70 cercles dera pèira der Arriu Malo. Deuant d'aguestes diferéncias numeriques, se pòden supausar diferéncias de foncions. En çò que tanh ath tèma deth cercle, se de hèt ei ua constant, es sues realizacions gravades presenten variacions grafiques atau com en un supòrt

unic coexistissen versions diferentes com ei eth cas ena pèira der Horcalh.

En quinsevolh cas, era tradicion orau sauve silenci sus era rason d'èster des gravats linhaus barradi e mos limitam as ipotèsis: ei eth cercle era percepcion circulara deth mon? Ei eth gran cercle der orizon qu'er Uman recor damb es uelhs en tot realizar sus eth madeish ua rotacion totau de 360 grads? O ei era representacion des astres solar e lunar?

Eth uelh e eth solei

Era ambigüitat sorgís en part quan, en art petròglif, eth cercle ja non ei sonque un cercle linhaus, mès que se convertís en un cercle radiant. Ei cèrt que cau demorar entad açò es tempsi sedentaris dera pastoralitat e des començaments dera agricultura, es deth Neolitic finau e deth Bronze. Sonque en aquestes epòques apareishen es arrais, ja siguen diboishadi des deth centre d'un cercle e limitadi pera circonferéncia - alavetz les qualificam dempús d'Abélanet de signes soleïformes «intèrns» plan siguen hèti a compdar d'un centre sense traçat circular o en tot desbordar eth traçat circular, en tot dar atau soleïformes «extèrns» (Chaudruc et al,1856). Es bèri exemples de soleïformes d'aquest tipe de traçats ar òcre que vedí en 2011 en refugi der Escarraber en Teba, en cant dera Varossa (Chaudruc,1856), semblen d'ua realizacion anciana pr'amor qu'era linhaus des arrais ei leugèrament corba mentre que mil ans mès tard, ena Edat deth Bronze, es arrais se convertissen en diamètres rectilinèus.

En Bronze e dempús en Hèr, es arròdes e d'audi cercles radiants se tornen tan freqüents que son era basa de tota accion grafica, decorativa o simbolica. Aquesta freqüéncia les hè lisar-se

entara esquematizaci6n: es «crotzes pateés» son eth rebrembe deth cercle radiant intèrn que non ne suberviuen mès qu'es dus diamètres perpendiculars que pòrten cada un en sòn extrèm un fragment de circonferéncia. Ua evolucion parièra mos conduís ara esvastica e ath lauburu bascs, que semblen èster tanben eth resultat dera transformaci6n progressiua des radis corbs o rectilinèus des cercles solars neolitics. Entad açò qu'ei as motius floraus, era rosassa, era estela e d'auti discs, se tròben en abundància en art religi6s e popular.

Mès, se pòt parlar de totes aguestes figuracions de simbèus solars? Efectivament, eth motiu «solar» semble èster investit d'ua dualitat que hè qu'era arqueologia contemporanèa veigue damb freqüéncia en eth era simbolizaci6n deth uelh mès qu'era deth solei. Atau, Jean Guilaine mòstre coma ua figuraci6n generalament percebuda coma simbèu solar - eth cercle apuntat entornejat d'un motiu radiant- ei reament era representaci6n deth uelh, coma ei eth cas enes idòls cilindrics deth Neolitic finau d'Andal6sia. Cau soslinhar qu'eth lòc de Montmaurin a dat un exemple f6rça polit, notablament similar as idòls d'Andal6sia. (Gratacos, 2011)

Ath delà, cau soslinhar ua analogia topografica que va en sens dera assimilaci6n deth cercle - irradiant o non - ath uelh: en cobèrta calcària dera z6na centrau pirenenca, «goelh» o «uelh» designe soent ua pèrta, un resurgéncia o ua gorga, coma ei eth cas deth plan coneishut com «uelhs deth Joeu» o eth uelh de Garona ara entrada deth Plan de Beret. Semble en efècte qu'enes representacions mentaus des poblacions neolitics e protoistoriques, quinsevolha entrada verticau que sigue de cavitat - abisme, pèrta e d'outes dubertures carstiques - en tot submergir-se en mon sosterranh, permet lisar entad aguest mon parallèl e desconeishut que tot emane e tot ne torne.

Eth diboish circular que simbolize, en art grafic des madeishes epòques, tant en dubertura coma eth pas dera superficia cap ath ventre dera tèrra ei, entà J. Guilaine, associat ath femenin.

Barandiaran, pera sua part, seguís fèrmament estacat ath simbolisme solar. Cau díder qu'er art tradicionau basic ei ric en cercles radiants, explicits o simbolizadi ar extrèm - coma mòstren es esvastiques e d'auti lauburu - des des prumèrs diboishi neolitics enquiara decoracion populara contemporanèa, que n'ei un des principaus elements basics.

Abelio divinitat solara?

Eth solei e era vida

Enes millennis que seguissen as epòques a on se grave o pinte eth cercle radiant e enquiara Edat der Hèr (1000 o 1200 ans abans dera nòsta èra) era freqüènciá deth motiu solar pòt hèr a pensar qu'ara se pren consciéncia deth solei coma eth prumèr paramètre dera vida.

Des tempsi aluenhadi deth Paleolitic, abans que s'installèsse eth besonh de certitud cronologica, ath solei li calec èster viscut coma planvengut pr'amor qu'aportae un benefici fisic immediat: eth solei ei era lum tranquillizadora e era calor salvadora. Mès tanlèu coma er Uman se convertís en un Sàpiens que s'interrogue sus eth madeish e sus eth mon, era metafisica acompanhe ath fisic: eth solei que totemp torne ei era certitud absoluta. Se compren era freqüènciá des autars votius aufridi a Abelio - ben qu'aguest ei ua divinitat solara - ena zòna centrau pirenenca, abans e pendent era colonizacion romana (Poydenot, 1869). Soslinham referent ad açò que gràcies as latins coneishem eth nòm des divinitats locals dera Basconia

pirenenca. Efectivament, es romans, entàs quaus tota religion ère prumèr ua praxi abans d'èster un credo, prenien damb aplicacion era continuitat des cultes locaux que descorbien entre es poblacions colonizadas. Ahigien eth sòn pròpri rituaiu politeïsta latin en tot aufrir autars votius a on gravauen eth sòn nòm e eth dera divinitat sollicitada. Atau, ena Basconia pirenenca, tèrra de tradicion orau a on arren ère fixat pera escritura, ei gràcies as autars votius gravadi pes colons romans, que coneishem eth nòm des diuèrses divinitats locals e entre eres, eth dera divinitat major qu'ère Abelio.

Ua divinitat «des mès aunorades»

Eth culte d'Abelio siguec fòrça actiu, se se lo cau jutjar pera freqüència des autars votius que li sigueren dedicadi, coma ei eth cas des trobadi en Mont Sacon e es nombrosi lòcs en immediat bòrd nòrd-pirenenc. Cau soslinhar tanben era superviuença ena toponimia locau deth nòm d'Abelio, com “abelha”, “abella” e soent recreat e “afrancesat” en “Abeille”, coma ei eth cas, per exemple, en Montmaurin pes cinc còves deth lòc “des Abeilles” en extrèm occidentau deth pic de pèira calcària trauessat per Save e Saygouade. Lòc a on se trobèren autars - expausats en musèu de Montmaurin - damb dedicatòries a Abelio. Cau pensar qu'aguesta persisténcia deth tèrme ena toponimia revèle era vigor d'un culte anterior. Pr'amor que s'es nòms de lòcs qu'includissen eth toponim «abelha» o «abeilho» non son rares, eth madeish arribe damb eth patronimic «Abelha» que se tròbe aué dia en dus municipis deth cant de Sent Bertran e ath pè immediat des prumèrs nautors calcàries deth Comenges montanhés. (Rebremam que, en moment der establiment der Estat Civiù, eth patronimic se derive soent deth «nòm de casa» - donques soent

d'un toponim - coma siguec freqüent sus çò qu'auie estat er airau dera Basconia.)

En tot compdar eth nombre relativament elevat d'autars votius dirigidi a Abelio ena zòna centrau pirenenca e eth sòn piemont, Abelio siguec sense dobte era divinitat dera Natura mès presenta enes credences des pòbles indigènes abans e pendent era colonizacion romana. En 1887, enes sòns «Estudis sus Luishon», Sacaze place a Abelio entre es dius mès aunèsti dera region pirenenca» opinion compartida per Poydenot e per Mège que tanben soslinhe era preséncia d'autars votius romans dirigidi a Abelio e incluididi enes murs dera glèisa de Garin e per Chaudruc de Crazannes qu'insistís ena freqüéncia des autars dirigidi a Abelio ena region.

Ei un hèt qu'eth culte d'Abelio semble practicat preferentament en ua zòna montanhenc e perimontanhesa. Non ei mens cèrt que Chaudruc de Crazanne, gran observaire, redusic exageradament er airau d'estenuda deth culte d'Abelio en «un radi fòrça restringit ath torn de Luishon e Garin (...)» En Naut Luishonés, en tot ahíger imprudentament: «*Dehòra d'aguest barri des Pirenèus non se tròben mès indicacions.*» Ara ben, autars votius a Abelio se'n trobèren dehòra dera unica unitat dera Nauta Pica - en ua zòna limitada enes Pirenèus en extrèm sud d'Aquitània, ei cèrt - com en Era Broquèra ena val dera Garona, en Montmaurin e en Cardeilhac en altiplan de Lannemezan e ena val nauta d'Aure e eth sòn affluent de Lesponne, a on, en lòc de "l'Abeliou», era crotz de «la Beliou» aufrís eth simbèu solar dera crotz de branques parières ath torn d'ua cara umana.

Era reavaloracion dera zòna d'Abelio en Luishonés per Chaudruc de Crazannes pòt deuer-se ara generalizacion imprudenta d'ua constatacion, maugrat açò fòrça apertienenta, hèta per eth madeish. En efècte, era recerca bibliografica mòstre

que Chaudruc de Crazannes ei un des prumèrs - damb Poydenot - en auer notat e observat des de principis des ans 1860, eth caractèr topic des personatges mitics dera montanha bascona. Chaudruc de Crazannes s'esten sus aguest ligam ath lòc en tot observar que «*cada montanha, cada val, cada arriu o torrent, cada gotilh minerau, auie eth sòn gèni protector e tutelar.*» “*Basèrt*”, en Seilhan, “*Lexi, Lexeia*”, en Les, “*Ilixon*” en Luishon, “*Gar, Garro*”, en Eup, Sent Beath. Se pòt constatar, en efècte, qu'es divinitats dera Basconia pirenenca, en tot èster per natura èsters dera Tèrra ja qu'eth mon ei limitat ada era, son prumèr de tot èsters topics restacadi a - generadi per? - un lòc fòrça precís: era colleccion dera tradicion orau que realizi enes Pirenèus gascons des des ans 70 mòstre qu'es personatges mitics son indissociables dera toponimia locau. Era sua definicion generica, es sues foncions e qualitats contunhen estant identiques d'ua val a ua auta, mès cada unitat geografica personalize er èster mitic en tot restacar-lo a un lòc particular: ua localizacion geografica e toponimica precisa acompanhe tostemp as relats que meten ena scena as personatges provenents der imaginari e era tradicion orau: se parlarà, per exemple, d' «ua hada dera tuta deth Camalhot», o d'«era Dama de Peirohitto», o d'«era bèstia de Pomarède» etc.

Er Apollo gal?

Era interpretacion d'Abelio coma ua divinitat solara siguec presentada per bèri erudits deth sègle XIX que heren «er Apollo gal». Maugrat açò, es simbèus grafics qu'acompanhen as dedicatòries a Abelio deishen dobte: se constate que cap d'autar votiu a Abelio pòrte cap de representacion grafica solara mentre qu'es «arròdes» e cercles radiants son freqüents en d'auti lòcs e rèstes arqueologiques dera zòna centrau, des des arròdes

neolítiques o protohistòriques de diuerses còves deth Comenges enquiara protoistòria immediatament preromana der «idòl iberic» de Montmaurin.

Sacaze, enes sòns «Estudis sus Luishon», ve mès lèu en Abelio ua divinitat des ramats. Opinion que non ei unanimament compartida: en ua correspondéncia damb Poydenot, H. Heulz afirmaue en 1868 qu'«es dògmes religiosi des gals non èren mès qu'imitacions corruptes des rites etruscs, fenicis e grècs»... Afirmacion que provòque era indignada e vigorosa oposicion de Poydenot, que ve en Abelio «ua divinitat totauments locau»; tamb rason, se se considèrè er aluenhament ath madeish temps geografic e culturau des Pirenèus en relacion damb es civilizacions der èst mediterranèu enes tempsi protohistòrics e donques era sua baisha permeabilitat en relacion damb es «rites etruscs, fenicis e grècs».

Eth patron solar en Naut Comenges, des dera Preistòria enquiara Istòria. Bèri exemples

Es cercles radiants «intèrns» des còves deth Cap dera Pelada en Goilhó e deth Barjeth en Aisaut de l'Hôtel

Es dues còves d'Aisaut de l'Hôtel e de Goilhó daurissen ara madeisha altitud - 520 mètres - ua ena vessant sud, era auta ena vessant èst deth madeish tuc calcari deth Cap dera Pelada (Pène,1980).Plaçades en madeish nivèu de carstificacion, presenten topografies vesies e son tanben propícies entar abitat. Eth 8 de junhsèga de 1984 podí veir, pendent ua visita, un cercle radiant intèrn gravat en ua paret dera còva de Goilhó, a 35 mètres dera entrada. Trenta cinc ans dempús, eth 9 d'octobre de 2019, siguec ena còva vesia deth Barjeth a on notè era preséncia, a 25 mètres dera entrada, de un aute cercle radiant intèrn, d'un estil e

dimensions similares as deth cercle de Goilhó mès, de hèt, mès degradat qu'aguest, sus un supòrt friable e mens caucinós. Era circonferéncia deth cercle deth Barjeth (12 centimètres de diamètre) ei leugèrament superiora ara des 10 centimètres deth gravat de Goilhó. Es dues son realizades damb un ralhat leugèr, mentre qu'es radis son gravats per incision. Sies arrais son visibles en Goilhó. Quate son aparents en Barjeth, acompanhadi de peades pòc perceptibles de d'auti quate arrais.

Un cercle radiant «extèrn» e ua crotz virada ena còva deth Bioer en Gembria

Eth Bioer, petit affluent der Ossa de Sòst, se lise en un tàlveg espeleologicament seductor pr'amor qu'ua carstificacion activa a dat lòc ara formacion de tot un conjunt de microcavitats. Jean Génot, dera Societat d'Etudis de Comenges, que mos la hec a descorbir en noveme de 2018. A pògui mètres peth dessus d'ua modèsta resurgéncia, podí detectar en ua petita cavitat era sala circulara pòc prigonda (7 mètres), a dus mètres dera entrada e donques encara illuminades pera lum deth dia, dus gravats incisi enes quaus figure entà cada un un cercle obtengut per rasclatge leugèr. Es dus cercles, separadi a penes trenta centimètres, diferissen en sòn contengut: entà un, ua crotz damb branques egales - mès cuerta qu'es diamètres (28 cm) pr'amor que non artenh era circonferéncia - entar aute, sies radis incisi deth centre enquiara circonferéncia (diamètre 36 cm). (Bégouën,1990)

Ena part exteriora der aflorament, a quate mètres dera entrada dera còva, era paret a ua catacion en forma de nicho quadrangular (35 cm per 24 cm e 18 cm de prigondor) a basa aplanada. Ei acompanhada de micronichos (9cm x 6) que son eth condicionament leugèr per aplanament des bases de petites catacions naturaus provenentes d'ua plan ordinària evolucion

carstica en contacte damb dus estrats. Anteriorament, es nòstes prospeccions mos auien permetut detectar en aguesta madeisha zòna pirenenca centrau (com per exemple ena còva d'Arbon o era de Senta Aralha en Trobath) amainatjaments morfològicament similars as nichos deth Bioer, toti egalament plaçadi ena paret ara entrada dera còva. (Aguesti «nichos»- ja siguen obtengudi per condicionament de catacions naturaus o completament cavadi - provoquèren es punts d'interrogacion de fòrça espeleològs, dobitatius deuant d'aguestes morfologies inusuas: èren «mortalhes»? E d'èster atau, quini auien estat es improbables - donque enòrmes - «espigues» d'aguesti ipotetics barraments a on non quede arren, de çò que i podesse auer? De hèt, semble qu'es «nichos» sigueren eth supòrt e eth lotjament d'autars votius galloromans, se cau jutjar per çò que podèrem trobar encara installat en sòn nicho, ara entrada d'un refugi dera montanha Rié en Sent Beath. Un episòdi telluric mos permetec confirmar çò qu'auie estat iniciaument ua ipotèsi: enes ans setanta, era entrada deth refugi deth Rié siguec en part «netejada» per un des leugèrs tèrratremes freqüents ena falha nòrd-pirenenca, en tot desplaçar bèri blòcs inestables sus eth sòn costat dret. Paul Sacaut de Franceso un (Vedins e Garraus) mos informec, e, damb Georges Jauzion hèrem era escalada d'aguesta part dera vessant nòrd-èst der «Arrie» entà arribar en aguest refugi que mos semblaue prometedor. E atau siguec, pr'amor qu'ara arribada, ena nautada dera dubertura, podí detectar en prumèr lòc ena paret exteriora dera entrada, un polit gravat d'aspècte fòrça «edat deth Bronze» (siloeta antropomòrfa sense braci.) Visible peth dessus dera caotica entalhadura des diuèrsi blòcs e graua . (Gratacos,1987). Es nòstes suspreses contunhauen: es esdarrocades de ròques anteriores (pr'amor des freqüentes secodides deth solèr: èm ena falha nòrd-pirenenca) auien estat

planvengudes ja qu'auien protegit en tot amagar-lo un nicho que contiege encara un petit autar votiu roman qu'ara se podie veir, simplement inclinat entà darrèr des de hège aumens mil cinc cents ans en ua sollitud pacienta... e salvadora. Pr'amor que, de hèt, semble que, ath delà deth bloqeg peiregós, er accés fòrça aerian e a viatges dificil deth refugi descoratgèc es visites predadores e, donques, sauvèc eth sòn contengut. (Precisam que maugrat eth pes e eth volum limitat deth petit blòc de marbe, eth sòn descens enes nòsti petiti morralets d'escalada mos plantegèc a viatges bèri problèmes tecnicosportius...)

Era preséncia d'un autar votiu roman en un lòc ja sacralizat en Neolitic s'inscriu en ua continuitat magicopragmatica soent testificada pera arqueologia, continuitat que pòrte enquiàs nòsti darrèri sègles: en efècte, mil quate cents ans des des reutilizacions romanes, era cristianizacion - activa en sègle XIX - de megalits e lòcs neolitics e protoistorics ei tan freqüenta que confine ara banalitat. Era etapa dera romanizacion visibla gràcies ara preséncia de nichos-supòrts d'autars votius en Arrie apròp dera còva deth Bioer non pòt estonar pr'amor qu'encara qu'es autars votius o d'auti possibles depòsits agen desapareishut, es nichos catadi ena pèira, son tostemp aciu e mos permeten comparasons deductives: coma en d'auti lòcs non pas massa aluenhadi de Bioer - coma Arbon, per exemple, o, mès ath cant, era tuta deth Malh de Faucon en Eup (6 quilomètres) e era de Senta Aralha en Trobath, (4 quilomètres), trobam nichos o condicionaments de parets dera madeisha tecnica, des madeishes dimensions e posicion espaciau qu'es de Bioer. Es condicionaments en nichos deth Bioer, en efècte, s'efectuèren ena part aeriana d'un aflorament calcari illuminat pera lum deth dia, fòrça accessible pr'amor qu'a pògui mètres dera entrada d'ua còva, aguesta se daurís en ua sala abitabla. Eth lòc siguec

probablement viscut en temps neolitics o protoistorics coma ja sacralizat, donques podérem detectar cercles radiants e diuèrsi petròglifs. Era associacion en aumens tres còves dera zòna centrau apròp ues des autes - Arbon, eth Bioer, Trobath - entre un nicho condicionat ena entrada e un gravat solar sus ua paret enes prumèrs mètres dera cavitat, plaidege per aguesta continuitat.

Er indestructible simbèu solar: es frises dejós es bòrds des tets deth Naut Comenges

Bères frises en bòrd deth tet pintades ar òcre subsistissen encara sus bères façades qu'an escapat as despiedades devastacions deth sègle XX, en beri pòbles deth Naut Comenges, en particular en Nistòs, era Val d'Ariza, era Val d'Aran e en Naut Jòb. Eres mos aufrissen bèri exemples dera permanéncia des simbèus e des motius grafics solars enquiara epòca contemporanèa. Ei cèrt que son istoricament recents: es dates que les acompanhen les placen ena dusau mitat deth sègle XIX. D'aciu ven que sigue encara mès notable poder constatar era perduracion d'ua simbologia solara que ja se trobaue, gravada o pintada, en Neolitic e en Bronze: cercles radiants extèrns e intèrns, crotzs pateés, esvastiques e d'autes rondèles. D'aguest tèma solar indestructible, installat en art decoratiu popular des de hè aumens cinc mil ans, a demorat eth compausant prumèr e com obligat d'aguestes frises pintades ena façada principau qu'ei en generau era que daurís era pòrta d'entrada e que se ve deth carrèr o eth camin.

Aguesta preséncia obstinada deth motiu solar semble cargada d'ua foncion iniciaument protectora abans d'èster decorativa, coma suggerissen es «recerques de camp» que realizè e enregistrè en 2006 e 2007 en Nistòs e Naut Comenges, País

d'Aspèth e de Sauvatèrra, en marc d'ua collècta etnologica iniciada enes ans 70 sus era tradicion orau enes Pirenèus gascons.

Era foncion fòrça pragmatica dera preséncia deth motiu solar enes frises des façades non m'ei apareishuda a còp de uelh. En efècte, as mies quèstions sus es rasons dera preséncia des frises e des sòns compausants, se responie simplament, soent damb ua conviccion tant energica coma fatalista: «*Eh, donc, ac calie hèr! Ère atau.*» (Laurent Saint Martin.Orda) - Sense deishar clares es rasons d'aguesta obligacion. Mos atiégem mès lèu a un conformisme comportamental prudent: - «*Oh, ja saben, ac hègem pr'amor qu'ère costum*». E Laurent Seube (Lacantera. Nistòs) ahig, en tot deishar entreveir es foncions des frises ena amargantor nostalgica des sues paraules: «*eri*» *aurien hèt mielhor a contunhar, va...*». E quan demani per qué «*aurien hèt mielhor a contunhar*», respon: «*Tè, non anaue piri qu'ara!*» Damb açò se suberenten qu'«en aquera epòca» era pintura des frises mielhoraue es causes. De hèt, des recerques se despren que pintar era frisa ena paret dera casa se viuie coma un acte protector en un enfocament eminentament magic. Per un aute costat, soent s'acompanhauen es arròdes e cercles radiants de d'auti signes egalament protectors coma eth classic còr marian ,era curriclèra (eguzkilore), es huelhes de palma de Bausen e Les o eth motiu vegetau dera branca de saüquèr cargat des sòns abondius fruits neri, que se pòt veir en dues cases en Moncauv: eth saüquèr ei dat pera tradicion orau coma beneficiós, terapeuti e protector e soent se pòt veir un pè plantat ena entrada deth pati des bòrdes o a pògui mètres des bòrdes.

Era enquèsta de camp entre informadors d'edat auançada neishuda enes ans 1920 - mòstre qu'es motius radiants, es crotzs virades e d'autes arròdes, utilizats coma protectors e propiciadors damb un conformisme suenhós, non èren, per ua auta part, de cap

de manèra conscients pes «usatgèrs» coma simbèus solars, mès sonque enes sues foncions d'«amulets». En aquest plantejament fòrça pragmatic, se tractaue sonque d'aplicar era «recèpta»: pintar en lòc corrècte eth bon signe en un mimetisme conductual docil, pr'amor que tradicionalment s'a viscut coma portaire d'ua fòrta valor protectora. Semble, donques, qu'ena memòria collectiva era coneishença dera natura prumèra deth significant a estat dissolvuda pes millennis.

Es reutilizacions dera capèla de Sant Julian en Sarremezan

Ei tanben eth cas en Sarremezan a on es abitants deth pòble que podí enregistrar en 2007 parlen des blòcs gravats de cercles radiants protoistorics includidi enes parets de pèira dera capèla de Sant Julian, en tot qualificar-les, en ua interpretacion fòrça contemporanèa, d' «arròdes de bicicleta»: ...

Eth Sarremezan, ena aurèra orientau der altiplan de Lanamesa, era capèla de Sant Julian auie cridat era mia atencion pera sua posicion excentrica enes franges deth pòble. En efècte, non ei rare qu'es bastiments de bastisses religioses hètes dehòra dera aglomeracion vilatgesa o en situacion isolada siguen reveladores dera preséncia, en madeish lòc, d'un lòc de culte precristian qu'a estat cristianizat per bastiment, sus es sues rèstes e a viatges gràcies ada eres, ua capèla o un oratòri. En efècte, era visita de Sant Julian me mostrèc d'entrada qu'era glèisa aucupaue un lòc fòrça conforme as opcions protoistoriques; un esperon ath cant d'ua hònt. Donques, empení ua atenta prospeccion dera superficia deth solèr, prospeccion que demorèc sense efècte: non podí detectar eth mendre testimoniatge litic d'ua eventuaucion aucupacion precristiana.

Maugrat açò, es rèstes protoïstoriques èren aquíu. N'i auie prò en l'heuar es uelhs deth solèr enquiàs parets dera capèla entà veder-les, desplaçadi, reutilizadi e absorbidi peth bastiment cristian: en mur exterior èst dera capèla de Sant Julian, includit en engranatge medievau, des blòcs dera madeisha pèira calcària Nankin que deth conjunt - resplendent a viatges, a penes mès escura o a viatges mès clara - pòrten gravadi bèri, radiants e antropomòrfs. I a auut visiblament reutilizacion de blòcs que pòden datar deth Neolitic o deth Bronze e era sua preséncia mòstre qu'ère anteriora ara edificacion dera capèla. Se pòden observar ath torn dera pòrta laterau èst e ena paret entre pòrta e absida, elements fòrça beròis que pòrten gravats cruciformes o radiants (ua trentia de blòcs disseminats ath torn deth pòrge e en mur èst enquiara absida) e, - aumens en estat des mies observacions - dus blòcs damb gravats antropomòrfs associadi a un simbèu solar.

Paradoxaument, er assag de neutralizar per absorcion eth lòc «pagan» s'a convertit aciu en ua demostracion des sòns elements: es blòcs protoïstòrics non s'escofen, mès, per contra, s'accentuen mejançant ua integracion a man des guardades ena bèra pèira calcària de color mèu e daurat des parets dera capèla. (Que proven dera calcària Nankin deth prumèr cadion prepirenenc fòrça propèr, e que siguec amplament utilizat tant entà abitat regionau coma entàs bastiments religiosi, en tot començar pera collegiata de Sent Gaudenç)

Dera Basconia ara Gasconha: eth solei enes ritmes costumistes contemporanèus

Eth ritme solar e eth contraròtle deth temps

Maugrat era abséncia dera idèa de «començament» - e donques de Creacion - en sistèma còsmogonic dera cultura

indigèna pirenenca, era tradicion orau e era observacion des comportaments costumistes mòstren qu'eth víuer tradicionau ère mercat per scissions temporaus e seleccions cronologiques precises. Poderíem plaçar hèts especifics en temps coma era mesura s'esten en temps. Quini sigueren alavetz es marcs temporaus inamobibles e es techniques cronoreferenciaus que permeteren aguest domeni deth temps?

En tot considerar es rèstes arqueologiques deth Neolitic e deth Bronze de hè cinc mil ans e es comportaments costumistes contemporanèus, semble qu'es ritmes solars èren e contunhen d'èster era basa solidament installada de tot sistèma de referéncia cronologica. En efècte, trobam des d'aumens eth Neolitic eth simbèu solar enes cercles radiants gravats enes megalits o enes parets des còves e era transmission orau revèle era persisténcia, aué en dia, des ritmes solars enes actes quòtidians e enes comportaments costumistes: atau, es hèstes e rituaus collectius contemporanèus mòstren qu'Abelio-Elios ei tostemp present en calendari basc. Çò que non ei pas ua originalitat: era grana majoria des calendaris deth mon retalhe er an religiós o er an civiu gràcies a ritmes que son es der aparent moviment solar, er unic adaptat entà dar indicacions, pr'amor qu'ei previsible e estable en un moviment ciclic annau. Eth cicle lunar pòt acompanhar ad aquestes referéncias fixes, per açò es calendaris son soent lunisolars. Mès ei un hèt qu'es lunacions son mens propenses a dar indicacions, donques se hèn en un cicle mès rapid e mès cuert qu'eth deth solei e que, ath delà, non ei en acordança damb eth. Se parlam «d'an solar» sonque parlam de «mes lunar». Es calendaris annaus unicament lunars son, donques, pòc freqüents.

Era lua ei, de hèt, inseparabla deth solei entà assumir foncions de calendari: enes societats contemporanèes, non se pòt deishar

de constatar qu'enes hèstes e es rituaus que mèrquen eth temps annau, es referéncias lunars demoren restacades d'inalterables punts de referéncia solar. En efècte, es calculs des dates annaus que tien en compde es fases dera lua se hèn a compdar des aparents moviments deth solei en tot compausar un calendari lunisolar.

Es mòdes de calendari dera Istòria

Enes cultures contemporanèes, aguestes etapes astraus non son tostemp immediatament identificables. Ath long des sègles, an estat recreades per decisions o imperatius istoricoreligiosi que s'an apropiat des punts de referéncia solar e lunar en tot vestir-les damb ròbes culturaus e simboliques naues. Atau, des de hè mil cinc cents ans, un contengut ritualiste diferent des celebracions originaus a hèt a desbrembar soent qu'es granes exploracions e celebracions deth calendari cristian son en realitat es des moments paroxismals o notables dera corsa solara. Se rebrembe pòc, per exemple, que San Miquèu ei er equinòcci dera tardor. A penes se rebrembe que Nadau ei eth solstici d'iuèrn e Sant Joan eth solstici d'ostiu... Soent s'a desbrenbat tanben eth ritme quarentenari - ua lunacion e mieja - que s'ahig as granes escansions solares e que da, per exemple, era sua valor cardinau ara Candelèra, hèsta solar per excelléncia que, quaranta dies des deth solstici d'iuèrn, daurís era pòrta d'un nau segment de calendari. Maugrat açò, es ritmes solars e lunars son tostemp es dera vida socioculturau contemporanèa a traucès dera vida religiosa e dera vida civiu, per interferéncias e assimilacions istoriques de hèstes religioses coma Tot Sants, Nadau o eth Quinze d'agost.

Deuem sense dobte aguesta universalitat deth calendari solar e era sua persisténcia obstinada en fòrça cultures, ar hèt qu'er

aparent moviment deth solei aufrís era comoditat cronologica d'un talh deth temps invariable en armonia damb era respiracion deth còsmos.

Eth solei a ua cita damb era lua... e damb es quaranta dies.

E era lua? Tanben era s'imposau ara vista des Umans, mèstra dera net, e a viatges visibla en cèu diürn ena companhia de tota era poténcia solara. Per descomptat, a alimentat es fantasies, es creacions mitologiques e es sònis d'un lòc simbolic o reau. Mès tanben es fantasies o racionalizacions induïdes pera observacion dera sua influéncia sus era Tèrra e de tot çò qu'en era viu e que la compause: era aigua des oceans, eth vegetau, er animau e er uman enes sònis ritmes fisiologics coma es sònis capricis comportamentaus. Bèri uns son mès "luèrs" que d'auti...

Mès era Lua, pera sua part, non a era permanéncia morfologica der immutable disc solar, que sonque càmbie era durada dera preséncia en cèu. Ei polimorfica, des d'ua prima mieja lua enquiara glòria dera «lua plea», dempús en tot honer-se enquia desaparéisher en tot prométer era «lua naua», en tot passar per fases que son es d'escafet progressiu, entà renèisher e créisher de nau enquiara plenitud. Aguestes etapes son regulares, e tant, mès era durada deth cicle lunar non ei en acordança damb eth moviment aparent deth Solei - eth desfament ei de 11 dies entre er an solar e er an lunar - es fases dera Lua non son bones entà proporcionar punts de referéncia cronologica fixa que serien d'acòrd damb era division deth temps popular que, ath sòn torn, s'organize ath torn der an solar.

Eth calendari eclesiastic cristian, que depen dera data deth dia de Pasca, ac illustre: enes començaments dera cristiandat auec un punt de partida fixe, donques qu'era Pasca se celebraue eth dia

der equinòcci, eth 25 de març dempús de Cesar. Mès en an 325, eth concili de Nicea, que fixèc er equinòcci ath 21 de març, decidic qu'era Pasca se celebrarie eth dimenge que seguís ara prumèra lua dempús der equinòcci, entà diferenciar plan era Pasca cristiana dera Pasca judiva unicament lunara. Era Pasca se convertic atau ena hèsta dera lunisolar, viatgèra e fluctuanta deth 22 de març (posicion nomentada «en clau anteriora») enquiath 25 d'abriu («en clau posteriora»).

Eth moviment lunar pòt explicar en part era freqüència dera dimension dera quarantia. En efècte, quaranta dies - ua lunacion e mieja - s'ahigen damb freqüència as mèrques solares en tot installar atau ua data cardinau investida d'ua foncion referenciau entara mesura deth temps, data que revestirà ua valor religiosa damb era cristianizacion. Agustis dies quarentenaris que quèn en un ritme sincopat entre es solsticis e es equinòccis se tròben en d'autes vielhes poblacions preindoeuropèes: enes cèltes, per exemple, a on s'establiessen es madeishes escansions calendàries qu'ena Basconia pirenenca: eth prumèr de hereuèr ère *Imbolc*, eth prumèr de mai *Beltène*, eth prumèr d'agost *Lugnasad* e eth prumèr de noveme *Samain*.

Gaignebé prepausa ua ipotèsi seductora entà justificar era logica deth talh calendari precristian e es periòdes de quaranta dies que se succedissen ath long der an (24):

- solstici d'iuèrn mès quaranta dies = *Imbolc* celtic (1 de hereuèr)
- *Imbolc* + quaranta dies + 11 dies (connexion lunisolar) = equinòcci de març (21-23 de març)
- Equinòcci + quaranta dies = *Beltène* (1 de mai)
- *Beltène* + 40 dies + 11 dies = solstici d'ostiu.
- Solstici d'ostiu mès 40 dies = *Lugnasad* (1 d'agost)

- *Lugnasad* + 40 dies + 11 dies = equinòcci de tardor. (22-23 de seteme)

- Equinòcci + quaranta dies = *Samain* (1 de noveme).

- *Samain* + 40 dies + 11 dies = solstici d'iuèrn.

Era dimension quarentenària, presenta des dera Protoistòria, ei tanben enes tèxtes fondadors deth cristianisme ena litúrgia cristiana. Atau, eth motiu des «quaranta dies» apareish damb freqüència en Antic e Nau Testament autant entara mitica durada diluviana- «*I auec un diluvi pendent quaranta dies ena tèrra*» (Genèsi. 7.17) - sonque entà Moisés que «*demorèc ena montanha pendent quaranta dies e quaranta nets*» (Genèsi 24.18) o tanben entath temple de Salomon «qu'auie quaranta cobdades». Ahigem qu'en periòde contemporanèu se parlaue enquia hè pòc deth «retorn d'ajarçar-se» quaranta dies dempús d'amainadar. En çò que tanh as «quaranties» protectores e profilactiques, afirmen era durada necessària de quaranta dies entara purificacion der individu e era sauvagarda deth grop.

Un exemple de sintèsi culturau: Era Candelèra e es sòns soleis

Cristianizacion deth Bascon o basconizacion deth Cristian?

Eth 2 de hereuèr, era Candelèra, equivalent cronologic der *Imbolc* celtic, ei er exemple prototipic des revestiments successius hèts pes sègles d'un conjunt rituau eth quau eth còs conceptuau - era referència solara - n'a demorat inalterat. Maugrat açò es evolucions dera forma e deth gèst poirien hèrmos a pensar en abandon deth prumèr contengut, eth dera celebracion deth solei. De hèt, aquest contengut seguís aciu, encara que sigue ocult pes diuersi estrats rituaus depausats pendent millenis, des dera Preistòria enquiara istòria

contemporanèa en tot passar pes cristianizacions medievas e es deth sègle XIX. Enquiàs nòsti dies, era Candelèra a demorat estacada ath prumèr significat: eth dera celebracion d'un moment deth calendari qu'ei eth deth renauiment e, donques, dera vida.

Pròva d'açò n'ei eth "*crepèth*", "*pastera*" o "*pescajon*", innatament restacat ara Candelèra (Delfina Barés, "Fina deth Secretari". Neishuda en 1884. Les,1990) (Enedina Deó. Neishuda en 1944. Canejan 1973).D'ua part, ena epòca des germinacions, brotons e eclosions postiuernaus, ei eth simbèu dera abundància alimentària. Mès tanben eth rebrembe deth cercle solar neolitic e des aihuèrtes e depòsits votius politeïstes. Non ei cap estranh que vage acompanyada des candeles, que son ua version domestica dera simbolizacion deth solei e, dilhèu tanben, un aluenhat avatar des Lustracions des Ancians. Era darrèra tenguda dera Candelèra ei era dera cristianizacion, que compartís damb toti es rituaus religiosi sorgidi des millennis precristians: es mites e comportaments religiosi anteriors ath cristianisme son incontestables pr'amor que fòrça anticament arraïtzadi enes credences populars, era Glèisa, deuant es resistències includides per aguesta antiquitat, adoptèc ua eficaça estrategia d'integracion: en un abil enfocament pragmatic - definit e recomanat per Agustin, avesque de Canterbury - se consèrven es madeishi rituaus enes sues formes principaus, en tot invertir-les dant-les un aute significat. Atau, es dates des antics cultes e es sues manifestacions demorèren en calendari en sòn lòc, mès barrejadi, en ua sincronia eficaça, damb es nauï contenguts cristians. Es formes aparentament inalterades arthenien ara contenguts polivalents que barrejauen eth precristian e eth cristian. Açò assegure de hèt era continuitat dera costum: totes es dates cardinaus deth calendari cristian son es des grani moments

deth cicle solar. Es principaus s'an convertit en Nadau entath solstici d'iuèrn e Sant Joan entath solstici d'ostiu.

Permanéncia des simbèus e recreacion des cultes

Era logica dera integracion des celebracions precristianes ena litúrgia cristiana pòrte a demanar-se sus es interpenetracions entre es cultes successius e era sua possibla simbiòsi. En efècte, cau demanar-se se non i a auut mès basconizacion deth cristian que cristianizacion deth bascon quan se considèra era vivéncia contemporanèa qu'an es poblacions pirenenques de bères ues des celebracions calendàries majors, coma Sant Joan solsticiu o Nadau tanben solsticiu. Entre aguestes dates importantes, destaque era dera Candelèra, eth 2 de hereuèr, qu'era cristianizacion transformèc ena celebracion dera purificacion dera Vèrge quaranta dies dempús d'amainadar. E maugrat açò contunhe d'èster era hèsta solara qu'a estat tostemp. Pr'amor que quaranta dies dempús deth solstici d'iuèrn, eth 2 de hereuèr, es dues huelhes dera pòrta cosmica se daurissen entà acuelher eth retorn deth solei. Eth 3 de hereuèr "*entà Sant Blas pastères enquiath nas*" (Jèp de Montoya. Les, 2022). Eth gong sideral que retronís aguest dia vibrarà pendent quate dies, temps qu'es huelhes se separaràn enquia demorar dubèrtes de land en land, eth 5 de hereuèr, entà Santa Guèta, ena primauera esdeviedora, dia qu'eth crabèr passau pes cases qu'auien crabes, damb Santa Guèta en braç, tà remassar presents des propietaris (Jèp de Montoya. Les, 2022). Aguesti quate dies, mercadi per simbèus eminentament solars, celèbren er astre que genèra era vida: era abundància d'aliments ei simbolizada pes crespèths, eth renauiment dera vida animau e vegetau peth desvelhar der os, era vida umana e era sua continuïtat pera visita deth simbèu dera còva deth femenin pes gojats en edat dera pubertat.

Es crespèths solars

- *Eth 2, eth crespèth dera Candelèra entar espaci barrat*

En còr der iuèrn, era composicion deth crespèth - o “pastèra”, o “pescalhó” o “pescajós” segontes se trape en Aran, en Coserans o en Comenges, hè d’aguest un aliment ric e volut: cereaus e morisco enquiàs ans 1920 enes prumèras nautades e enquia 1980 en Naut Coserans e Aran, dempús, horment, ueus, lèit, grasses animaus.

Maugrat açò, ath delà des evidentes foncions nutritives, ei era foncion simbolica deth crespèth hèt eth 2 - donques coma toti es «2», eth dera Candelèra ei eth der espaci barrat e deth barrament - que se pòt captar damb freqüència ena tradicion orau. Leontina (neishuda en 1896) afirme damb vigor de forma provocadora: *«Calie hèr es crespèths! Encara qu’auéssem auut ua auta causa a hèr!»* E aguesta conviccion energica rebat era experiéncia generau des Pirenèus damb eth crespèth: era valor alimentària deth crespèth o pescajon se ve superat pera sua valor exorcista dera misèria e dera indigéncia. Eth crespèth ei sense dobte eth simbèu deth solet generador de vida, mès ei sustot eth dera prosperitat. Donques, s’investie d’ua foncion magica en tot salvar eth prumèr que se conservaue enquiara següenta Candelèra. Se depausaue, damb suenh estropat damb un drap - o papèr d’alumini a compdar des ans seishanta - en «vaishèrer», aguesta veirina de dus còssi ena part inferiora qu’ei barrada per dues pòrtes de husta, mòble ereu der armari catat ena paret dera abitacion principau e unica, en aguestes cases a on es unics mòbles èren era taula, es cagires e eth lhet. Enquia finaús deth sègle XIX, er armari dera recodina contunhèc d’èster eth solet volum receptor de vaishèra e utisi domètges restacadi damb era alimentacion, amassa damb ua mala entara ròba blanca e ua auta entara sau. A compdar deth decènni de 1850, apareishec e se

multipliquèc er armari dera ròba blanca, era limanda, que s'utilizarà entà salvar çò que mès estimam e, especiaument eth crespèth, qu'ei estropat damb suenh en un drap de lin: era limanda, simbèu dera comoditat financèra, acuelh eth crespèth, simbèu dera abundància des aliments.

Eth crespèth solar ahig as sues vertuts coma vector de prosperitat era d'èster vector de ligams sociaus: dempús deth prumèr metut en "armari", eth dusau ère entath prumèr amic o eth prumèr mainatge que passaue peth carrèr.

Eth 3, eth crespèth de Sant Blas entar espaci dubèrt

Eth 2 de hereuèr dera Candelèra e eth 3 de hereuèr de Sant Blas compartissen er espaci: s'eth crespèth deth 2 ei entar airau barrat dera casa, eth deth 3 ei entar airau descubèrt, eth der entorn exterior cultivat de uarts e camps. Eth hèt que Sant Blas, sant protector agrari, sigue un des elements deth triptic dera Candelèra, ei ena logica dera vivéncia d'aguesta seqüéncia de calendari qu'ei era dera promesa agropastorau. Cau veir ua des rasons ena omonímia entre, eth blat e Sant Blas?

Eth ròtle determinant d'aguest dia entara abundància alimentària ei tant, qu'ua eslissada s'a obrat deth 2 ath 3 - vau a díder en vertat un airau limitat ena plana d'Arribèra - en çò que tanh as vertuts deth crespèth coma vector dera abundància e dera prosperitat. En aquestes zònes de rics alluvions a on era agropastoralitat ei mès activa qu'enes vals, non ei eth crespèth deth 2 que se sauvaue damb finalitat propiciatòria mès deth 3 «*que se sauvaue en armari entà "eth praube Sant Blas" mès tanben entà auer sòs tot er an*». (Simone Artigues. Neishuda en 1914.)

Er os que plore e er os qu'arrís

Eth 2 de hereuèr, era pòrta a tempsi mielhors encara ei entredubèrta. E en ua aparenta paradòxa, mos estimam mès qu'eth solei encara non l'age trauessada... En Vedins e Garraus, Jean Dat (neishut en 1909) era bòina encaishada ena tèsta e era guardada fixa, clauada enes esplendids malhs deth Gar que non campe pr'amor que non son ada eri as que campe mès es rebrembes que li agrade revíuer, recite en votz baisha mès fèrma: «*Se hè solelh eth diu dera Candelèra, eth ors que plora davant era tuta. Pramo eth hivern que s'alonga de quaranta dios*» (Se hè solei eth dia dera Candelèra, er os plore deuant era sua tuta. Pr'amor qu'er iuèrn s'alongue quaranta dies.) E ahig, convençut: «*Enta aquera sason sio arreguliera, eth dio dera Candelera, que cau que nieve o que hace mashant temps.*» (Entà qu'aguesta sason sigue regulara, eth dia dera Candelèra, que cau que nhèue o que hèsque mau temps.) Er arrepervèri cor ath long dera cadia basca e gascona, coma de costum, entà toti es compausants dera tradicion orau pirenenca, variantes locaus enclauades cada ua enes microunitats d'ua topografia fòrça compartimentada. Atau, en Aspèth e en Nistòs, er os non s'acontente damb plorar. S'ahig que se'n torne tara sua tuta. - «*que s'en torna enta era tuta*» - entà alongar era sua iuernacion donc er iuèrn «*s'alonga de quaranta dios*», s'alongue quaranta dies.

Per contra, era ploja deth dia dera Candelèra ei benvenguda: enes prumères nautors se ditz que «*Se plau eth dio dera Candelera, eth ivern fuera de quaranta dias*» (Se plò eth dia dera Candelèra, er iuèrn desapareish quaranta dies abans). Ja sigue peth solei o pera ploja, notam qu'era referéncia dera quarentia seguís aquíu.

Era observacion des estadistiques de Météo-France mòstre que, de hèt, es reaccions populars tradusides metaforicament per

os deuant des perills climatics, son era conseqüència fòrça pragmatica d'ua observacion meteorologica: en efècte, quan eth solei ei aquiu eth dia dera Candelèra, ei pr'amor que lutz en un cèu liure de quinsevolh condensacion embromada, a saber, eth des nautes pressions der anticiclón polar qu'empedís eth pas des pertorbacions atlantiques en tot mantier un temps sec e heired, clima qu'encara pòt èster freqüent en aguesta sason mès que non se desira. En efècte, ei mès lèu era tebesa e era umiditat des pertorbacions atlantiques çò que se demore pr'amor que s'a de besonh aigua entara germinacion des semes e entath creishement de totes es plantes dera agricultura de subsistència, per modèsta qu'aguesta sigue. Ath delà, se cre, qu'un mes de hereuèr plojós garantís eth balanç meteorologic der an: «*Se heurer non a cap eras suas heuretas, tots eths meses soun courouçats*» (se hereuèr non a es sòns fruts - (dies de ploja e nhèu) toti es mesi son anutjats (Albert Baron. Neishut en 1914. Ilheu.). En conseqüència, s'eth solei ei aquiu, simbolicament lo possam en tot barrar toti es horats deth lòc abitat: «*que calio barar era casa.*» (que calie barrar era casa) diden en Jusèth d'Aisaut, Arbon e en tota era zòna centrau. Eth 2 de hereuèr, entara Candelèra, èm donques actius a hèr dera casa era imatge deth mon coma a d'èster aquest dia: escur e sense solei. Açò en ua actitud consent damb tot eth comportament basc deuant des fenomèns subnaturaus: ena montanha, era accion e eth gèst tostemp prevalen sus er encantament o era orason.

Cau soslinhar que toti es «2» son es dera zòna barrada, ja sigue dera casa o era dera hòssa, coma ei, per exemple, eth 2 de noveme, dia de Defunts. En fòrça cultures, eth 2 de hereuèr ei tanben un dia dedicat as poders ctonics, es d'un mon sosterranh qu'ei eth barrament e era ombra mès tanben eth deth femenin generador de vida.

2 de hereuèr: còva e rituai de pas. Era candela de plec solar en subsòu femenin

Enes prumères nautades calcàries deth Naut Comenges - es de Varossa e Naut Jòb - se restaque un rituai ath «2» dera Candelèra que, semble inscriuer-se en aguest besonh revitalizant deth retorn en mon sosterranh viscut coma er utèr primordiau. Atau donc, en Arbon, Bertrand Cazes, damb es sòns nauanta cinc ans non a cap perdut era memòria, conde coma «aguest dia ère reservat as gojats dera escòla entà anar a explorar era còva dempús dera missa». «*Cap es petiti*» precise. E, en efècte, èren es gojats pubèrs- donques en edat de procreacion - qu'anauen plegadi eth 2 de hereuèr e sonque aguest dia, a visitar era còva. S'illuminauen damb bèri tròci de candela de plec ("pliada") qu'ère hèta d'ua capa de cera d'abelha ath torn d'un hiu de lin - era riscla - ei a díder, fini brigalhs torduts amassa damb eth lin acabat de hilar. Ei damb eth saüquèr que fabricauen era candela pr'amor que, ath delà d'èster un arbe dera sòrt auie er auantatge d'auer tiges uedes. Donques, se lisaue un hiu de lin en fragments de tija que hègen coma mòtles a on s'abocauè cera honuda qu'empresoauè eth hiu. Un viatge heireda era cera sonque calie desencolar era tija de saüquèr dera cera solidificada entà obtier ua candela fina de 8 a 9 millimètres de diamètre. Es tròci de tija farcida de cera non hègen mès de 15 a 20 centimètres. Entre eri, eth hiu que non ère recubèrt de cera entre 1-2 centimètres e non interromput, hège era connexion e permetie que se «doblèsse» era candela en abils e a viatges espectaculars bastisses. Ena missa dera Candelèra, es hemnes portauen entara glèisa es sòns plegatges de candela que mossen benedie, e atau multiplicaue era valor sagrada deth simbèu solar. Era candela de plec s'empleguèc abitualament enquia 1960 damb diuèrses foncions protectores, coma per exemple entà preservar era casa deth pericle pendent es

tempèstes a viatges violentes dera mieja montanha: «*Alavetz li diguí a Bertrande: qu'arribe ua mala tempèsta! Aluga, aluga, prauba mia!*» (Marie de Pacoulet. Goilhó.1982.)

Era visita des adolescents ara còva dera Candelèra presente toti es paramètres deth rite de pas: quaranta dies dempús deth solstici d'iuèrn, eth joen mascle, en tot sostier ena man eth simbèu solar, s'installe en sòn nau estat de procreacion en tot entrar ena còva femenina. Efectivament, enes credences e rituaus bascons, ja siguen amassadi ar individu o ath grop, era Tèrra ei assimilada ath femenin e ara feconditat, coma ac trapam en totes es vielhes cultures preindoeuropèes.

Era consciéncia qu'auem dera Tèrra coma «Tèrra mair» que tot emane e tot ne torne, acompanhada d'ua feminizacion des astres e deth còsmos, se produsic fòrça lèu ena istòria des òmes: en relat mitologic basic que, coma tot eth substrat culturau dera Basconia pirenenca que ven d'epòques preindoeuropèes, torne soent era referéncia a «mair-sénher solei» que dromirà totes es nets en çò dera sua mair era Tèrra. Aquesta feminizacion deth contenedor terrèstre e deth sòn entorn cosmic s'esten ath sòn contengut mitologic: era recuelhuda dera tradicion orau mòstre qu'ei deuant d'ua entrada de còva o apròp dera resurgéncia d'un d'aguesti patis sosterranhs que son era sang dera montanha calcària, a on trapam es Hades o era Dama, aguestes divinitats femenines fòrça antropomorfiques, vestides de blanc, petites e benefiques, que pòden èster mairs d'un «Hadath»; mès cercariem inutilament as pairs deth relat mitologic, maugrat açò ric e variat, que met en scèna es Hades: es hades hèn eth sòn pan, rusquen era sua ròba, eviten qu'era lèit desbòrde era leitèra dera pagesa, criden longament pera net ath sòn hilh er Hadath que s'a escapat pes ròques o es bòsqui. Ath delà son es uniques qu'ac hèn, sense

cap d'element paternal. Era feminitat creativa e operanta ei soleta en scèna.

Ei interessant percéber coma aguest femenin creador podec èster adoptat - puntauments e lèu ocasionaument, ei cèrt - pera colonizacion latina: ua dedicatòria gravada sus un autar votiu galloroman trobat en Sent Bertran se dirigís a Matrideum, era Mair des Dius...

Es Vèrges Pirenenques

Çò d'amirable deth succès deth culte marian - qu'ei portat enes Pirenèus pera cristianizacion que, ath delà que tardiu, s'a installat en simbiòsi damb es cultes indigènes anteriors- ei probablament per'mor d'ua continuitat tematica que non sonque non capviraue es credences ancestraus mès que les perlongaue. Vertadèrament, era Mair de Diu ei, atau coma era "Hada"o era "Dama", femenina, vestida de blanc, benefica, soent restacada ara còva e ara aigua e mair d'un hilh òme sense pair biologic. Ath delà, atau coma es Hades, ei investida d'un caractèr topic inevitable. Auem per exemple entre desenes de vèrges pirenenques totes egalament topiques, era Vèrge de Héas, era Vèrge de Sarrance, era Vèrge de Sant Pé, era Vèrge de Montsaunés, era Vèrge dera hònt Argelés, era mair de Diu de Mijaran, Nòsta Senhora de Montgarri, Nòsta Senhora dera Artiga de Lin, etc. Cada ua d'eres ath madeish temps investida de vertuts pròpies e junhudes a un lòc puntaument plaçat. En «Es Pirenèus: dera montanha ar òme» (Privat 1974) eth geograf François Taillefer se susprenec deuant aguesta multiplicitat de vèrges totes restacades a un lòc plan precís: «Sonque ena val d'Aure, ueit vèrges se repartiren es devocions des abitants e des visitants. Lèu cada pòble auec era sua patrona...»

Aguest amàs de vèrges en un territòri restaquen ara Vèrge universau a un culte que ven d'ua Preistòria a on era vida ère percebuda coma emanant deth femenin. Efectivament er art mobiliar deth Gravetian o der Aurinhacian hè trenta mil ans testimoniaue dejà era atencion qu'es poblacions dera futura Basconia presentauen ara hemna coma hònt de vida. Es estatuetes esteatopiges des Venus aurinhacianes, coma era d'Era Espuga, per exemple, son era representacion d'un femenin a on es atributs dera reproduccion son suberrepresentats: es "Venus" paleolitiques semblen èster soent prenhades e, en tot cas, presenten ostensiblement es organs visibles dera maternitat - popes e vrente- tostemp fòrça desvolopadi ath delà des autes parts deth còs, coma braci, cames o cares que lèu non se suggerissen.

Er art mobiliar paleolitic non a deishat - aumens enquia ara non s'a trobat - cap d'estatueta masculina. Probablement en aquestes epòques antiques, non s'auie establìt eth ligam biologic entre er òme e eth mainatge. Mentre qu'eth mainatge, que gessie deth còs femenin, designaue evidentament ad aquest coma factor dera reproduccion e, donques, dera Vida.

Era sacralizacion des còves semble auer durat fòrça enes tempsi istorics: enes mies recerces de camp des tres còves ena zòna centrau qu'an dan lòc as visites rituaus realizades eth dia dera Candelèra pes gojats adolescents - còves d'Arbon, de Senta Aralha en Trobath, deth Bioer en Loras- se pòden observar nichos-supòrts d'autars votius romans condicionats enes parets deth cant dera entrada (dus en Arbon e Sentarailhe, tres en Bioer, e aumens tres tanben ena còva deth Malh deth Faucon). Es romans, auien era costum fòrça pragmatica, d'adoptar soent es cultes ja existents abans dera sua arribada, atau donques se pòt

dedusir qu'enes epòques prelatines aguestes cavitats èren donc eth lòc de credences e de realizacion de rituaus religiosi.

De solstici a solstici. De Sant Joan a Nadau

«*Nadau e Sen Joan que se parteshen er anh*» (Nadau e Sant Joan se despartissen er an). Er arrepervèri encara discorrie pes vals deth Naut Comenges e Coserans enes ans 1980, rebrembat per bèri informants neishudi abans de 1920. Ei un hèt qu'es dus solsticis convertidi en hèstes cristianes an demorat enquia hè pòc - es ans 1950 - enes axes calendaris damb es quaus s'organize er an hestiu e deth trabalh.

A compdar d'un error de calcul matematic der astronòm Sosigène auem un retard de 4 dies entre eth solstici d'iuèrn reau (20 o 21 de deseme en tot depéner des ans) e eth dia de Nadau, atau donc eth solstici d'iuèrn quedèc desplaçat ath 25. Eth concili de Nicea en an 326 corregic er error e placèc eth solstici en sòn lòc mè, maugrat açò, era celebracion dera neishença de Crist non se celebrèc eth 20 o eth 21 mè eth 25, en un procès de «recuperacion» pera Glèisa deth culte orientau deth diu solar Mitra, que se celebraue aqueth dia des des primèrs ans dera nòsta èra. Eth succès deth culte de Mitra dificultèc era sua erradicacion: en sègle V, Sant Leon lamente qu'«*era celebracion de Nadau ena basilica de Sant Pere (de Roma), es fidèus saluden encara ath solei lheuand coma se hège en culte pagan.*» (Bénichou,H).

Enes Pirenèus, eth primèr de gèr, començament der an naturau e de recenta implantacion, auie encara ena immediata postguèrra un sens d'"emplastre". Çò que non poirie susprenermos en ua societat montanhesa ereva dera Basconia prelatina e precristiana... Er «emplastre», efectivament, plaçau un «dia un»

der an, hèt qu'explique era tebiesa deth sòn succès. Efectivament, eth "dia un" ère en incompatibilitat conceptuau damb era fòrça preindoeuropèa percepcion pirenenca d'un espaci-temps a on arren comence mès a on tot torne a començar; a on er an ei mercat per etèrn retorn des punts paroxismals deth moviment cosmic en un cicle sense principi ne fin.

Eth ritme dera dança solara que dividís eth temps des òmes en seqüències ineluctables, dicte eth comportament deth grop sociau montanhés: er iuèrn ei eth temps dera retirada domestica e er ostiu eth dera vida sociau. Es «huecs» deth solstici d'iuèrn e es deth solstici d'ostiu que mèrquen eth ritme dera vida deth grop, simbolizen aguesti dus paroxismes solars e son ara sua imatge: eth huec deth solstici d'iuèrn - era "soca" reconvertida en sègle XX en «barrolh» - ei huec interior, huec de combustion lenta en airau barrat dera casa. Eth huec deth solstici d'ostiu, eth, - eth der "haro", en francés «brandon» - ei huec d'exterior, viu e damb ahlames nautes, huec deth grop sociau que s'amasse ath sòn torn en airau collectiu.

Es dus huecs non son opausadi: son eth madeish huec enes sòns dus estats extrèms. Pendent eth solstici d'iuèrn, es brases dera soca de Nadau que cremen jos es cendres son era vida que permeterà era explosion des fòrces vitaus ena vrespada deth solstici d'ostiu, enes ahlames colorides e ennautides deth huec de Sant Joan.

Eth solstici d'iuèrn. Eth huec en airau barrat

Era soca de Nadau e es "calendrons"

Eth solstici d'iuèrn se viu coma un punt clau que barre ua pòrta entà daurir-ne ua auta. Mès era clau que patís e carrinlege ena clauadura e era pòrta que vire lentaments sus es sues relhetes

emplegarà dotze dies en daurir-se: es dotze dies des "calendrons"- de Nadau enquia Reis - qu'ath huec deth solstici d'iuèrn li cau cremar sense amortar-se. Cautosa mès obstinada, era brasa deth huec que dromís jos eth cendre ei era imatge dera vida iuernau descelerada: ara combustion li calie durar de hèt, exactament 11 dies e 12 nets, des de Nadau enquia Reis, ei a díder, era diferéncia entre er an solar e er an lunar.

Ua longa combustion pendent dotze dies non s'aurie pogut obtier damb un tronc, atau donc, s'emplegaue era soca. Era pesada soca - conjunt dera basa deth tronc e dera gessuda des sues arraïtzes - se secaue pendent diuèrsi mesi des dera tala der arbe e era arringada dera soca, entà que siguesse esperdigalhada entara net de Nadau. Era sua forma massissa esvitaue ua combustion totau e rapida, sustot pr'amor que s'escuelhie eth hai fòrça mielhor qu'eth casse per'mor d'ua combustion mès lenta. En dus còps de destraus - e mès soent damb eth guinhauet - s'auie diboishat ua crotz de branques parières sus era crosipa: eth simbèu solar e eth simbèu cristian s'identifiquèren inconscientament er un ar aute pera sua similitud grafica que sense dobte favoric era perduracion der antic gèst solar a trauès des sègles. Enes ans ueitanta, quan er exòde rurau e eth temps transformèren es comunautats ruraus en conjunts de dusaus residéncias, eth gèst rituai sonque ère present de forma esporadica. Maugrat açò, perduraue en Naut Coserans o, ena Vallonga e en Naut Biròs, a on cada membre dera casa mercaue era sua crotz en tronc.

Jos era pression dera evolucion des economies e des ritmes quòtidians, damb era fusion dera poblacion locau en benefici des metropòlis regionaus, se produsiren ajustaments damb era durada rituai de combustion dera soca. Enes ueitanta observam tanben coma, ua combustion mantenguda pendent tres o quate dies ei

encara freqüenta; mès ara fin d'aguest decènni, eth huec non creme mès que pendent era net de Nadau: eth tronc substituïc ara soca. Ena realitat presenta e, soent, tanben, enes memòries. Ei de besonh èster en Aran, Naut Ger, Vallonga o Naut Jòb entà qu'era tradicion orau age conservat eth rebrembe dera longa combustion dera soca pendent es dotze dies des "calendrons"; es calendrons, ath delà, èren observadi atentiuament pr'amor qu'èren investits d'ua valor premonitòria: presagiauven eth temps qu'anaue a hèr pendent es dotze mesi der an. Atau, en Vedins-Garraus, Jean Dat (neishut en 1909) conde:

- *«Eth mèn pair-sénher (...) Entà hèr-se eth calendari deth temps, gessie tath pòrt dera Bonaigua, entà passar es sies prumèrs dies der an.(...) Segontes era exposicion des vents.»*

- *Sies dies? Mès er an a dotze mesi?*

- *Mès sies dies e sies nets, eh, son dotze! (...)*» Eth ser deth 23, en fòrça pòbles de nautada, era simbolizacion deth solei que reneishie a compdar deth solstici d'iuèrn s'exprimie en ua realizacion gaujosa damb era participacion infantila. Era mia obtencion d'informacion orau mòstre que, enquia 1950, ena depression solsticiau deth sòni iuernau, es comunautats vilatgeses anticipauven era reneishença solara e eth sòn futur maximau: enes vals d'Uelh, deth Larbòst e de Nistòs, es mainatges corrien d'ua casa ara auta ath ser en tot hèr a virar dessús es sòns caps es halhes, aguestes branques de husta abrasadi en extrèm, cada ua en tot diboishar ena ombra eth cercle deth solei que renèish dempús deth solstici. En Generest, Jeanne Pène (neishuda en 1909) conservèc eth rebrembe deth repic rimat que cantauen es mainatges mentre hègen a virar es sues halhes: *«Nadau Nadau, Nadalet, Per era carn e eths caulets, Corri corri Nadalet, Era garia en eth huec»* (Nadau, Nadau, Nadalet, entara carn e es caulets, cor cor Nadalet, era garia en huec).

Les haràn a virar tanben eth ser de Sant Joan, damb ua diferéncia, maugrat açò, reveladora dera complementariedad entre es dus solsticis: en Nadau, es mainatges van d'un huec parentau entar aute. Entà Sant Joan, hèn a virar es halhes solars ath torn deth haro collectiu qu'enlumene damb es sues nautes ahlames er airau comun deth vilatge.

Er escoutchalaïre (*eth qu'escote a parlar as bèsties*)

Pera sua definicion solara eth punt clau deth solstici de Nadau-iuèrn emane d'epòques antecedentes que sigueren es d'ua preistòria neolítica a on er òme encara non auie separat eth mon animau der uman. Un mon a on «es bèsties parlauen», coma ac mòstren nombrosi mites dera montanha bascona que, toti, antropomorfizen as animaues e soent les egalen as òmes (Gratacos,1995). Atau, per exemple, parlam damb er os que mos trapam en un camin estret que passe ath pè deth malh... E ac compren. Mès que tanben es «bèsties» dera bòrda parlen, ei cèrt qu'un solet dia der an solar, eth deth solstici d'iuèrn: es informants neishudi enes ans quaranta e, en mens mesura, es sòns hilhs neishudi enes ans seishanta e setanta, contunhen condant en Naut Coserans e en Naut Comenges de Jòb e de Ger, coma ère defenut entrar ena bòrda era net de Nadau. En efècte, «es animaues parlauen aquera net» e non calie anar a escotar-les. Qui desaubedie aguesta proïbicion ère inevitablaments punit, un puniment qu'anaue der «infortuni» enquiara mòrt. Aquest antic tèma der "escoutchalaïre", eth qu'escote a parlar as bèsties ena bòrda, ère present enquia hè pòc (es ans 90) en èish garonés enquiara Val d'Aran, atau coma en Varossa e en Nistòs, damb bères variacions locals que non modifiquen er èish principau deth relat coma en Arbon a on René Boué (neishut en 1930) conde: *“En estable i auie dus bòs. Un òme des de Gaudensin*

plan que òc i volie anar. Entenec ua bèstia que didie: Deman que vam a hèr? - Deman, que vam a enterrar eth mèstre. E londeman er òme moric.” (1989) (Aquesta version, qu’è pogut recuèlher diuèrsi còps en conjunt Gar-Cagira, se semble ara que relate Marcel Vézian enes sòns «Carnets ariégesis».)

En Aspèth e ena vesia Sauvatèrra, trapam ua version que semble degradada ara dera prumèra version qu’esten era proïbicion ara entrada der estable. Atau Chantal (neishuda en 1949 en Cazaunous) ditz: *Era Net de Nadau, jamès cau entrar en un estable. Pr’amor que pòrte mala sòrt. E era mia tia, era fraia dera mia mair-sénher (...) ac auie proïbit a tota era familha (...) E non entrauen. Eth castig, efectivament, podie arribar enquiara mòrt: «I auie un (...) d’Aisaut, que se vantaue d’auer entrat en estable era net de Nadau. E tres setmanes dempús auie mòrt.»* (Berthe Loubet neishec en 1908 en Goilhó. 1983.) Ua cristianizacion, interven en Comenges, e se produsís ua assimilacion der estable dera bòrda ara dera neishença de Crist: *«Praube pair, mos ac didie - eth tanpòc i anaue - non calie shordar a Maria, Josè e er ase.»* (Josephine Barrère neishuda en 1903. Luret.1982.)

Eth solstici d’ostiu: «Era clau de tot»

Era estenuda deth territòri de cada ua des valades entornejades enquiath barrament pes cimалhs se multiplique de hèt per ua topografia complèxa e polimorfica: era des arrius encastradi enes gorges prigondes, penents abruptes mès cobèrtes de bòsqi, planèrs glaciaus enes nivèus intermediaris a on ei plaçat er abitat temporau des bòrdes hormatgères, parets de malhs a on es còves se daurissen a un aute lòc gaujós, immensi peishius d’ostiu en mon des plans de nautada e, tot just abans deth cèu, deth mon minerau des ròques e era nhèu. Ena guardada qu’es nauts

comengesi e es aranesi an sus aguest univèrs, eth solstici d'ostiu ei ua clau. Ua clau que daurisque ua pòrta ena part superiora deth segment ascendent dera sinusoide de Chronos e permet eth pas en temps de Kairós, aguest temps deth cambi a ua naua seqüència annau, era que seguís eth maximum gloriós deth solstici d'ostiu.

Atau, ena cadia pirenenca, a on cada val coma univèrs ei er univèrs sancer, rage eth madeish crit afogat ara evocacion deth solstici, enes enregistraments hèts sus eth terren pendent mès de quaranta ans de recerques, :«*Sen Joan? Oc! Qu'es era clau de tot!*» (Sant Joan? Òc! Qu'ei era clau de tot!) E ena bòrda de Hoalich en Jusètht d'Aisaut, era mia enregistradora, tan necessàriament discrèta coma indispensable, fixe en ua eternitat relativa eth crit d'Irene Payrot que mèrque vigorosament era afirmacion d'aguest credo millenari en tot tustar damb es sues dues mans amples ua grana patacada sus era toalha cirada dera taula. (1980)

Un qualificatiu - en femenin - torne soent quan se parle de Sant Joan: «important». «Sant Joan ère era hèsta mès importanta der an» ei eth leitmotiv present en totes es enquèstes. Totun, s'enes nòsti dies era hèsta solsticiau contunhe d'èster era «mès importanta», es comportaments collectius e individuaus an evolucionat: s'a producit un cambi deth rituaiu ath ludic e eth sagrat a deishat soent lòc ar hestiu. Era guardada a deishat es magies associades dera arrosada dera auba e deth huec dera net entà dedicar-se mès as jòcs e as rialhes, as alègres rivalitats esportives ena escalada der haro, as persecucions a on un s'emmascare mutuament e eth plaser des balhs en cadia ath torn der haro en ahlames. Ei vertat qu'era simbologia poderosament estetica deth brasèr ena net e era des còssi que diboishen ath sòn torn, prenudi dera man, era corranda sense fin dera eternitat cosmica, sedusissen tant eth guardar coma era audida pera beresa

der espectacle e pera potència emocionau dera musica. Ua emocionanta expandida pera comunion populara deuant un rituu qu'inconscientament se li da un valor sagrat. E peth sentiment de seguretat d'apertier ath grop.

Era luta entre eth solei e era Glèisa

Era Glèisa a lutat pendent molt de temps contra es hèstes solsticiaus. Sagèc - soent damb autoritat, a viatges damb flexibilitat - hèr a celebrar era neishença de Jesús aqui u a on se celebraue era deth solei. Mès es hèstes solsticiaus viueren massa tempsi entà morir per encomana: eth solei en sòn paroxisme estivau, ara nomentat «Sant Joan» e revestit des colors, gèsti e paraules dera litúrgia cristiana, e maugrat açò, contunhèc d'èster era prumèra referéncia en temps des Òmes.

Totun, era luta a estat constanta: Sant Elòi, ja, ordenaue en ua omilia deth sègle VII qu'«*arrés ena hèsta de Sant Joan (...) s'acostume a observar es solsticis, es dances, es paraules e es cants diabolics.*». Es epòques mès recentes, enes sègles XVIII e XIX, en bères diocèsis der oèst breton e normand «*se proïbís contondentament tot huec de Sant Joan coma tacat de supersticion*». Bossuet, en sòn "Catecisme de Meaux", prepaue substituïr eth huec de Sant Joan per un huec «eclesiastic» a condicion de bandejar es «supersticions» que son: «*barar ath torn deth huec, cantar cançons desaunèstes, lançar èrbes sus eth huec, recuelher-les abans deth meddia o en dejun, portar-les ath dessús, conservar-les ath long der an, sauvar tidons o carbons deth huec*». Recomanacion sense efècte, pr'amor que s'era celebracion deth solei ère eth Mau entara Glèisa, ère ath contrari entàs poblacions montanheses, eth rituu prumèr e de besonh entara perduracion dera Vida, rituu arraitzat en tradicions millenàries originàries que vien deth Neolitic. Rebrembam qu'era

cristianizacion ei tardiua enes nautes vals - onzau e lèu dotzau sègle - e que, donques, ei entrelaçada damb credences e costums precristianes solidament arraïtzades.

Totun, tath torn der an 600, uns ans abans de Sant Elòi, Sant Agustin, avesque de Canterbury, auie definit un metòde pragmatic e abil entà neutralizar es hèstes solares e es auti cultes precristians; era dera absorcion doça per assimilacion. Efectivament, escriu: «*A on eth pòble a era costum d'aufrir sacrificis as sòns idòls diabolics, permetetz-les celebrar ena madeisha data es hestivitats cristianes*». (En «Non credesquetz enes hoguères» traduccion deth rector Thiers en «Vie de Sant Elòi», Poussielgue París. 1847. Traduccion de Barthélémy.) Mil ans mès tard, en 1665, ena «Instruccion populara sus era origina ena manèra de hèr eth huec dera Nativitat de Sant Joan Baptista» mòstre qu'es huecs perdurauen ena sua forma precristiana, pr'amor que se recomane «*suprimir es abusi e es desordes*».

Totun, e maugrat es recomanacions der avesque Agustin, era repression s'endurís: en sègle XVIII en reiaume de França e dempús en sègle XIX «se proibís radicaument tot huec de Sant Joan coma tacat de «supersticion», coma escriu Van Gennepe (1949).

S'auem de jutjar pera freqüència e era actualitat dera recolleccion de tidons damb finalitats d'emparament, aquesta darrera recomanacion non a estat escotada. Vedem qu'es tidons son recuelhudi tant pes participaires joeni coma d'edat madura, çò que demòstre era vigor dera transmission per orau e peth mimetisme conductual. Ac auem pogut constatar enes darrèri ans (2017-2019) es diuèrses cremes der haro en diuèrsi pòbles deth bòrd de piemont dera plana d'Arribèra e ena Val d'Aran, en particular en Les. E ena net deth solstici, er esplendid ondulat dera cadia umana que bare eth «branle» ath torn der haro

ahlamat, ath ritme deth flaviol e er acordeon, mòstre qu'era memòria d'ua des mès antiques dances collectives qu'existissen, a on se diboishe er inacabable recauquilhament dera dança solara, en tot prener-se dera man, a passat era net des tempsi.

Era luta entre eth solei e er estat

Era luta entre era Glèisa e eth solei, totun precòça, a demorat pendent fòrça temps incèrta maugrat era adreta politica d'integracion recomanada per sant Agustin des der an 600 e non desbocarà mès qu'en un modus vivendi. Mès era luta entre eth poder politic e eth solei, ath delà d'èster esporadica, non aurà efèctes duradors.

Siguen religiosi o estataus, es poders jamès an admetut era competència d'un rituaiu popular autonòm que se les escapauè, que procedie d'ua cultura non codificada e non controlada pes institucions existentes. Es proïbicions deth huec de Sant Joan seguides de reneishences constantes se succedissen pendent dus mil ans, des dera fin der Empèri roman e era installacion deth cristianisme enquiàs nòsti dies, en reiaume de França e dempús ena Republica. Siguec eth hèt qu'«es ministres deth culte anauen a alugar-les processionaument en tot cantar orasons» çò que motivèc ua naua proïbicion jos era Revolucion Francesa, en 1794 (Brunet,1979). Era desencusa dera proïbicion, de ua auta part fòrça valida, ère eth perilh d'incendi entàs tets de palha des vilatges. Totun, a despriet der acòrd entre era Glèisa e er Estat entara proïbicion totau des huecs de Sant Joan, es autoritats locals, bailes, magistrats e municipis, contunhauen en tot èster favorables ad aguesta costum millenària. Es huecs sigueren autorizadi de nau jos er Empèri e era Restauracion, e era Glèisa optèc entà ahiger-se ara linha agustiniana dera integracion en tot legitimar er haro mejançant era benediccion. A compdar

d'alavetz, tot tornaue ar orde: eth huec ja non ère ua supersticion senon un gèst cristian. E de monarquia a republica, de "hilha grana dera Glèisa" a estat laïc, eth huec solsticiau a resistit totes es proïbicions, tant es dera Glèisa coma es der Estat.

Era rosada dera auba de Sant Joan. Era sudor dera Tèrra

Era rosada de Sant Joan e eth huec solar der haro s'assòcien en ua complementarietat qu'ei sustot ua equivaléncia. Çò qu'autament, non ei exclusiu dera cultura bascona: en totes es mitologies deth mon, eth solei e era aigua son junhudi ena madeisha foncion simbolica. Toti dus son es grani principis dera vida e, donques, s'assimilen ath femenin. (Rebrembam qu'en basc, lengua preindoeuropèa probablament era mèns antica d'Euròpa, eth solei ei femenin.)

Mès en aguest important papèr de dispensador de vida, ei eth solei eth prumèr? Arren ei mens segur se s'escote era tradicion orau bascona: efectivament, es enregistraments de camp evòquen tota era rosada dera auba, çò que precedís immediatament ara auba e non era auròra qu'acompanhe ara auba. Aguesta rosada presolara transmeterie encara que, intacta e totau, era energia shurmada pera tèrra. Totun, entà Plinio, era rosada ei "era sudor deth cèu". E ei vertat qu'es arrais deth solei absorbissen era umiditat dera tèrra e l'ac retornen. Mès ena antica cultura preindoeuropèa pirenenca qu'encara non a hèt deth cèu era residéncia des dius, era rosada solsticiau se percep coma era prumèra matèria qu'emane dera Tèrra-Mair . Ei, donques, prumèrament «era sudor dera Tèrra», es qualitats e es poders que'n transmet e que vivifique tot çò que demore ena superfícia. Ei neishença e regeneracion, feconditat e fertilitat. E viceversa,

era aigua generada pera gessuda deth solei solsticiau transmet ena Tèrra es fòrces vivificantes der astre e eth cimalh deth sòn poder. Era rosada deth solstici ei ath madeish temps sudor dera Tèrra e benediccion austrau.

Es vertuts dera rosada. Oncion totau e contacte dirècte

Era tradicion orau resumís es vertuts dera rosada damb un qualificatiu globalizador: era rosada a reputacion d'èster un "amulet dera sòrt". "Amulets dera sòrt" en plurau, pr'amor qu'era rosada les apòrte toti. En tot començar pera felicitat fundamentau que demore peth dessús de toti es auti: era sufisença alimentària, era salut e era immunitat contra es "fòrces deth mau". Entà obtier aguesti "bonurs" cardinaus, ua recèpta qu'ac vau tot: "*Que cau prene era rosada de Sen Joan*". (Que cau préner era rosada de Sant Joan.)

Eth vèrb "préner" mos tradusís ua obligacion primària, era deth contacte dirècte. Ei de besonh tocar era rosada, heiregar era sua pèth e eth sòn còs, emportar-se'n s'ei possible, pr'amor qu'es vertuts dera rosada sonque pòden transmeter-se pera impregnacion dirècta. E coma mèns ample sigue eth contacte corporau, mèns e miellhor se transmeteràn es vertuts dera rosada. Atau, segontes era tradicion orau, era oncion totau siguec freqüenta enquiath torn de 1950 en Comenges, Aran e Coserans. En periòde immediatament anterior ara guèrra, non ère pas estranh revolcar-se nud ena èrba cargada de rosada entà que tot eth còs entrèsse eth contacte damb era "sudor dera tèrra" vitalizanta. Mès ara grana scission que supausèren es guèrres de 1936-39 en Espanha e, era de 1939-45 en França, seguic era reprenuda deth despoblament rurau que ja auie començat a uedar era montanha des de finaus deth sègle XIX, en tot accelerar-se en periòde d'entreguèrres, e er iat culturau que dempús interven

interromp era transmission de nombrosi rituaus individuaus e collectius. Es mies enquêtes de camp mòstren que sonque es informants majors definissen eth contacte damb era rosada dera manèra mès simpla, non coma se siguessen actors deth hèt senon en tot assignar-lo damb cautèla ath vesin o, mès soent, ara generacion anteriora. Totun, pògui testimònis mòstren era persisténcia dera practica en un passat pas guaire luenhenc. Atau Maria Montané, en Jusèth d'Aisaut, conde (en 1980) coma eth sòn òme, en tot baishar damb coche entà Aisaut, vedec "*ad aguesta hemna campulant-se ena èrba. Didec: mès ei lhòca?*" . Ei un hèt qu'enes ans 70, quan se torne esporadica, era oncion totau se considèra ara, se non coma signe d'ua pertorbacion mentau, aumens d'ua excentricitat qu'a penes non gosam parlar-ne...

Ath delà, s'era oncion totau ara se considèra desfasada, non ei segur qu'ara costum de caminar descauç sus era rosada li calgue èster condemnada ath passat. Era informacion, de hèt, ei freqüenta entre era gent dera val neishuda enquiàs ans 80, fòrça viatges aportada en present damb ua precision que suggerís ua practica contemporanèa: "*La rosée? Que s'cau anar descausit e lavar sus pès.*" (Era rosada? cau anar descauç e lavar-se es pès) (Annette Abadie. Neishuda en 1979.) E Lucie Antras (neishuda en 1912) damb seishanta ans mès qu'es vint ans d'Annette, apròve e ahig, damb un dit lheuât: «*E açò ei bon entath reumatisme*» . De hèt, s'insistís soent enes vertuts terapeutiques dera rosada, vertuts planvoludes entà protegir malauties e misèries fisiques que sigueren aqueres de un aute temps: eth contacte integrau deth còs damb era rosada lo calie preservar dera ronha, malautia desapareishuda des nòstes montanhas des deth decènni de 1920. Dera madeisha manèra, s'enten a díder: «cau lavar-se es pès entà non auer henedures, engelures, e donc»,

cambis d'ua epòca - non tant aluenhada - ena quau encara se patien es agressions deth heired. Totun, en aguesta lista de laudades des beneficis dera rosada, se preferís parlar des «vielhs» mè s que d'un madeish. En efècte, quan se sage de comportaments personaus, era autocensura ei freqüenta entara evocacion de practiques que pòden considerar-se «retrogrades». Entant qu'era paraula se desliure quan se parle dera sua infància - e se rebrembe alavetz es gaujòsi «ròda-barricòts» que hègen mainatges e adolescents eth maitin deth 24 ena èrba grassa e banhada de rosada d'un prat fòrça arribent - o quan se rebrembe as pairs-sénhers, es oncles o es vielhs vesins, es dera epòca des ancians. Ath delà, s'era paraula contunhe d'èster reticenta quan se parle d'un madeish, se desliure entà evocar es rituaus collectius que son legitimadi per ua practica qu'ei era deth grop, coma ei per exemple eth cas dera crema der haro era net deth 23.

Es bèsties e era rosada

Era oncion totau non ère reservada as umans. Pr'amor qu'entàs «bèsties» coma entàs òmes, eth contacte totau damb era rosada garantie multiples emparaments. En conseqüència, eth maitin de Sant Joan, «*es bèsties, es vaques, les treiguia entà hèrles a préner era rosada*» (René Boué. Neishut en 1932. Arbon.) donques que «*trèir es bèsties peth maitin de Sant Joan les protegie dera malautia*». E Philippe Dorchein (neishut en 1960. Soeish) confirme: «*En maitin deth 24, se treiguien es motons entà fortificar-les.*»

Mès es tempsi an cambiat. Un aute mon ei aciu, qu'ei eth d'ua economia montanhesa que lute e patís entà non morir. Amargada e desillusionada, Rose Bertin (neishuda en 1924) sospire: Ei coma anar a passejar es vaques a trauès dera rosada... Tanpòc servie de gran causa!» (2015.)

Hònts e sorses

Era Glèisa, que pendent longtemps considerèc coma pura supersticion era recuelhuda dera rosada deth solstici, totun, excludís d'aguesta reprovacion era freqüentacion de sorses, hònts e resurgéncias en maitin de Sant Joan. De hèt, d'ua part, er abituau procès d'integracion deth precristian en cristian a hèt que toti aquestes sorses, objècte de hè temps de practiques cultuaus eth dia deth solstici, agen estat cristianizadas e, donques, eth sòn culte age estat legitimat. En dusau lòc e en conseqüència, es ablucions hètes eth maitin deth 24 son assimilades ath baptisme e ara purificacion en coeréncia damb era celebracion de Sant Joan. Aquest sincretisme entre precristian e cristian a dinamizat eth culte des aigües e a provocat ua multiplicacion de sorses de Sant Joan enquiath punt que lèu cada unitat geografica a era sua. Era sorsa de Sant Joan en Pontlat ei prototipic dera continuitat culturau plan installada deth Neolitic ena epòca contemporanèa. AQUIU podí detectar (en 2001) a penes 11 mètres peth dessús dera sorsa e des sòns remodelaments ara fin deth sègle XIX, ua pèira quilhada en forma de lòsa rectangulara (75 centimètres de nautada sus eth solèr, 60 centimètres d'ample; celh: 8,5 centimètres) . Era pèira calcària blonda Nankin , non s'extrè deth substrat locau e donques s'a portat ara scèna. Era sua morfologia e era sua natura li dan un aspècte aumens protoistoric o, mè probablament, deth Bronze o der Hèr.

Es megalits, era imaginacion e era rosada

En aquest vast temple deth Neolitic e dera Protoistòria qu'ei er altiplan pireneic e, mè densament, er altiplan aranés, son nombroses es rèstes litiques e megalitiques. De 1.200 mètres enquiàs 2.500 mètres d'altitud se tròben damb freqüència enes *plans*, *planhs*, *planhòlos* e d'aves *planhets* es testimoniats

d'un poblament que siguec actiu pendent er escauhament neolitic e deth Bronze enes sues fases atlantica e boreal, ei a díder, deth siesau milleni enquiara fin deth dusau milleni a. C. De hèt, aguestes superfícies planères ena èra primària e dempús lheuades en terciari auien er auantatge d'èster era orizontalitat ena verticalitat; ua orizontalitat en altitud que permetec er abitat, era pastoralitat e era agricultura, en un ambient e un contèxte climatic favorables e que, siguec donc, cercada per aguesti pòbles de pastors. Alavetz, en aqueri tempsi massa calorosi e umits ère dificil víuer a baisha altitud enes planes deth piemont sud e nòrd o enes sèrres d'Aquitània. Es periòdes «Atlantic» e dempús «Boreal», des deth siesau millenni enquiar entorn de -1200, son es dera antropizacion en altitud enes Pirenèus, de 1800 mètres a 2500 mètres de mejana, com ac mòstre Jean Guilaine (2003).

Açò enquia qu'intervengue eth heiredament deth principi deth darrèr milleni - cap a -1200 a -800 segontes es autors - que provòque era devarada forçada der abitat en lòcs e situacions que son es des pòbles actuaus. Eth heiredament - 3 a 4 grads de mens - ei sufisent entà qu'es plojes se convertisquen en condensacions de nhèu. Era queiguda dera temperatura - que s'a hèt en pògui ans, coma toti es cambis climatics - provòque era nhèu, fenomèn nau e estonant entàs poblacions pr'amor que, enquia alavetz sonque se coneishie era ploja. Aquesta brutau arribada dera nhèu qu'empedie es peishius siguec aparentament traumatica, pr'amor que deishèc peades ena memòria collectiva. Açò en ua forma mitificada, per descompdad, coma ac è podut recuélher enes vals d'Aure e Lesponne, mès que se tròbe en tota era part occidentau e centrau dera cadia, segontes es relats e testimoniatsges d'erudits locaus e «viatgèrs enes Pirenèus» deth sègle XIX e principis deth XX. Eth tèma dera «arribada dera prumèra nhèu» ei de hèt recurrenta enes relacions que hèn des credences e legendes

recuellhudes. Cada unitat geografica a era sua pròpria varianta. Mès es pògues especificitats locals e es diuèrsi additius non altèren eth tèma centrau que, autament, ei identic ada eth madeish, organizat ath torn de sies subtèmes presents en toti es relats:

- abans, «eth pòble ère aqui naut».
- «Era èrba tostemp ère verda» (expression freqüenta enes mèns registres) çò que pòt significar que non nheuae e qu'eth bestiar podie pèisher pendent tot er an.
- un dia «ua broma arribe der oèst. Què un povàs blanc» que non se sap çò qu'ei.
- Se cercarà ath «vielh deth pòble qu'ei cèc» e se li met ena man eth «povàs blanc».
- eth vielh compren eth signe. Ditz qu'eth temps deth pòble a acabat e que «*cau gésser e baishar*». Eth grop s'arturarà «*a on un bò blanc -o peu-ròi - s'arturarà.*» (Aqui a on pogue pèisher pr'amor que non i aurà mès nhèu.) (Veir: «Eth dia en qué queiguec era prumèra nhèu» *Revue de Comminges et des Pyrénées Centrales*)

Damb es peishius corbidi de nhèu pendent diuèrsi mesi, eth pasturatge permanent en nautada se hec impossible (tath torn deth començament deth prumèr milleni a. C. e donques des començaments dera Edat der Hèr). Ua estabulacion iuernau entà altituds inferiores se hec obligatòria e s'efectuèc aqui a on s'establie eth nau abitat. S'establís ua oscillacion biannau: quate mesi d'ostiu enes peishius d'altitud sense nhèu; era rèsta der an baish enes «bòrdes» des estatges mejans.

Pendent es dus mil ans d'istòria que seguiren ar abandon forçós d'un abitat d'altitud qu'auie estat çò des tempsi mès cauds deth Neolitic e dera Protoistòria deth Bronze, era antropizacion

des estatges mejans e inferiors provocarà eth relatiu abandon e eth desbrembe d'ua part des practiques e des còdis cultuaus anteriors, donques qu'ara comunautat deth vilatge li cau adaptar-se a un aute contèxte mieiantambientau. Totun, s'era vida umana a era brevetat deth moment, era inèrcia dera pèira l'apròpe ara eternitat: es pèires neolitiques e dera Edat deth Bronze, ja siguen "hitas" o "lades", «escrites» o non, es cercles funeraris o en tot mercar er abitat, an demorat enes prats de nautada o ena perifèria superiora des vilatges. Mès dempús dera oscilacion fresca deth prumèr milleni qu'obligue ara devarada cap as vals e era plana de piemont, ja non èren en airau dera vida quòtidiana e era sua significacion originau se dissolvec pòga pòc en desbrembe. Eth cambi ambientau s'acompanhèc, donques, ena Edat der Hèr (Hallstatt e Tène) d'un cambi culturau damb era adopcion de naues referéncias e naues tecniques.

Era giganta e eth rebrembe perdut

Enes tempsi istorics, er aspècte soent espectacular des rèstes litiques qu'auien perdut era rason d'èster, estimulèc es imaginaris ath madeish temps qu'indusie racionalizacions sus bases fantasioses alimentades per nauï punts de referéncia culturau. Atau, per exemple, en ua gestion etiologica, s'inventen origines as blòcs erratics escampilhats enes peishius o enes praderies planes des hons des vals, sustot se pòrten un o diuèrsi petroglifs a on era sua significacion a desapareishut. Era posicion incongruenta d'aguesti blòcs, soent grani, ena pacifica orizontalitat des peishius que contornègen eth torrent, les hè a sénter coma ua anomalia ena Natura e, donques, imaginam ua responsa racionalizadora ara sua preséncia: era giganta, ditz era tradicion orau, que passejaue pes tucs vesins en tot portar en sòn devantau pèires que li pesauen e les lançaue ua des dera auta cap

enjós. Aquesta legitimacion freqüenta e tranquillizadora s'esten en tota pèira e calhau que subergessen dera «normalitat», en aqueres que pòrten petroglifs coma copoles diüèrses, piquets circulars o linhaus, cornifòrmes o crucifòrmes. Deuant d'aguesti signes que ja non signifiquen, s'eslise rapidament dera interrogacion ara mitologia e ath culte. Ua tradicion orau ara brigalhada mos dèishe entreveir credences a intervencions diferentes dera umana, e aguestes mitologies confuses son eth rebrembe dera vision panteïsta d'un entorn divinizat en toti es sòns compausants. Citam per exemple, entre desenes de testimoniages litics mitics pera sua pròpria natura e sustot enes moments mèstres destacadi der an solar, eth menir de Peirohitto magnificament quilhat en som dera val d'Uelh sus eth pas que da eth sòn nòm o es pèires de cornifòrme deth Plan de Beret o era bèra lòsa gravada de cercles der Horcalh, a 2487 mètres de nautada apròp deth lac de Montoliu (Gratacos,2015).

Es Pèires auantatjoses

Es vertuts benefiques d'aguestes pèires, as quaus se les a dat ua origina supraumana e donc, se sacralizen, non sonque son restacades ara salut mèstres tanben ara continuïtat dera vida que favorissen gràcies as sues capacitats fecondadores e fertilizantes. Es multiples testimoniages dirèctes qu'è podut recuèlher se junhen, en ua perfècta unitat descriptiva, as relats des «viatgèrs enes Pirenèus» deth sègle XIX: bères pèires ahigen as sues generaus vertuts protectritzes e curatives, era qualitat fòrça cercada d'estimular es capacitats de procreacion, tant entàs òmes coma entàs hemnes. Piette e Sacaze escriuen en tot evocar era pèira de Pobòu que «*guarie as òmes dera impotència e as hemnes dera esterilitat*» (Piette e Sacazze,1877) . Eth calhau d'Arribo Pardin, en efècte, daue lòc a rituaus collectius

qu'emanauen de tempsi aumens protoistorics: eth ser deth Dimars Gras, es joeni deth pòble nomentats per ua net es *ganhòlis* (es que lairen) dirigien ua lhòca dança en cercle ath torn deth calhau en un vertadèr estat de transit que les hège *ganholar* coma es cans barradi que cridauen ara lua (o ara mòrt?). Dilhèu tanben mos calerie restacar eth hèt de ganholar damb eth misteriós "mau de lairar" que queiguie sus es òmes o, soent, sus es hemnes, que les hège udolar lugubrament coma cans a viatges pendent dies sancers. En d'auti dies - e damb tota discrecion - es hemnes infertiles anauen a cavaucar sus ua pèira damb forma fallica, mès petita qu'eth calhau e quilhada ena sua basa. (Eth rector Soulet la hec a trèir en 1871 e cristianizèc eth calhau en tot ahíger ua crotz ena sua cresta).

Es *pèires lades* (pèires estenudes) èren mès faciles d'emplegar. Sus era superfícia visibla d'aguestes lòses orizontaus qu'emergien pòc peth dessus deth solèr, es hemnes que desirauen èster mairs podien practicar eth «eslisament» en tot sèir-se en eres ara auba deth solstici. Se metien atau en contacte damb era rosada fertilizanta depositada enes leugères concavitats de diuèrsi petroglifs (deth Neolitic o deth Bronze) gravats en un o mès exemplars sus es *pèires lades* (coma era de Fronsac, que podí trobar en 2007, a on ua vintia de leugères copoles de petit diamètre - de 3 a 4 centimètres - pòden servir de receptacle ara rosada. Eth rituaiu deth «liscament» siguec practicat enquiàs ans 1950.

Pèires e rosada de Sant Joan: ua catalisi recipròca en maitin deth solstici

Es pèires an es sòns poders per natura e per definicion. Donques, les an permanentament, ath delà dera epòca der an solar. Ei eth cas, per exemple, dera pèira de Pobòu «*que guarie*

as òmes dera impotència» o deth menir deth pòrt de Peirohitto, ena part nauta dera val d'Uelh, a on es hemnes infèrtils de hège massa temps, anauen tà heiregar eth sòn ventre. O entàs desenes - e centenats - de pèires de copoles, des deth Plan de Beret o es deth Plan Sobirós en Naut Larbòst, enquiara de Clarac ena plana de piemont, en tot passar pes deth Pujo de Geri, ena entrada dera Val d'Aran. Tanben en Pujo de Geri, es hemnes en setau mes dera sua grossessa visitauen era grana «tina» (apròp d'era vedí e identifiquè un «signe cornut» picat, de factura neolitica) entà provocar o agranir era sua feconditat. (enquèstes de 1987 a 1994).

Totun, i auie un moment clau entre toti entà realizar damb succès aguesti rituaus fertilizants: Sant Joan solsticiau. Ei en aguest dia a on era rosada, ja portadora en era madeisha de multiples vertuts, catalize e pòrte ath maxímu es poders fertilizants des megalits que se depause sus eri. E reciprocament, es vertuts dera rosada s'enriquissen damb es propietats dera ròca ja lòc de credences e de culte. Atau, era interaccion entre era pèira sagrada e era aigua solsticiau multiplique es poders d'ua e era auta e les da ua eficacitat indelebla en aguest moment privilegiat der an solar qu'ei eth maitin deth 24 de junh. Es hemnes desiroses d'èster mairs anauen, donques, preferentament aqueth maitin a tocar es pèires, ja riques de vertuts intrinseques, coma, per exemple, eth menir fallic de Marinhas. (desapareishut - destruït o eliminat? - enes ans aprox. 1990) o era petita "tina" (40 cm) de forma vulvar deth Pujo de Geri a on, ara auba deth 24, se recuelhie era rosada damb es puntes des dits. «*Mès calie hè'c rapid, è! (...) Non se vedie ben, que.*» didec Marinette era mia informanta.

Aguesta pòr ath jutjament des auti mòstre coma a finaus des ans 1990 er acte de creir, encara que tostem present, ei en

posicion d'inferiorizacion e de retirada per çò que tanh ath pensament analitic e logic. Era recerca de camp, en efècte, mòstre coma ua autocensura racionalista interven damb freqüència ena majoria des informants quan se tracte d'evocar practiques fertilizantes restacades as megalits e petròglifs protoistorics. Ath delà, es generacions neishudes enes ans cinquanta quan parlen d'açò sonque ac hèn en dusau grad: s'evòque ara mair-sénher, ara tia o ara vieilha vesia, mès non se da a un madeish coma actor d'aguest rituaiu millenari. E era «vulva» de Geri, ei un ben amagat jos es boishi deth Pujo, ara queigut en desbrembe...

Eth dia des «bones plantes». Era fitoterapia solsticiau

Eth ram de Sant Joan

«Atau, damb era coa en aire, lo penjatz ena pòrta o ena hièstra».(Marguerite Soum.) Era pòrta e era hièstra... Es gessudes dera casa que les calie hèr infranquejables as males influéncias. Pr'amor qu'eth ram protegíe contra totes es catastròfes meteorologiques- tempèstes, granissa, gelades, inundacions o sequèra - mès tanben contra eth huec e totes es «desgràcies», ja siguen economiques, sentimentaus, afectives o qu'afecten era salut deth còs. Atau donques tot çò que podie méter en perill as que demorauen ena casa, mès tanben era pròpria casa, ei a díder, es sues parets, eth sòn contengut, es tèrres, es animaus e es cuelhetes. E Margarita ahig damb un gran gèst fatalista: *«E se demoraue aqui, eth ram, enquia qu'era nhèu o eth vent se l'emportaue».* Ua passejada pes estrets carreròts des pòbles de montanha ja non mòstre mès un ram penjat ena pòrta principau o en marc dera hièstra. Com s'era nhèu e eth vent s'auessen emportat, damb eri, enquiath rebrembe dera costum... Totun eth ram seguís aciu. Mès entà veder-lo, cau possar era pòrta. Pr'amor

qu'ei tostem en sòn lòc de gardian dera casa, mès laguens, ena ombra discrèta dera entrada. E se ja non se penge mès dehòra, ei pr'amor que «*Ben, ja non se hè mès*» ditz Anna, que non gòse a afrontar es guardades racionalistes de bèri membres deth vesiat. Mès Anna se tranquillize, pr'amor qu'ath laguens de casa eth ram tanben exercís eth sòn papèr protector: pendent tot er an, d'un Sant Joan ar aute, eth ram aluenharà es «fòrces dolentes» pr'amor qu'a recebut era rosada deth solstici.

Aguesta rosada, elixir de totes es vertuts, podie èster era que se depausaue enes camps ara auba deth solstici abans dera recolleccion, o eth que se depausaue en ram ja recuelhut: «*Partim abans dera auba entà hèr eth ram*», ditz Felipa Barés en Les. Mès ena immediata plana de piemont, dera aurèra dera Val d'Aran enquiara confluència Salat-Garona: «Se recuelhien es plantes eth 23 ena vesprada, se compausaue eth ram e se penjaue dehòra entà que prenessen era rosada». Era recolleccion s'estenie a viatges de Sant Joan enquia Sant Pere, es sies dies favorables que perlongauen era potècia vitalizanta deth solstici e que multiplicauen tanben es vertuts des plantes. En tot depèner dera altitud e eth substrat geologic - pèira calcària, esquist o ròques primàries granitiques - es plantes recuelhudes varièn. Totun, bères ues se citen damb freqüència en quinsevolh contèxte: era agrimònia , per exemple: «Se hèn banhs damb era agrimòina que s'a borit entà desinfectar» (e cicatrizar) (Leontina. Chein Dessus.); o era camamilha, vertadèra flor comodin, que tanben apareish soent enes relats; er oriflan, ath sòn torn, ei apreciada pes sues vertuts tonificantes; mès ei era achilea era que, entà fòrça informadors, ei era planta sobeirana. Se se recuelh eth maitin deth solstici: *Ei bon entà tot!* didec Pierre Barrère en Cièr de Luishon (...) “*Jo non vau tath mètge, me guarisqui damb açò. Pr'amor qu'ei bon entara digestion e ei bon entath reumatisme.*”

Benediccion astrau e liturgica. Eth ram solar e femenin

Era benediccion deth ram se hège era net deth 23 ath viatge damb era benediccion der haro, o eth 24 pendent era missa. Era benediccion hèta eth 23 semble èster ua evolucion deth sègle XIX - a compdar der an 1840 - pr'amor que se convertís en un ram mixte, eth qu'assòcie eth ram mariaiu de liris e ròses damb eth ram tradicionau.

En efècte, deuant d'ua costum que non podie esfaçar, era Glèisa auie tractat de substituïr eth ram mariaiu per ancestrau ram solsticiau compausat de plantes protectritzes e guaridores. Totun, aguest auie perdurat entestadament maugrat era discordança cronologica entre eth rituai precristian e eth rituai cristian, ei a díder, entre eth moment dera recolleccion e eth dera benediccion deth ram. De hèt, era benediccion se hège era net deth 23, abans dera crema der haro. Mès, ère costuma recuélher es plantes sublimades pera rosada eth maitin deth 24. Donques, non ère possible hèr a benedir eth 23 ath ser un ram que non s'auie recuelhut encara; totun, non se volie privar ne dera benediccion, ne dera rosada solsticiau. Atau donc, se recuelhien es plantes benefiques ena tarde deth 23 e ath ser, se hège benedir eth ram ath viatge qu'ère benedit er haro. Dempús, ena net ja auançada, quan s'auie tornat tà casa, se penjaue eth ram dehòra, ena aurèra dera pòrta o dera hièstra, entà qu'ues ores mès tard, tara auba deth 24, se corbisse damb era rosada solsticiau.

Es relats que podí recuélher en Naut Coserans rememòrien un ram d'ua forma mès elaborada qu'era deth tradicionau ram dera zòna centrau. Enes granges deth parçan de Moulins e de Castilhon coma era Val deth Sor e era de Montfaucon, eth ram ère cruciforme e amagaue un o dus tròci der haro caucinat entre es tiges des flors. Ua crotz de branques parières entà un ram solsticiau... Ei temptador veir en ram cruciforme er eretatge deth

simbèu solar neolitic, simbèu tostep present ath long de sies millennis enes esvastiques, es lauburus e es cercles radiants des aurères enes frises des tets des granges comengeses. Era ambigüitat ei a viatges de mau descorbir entre era crotz solar e era crotz cristiana... Se pòt dobtar entre eth solei unic e eth solei cristianizat en tot observar es gèsti quòdians qu'acompanhauen es prètzhèts deth bastiment der abitat e es dera alimentacion: en un rapid moviment de canèth, es paredèrs deth Naut Jòb traçauen damb era punta dera truèla o paleta ua crotz de branques parières sus eth ciment encara umit. E en Nauta Varossa coma enes prats de nautada deth Coserans, es pastors diboishauen era madeisha crotz solar, es dus traci brèus e precisi, damb era punta deth cafalh sus era calhada que s'acumulaue en caudèr de lèit de oelha. E eth hormatge gessie ben.

En sòn pòble d'Arbon, plaçat ena part nauta des gorges deth Jòb, Sidonie non lance eth sòn vielh ram d'est'an passat quan lo remplace per un ram recentament recuelhut en cada Sant Joan nau. «Non gausi», ditz. «Jamès cau lançar ua causa benedida.». Totun, en pòble ara sense mossen, eth ram non recebec era benediccion eclesiastica, era dera net deth 23 abans dera crema der haro o era dera missa deth 24. Mès entà Sidonie, tot succedís coma s'era rosada solsticiau siguesse ua benediccion astrau que capviraue eth ram d'ua vertadera sacralizacion. E un Sant Joan dempús de un aute Sant Joan, eth ram dessecat d'un an de solei e de heired dèishe pas ath ram vivificat pera rosada deth darrèr solstici. Mès demore ena entrada deth larèr e se junh as sèt, ueit o dètz rams des ans anteriors en ua fossilizacion deth sagrat que pren un aspècte d'eternitat.

Enquiàs ans seishanta, en fòrça pòbles se complie damb satisfaccion era benediccion hèta ena missa deth 24 o era vesprada dera crema der haro, pr'amor que multiplicaue es

vertuts «naturaus» deth ram: «Totes lheuauen eth braç en tot sostier eth ram e mossen le benedie.» (Marie Sabaut. Ferrère.) Mès era satisfaccion ère a viatges secodida per ua joenessa badinaira: en Nistòs e Aspèth, eth ram, panat subrepticament a bères hemnes e a viatges tanben arringat rapidament des sues mans, desapareishie abans d'èster benedit: «(...) *En moment de benedir, es gojats deth pòble panauen es rams as hemnes (...) Alavetz... Se tornaue tà casa damb pena se non se portaue eth ram de Sant Joan entà penjar-lo ena pòrta d'entrada.*» conde Jeanne Latour, enforonhada per un rancor que cinquanta ans non an apatzat.

Toti es relats mòstren que recuèlher eth ram, compausar-lo, hèr-lo benedir e penjar-lo apròp dera entrada deth larèr èren prètzhèts exclusivament femenins: eth ligam entre era feminitat, era aigua astrau, eth solei, es plantes curatives e er emparament dera vida ei de totes es cultures deth mon...

Samuqueth nere e espin blanc.

Ath torn des pòbles d'altitud miejana (de 400 a 800 mètres) e damb mès rason des que s'aferren ena solana a 1000 mètres d'altitud, era flòra ei rica e diversificada. Es «bones plantes» que compausauen es rams, ei a díder, es plantes medicinaus generaument coneishudes pes sues vertuts fitoterapeutiques, son totun, mens nombroses de çò que calerie demorar. Açò non pòt estonar-mos, se tiem en compde qu'en aguest miei montanhenc era floracion ei mès tardiua qu'ena plana e que cau, per exemple, demorar era prumèra quinzea de junhsèga entà recuèlher enes prats de nautada, quan son ena sua maximau esplendor, era centaurea, er oriflan o era achilea. Eth saüquèr ei en plea floracion tath torn deth 24 de junh. Aquesta adequacion damb eth dia deth sagrat solsticiu explique sense dopte eth sòn succès.

En efècte, tant ena Val d'Ost coma en Naut Aran, se pòden veir penjadi ara entrada deth palhèr o dera bòrda bères tiges amassades en ram a on s'endónvie encara, sequi e trufats, es arradims neri des baies neres deth saüquèr. «*S'i penjauè entà qu'es vaques non emmalautissen*», ditz Nicole. E ahig, un shinhau provocativa: «*Ac hèm encara , è!*» Eth saüquèr siguec un des tres elements basics deth ram amassa damb eth romanin e eth herèisho. Segontes es preferéncias personaus e eth contèxte vegetau restacat ara altitud deth pòble e ara geologia des lòcs, s'ahigen ath saüquèr plantes medicinaus coma menta, centaurea, oriflan, agrimònia, e un o dus brotons trendes d'escarèr verd, er escarèr joen qu'encara non a produsit escares. Mès non ère tanpòc estranh qu'eth saüquèr compausèsse per eth solet eth ram protector pr'amor qu'eth saüquèr ère era planta benefica e protectritz per excelléncia, coma vedem ena Val d'Aran, en Sauvatèrra, Jòb, Aspèth e Naut Coserans. Es sòns abundius fruts neri hèn, de hè temps, era promesa dera abundància e eth baloard contra es «fòrces dolentes». Se pòden veir elegantes representacions en bères frises òcres e neres plaçades encara jos es losats de bères cases deth Naut Comenges, coma en Moncauv, a on an escapat as apariaments intempestius.

Enes rituaus protectors e apotropaïcs, a viatges eth saüquèr s'esvanís deuant er espin blanc. Er espin blanc ère en efècte era prumèra planta, er amulet totau que concentraue, sintetizaue e transmetie en maitin deth solstici totes es magies fitoprotectritz. Se plantaue voluntàriament ben apròp des lotjaments pr'amor qu'es vertuts der espin blanc, maxim eth dia de Sant Joan, èren permanentes pendent tot er an. En extrèm nòrd deth Plan de Beret, era armonia totau damb aguest lòc, dehòra deth mon e deth temps qu'ei Montgarri, se pòden veir opulents arbilhons d'espín blanc que, quan son florits entornegen d'ua

beresa totau es rèstes d'aguest abitat improbable a 2000 mètres d'altitud. Era sua freqüència siguec cèrtament voluda e escuelhuda, en aguesta nauta tèrra paradoxau a on era esplendor acompanhe ara abundància pendent eth paradís der ostiu, mèts a on en lunfèrn der iuèrn, entà suberviuer, se vedien obligadi a refugiar-se en emparament des magies vegetaus e solsticiaus.

Era beresa mèts discrèta de Naut Nistòs, mens elevat qu'eth Plan de Beret e donques mèts propici ara aucupacion umana, totun non desbrembaue es vertuts der espin blanc: se plantaue un ram deuant es bòrdes e enes prats enquiàs ans cinquanta contra eth «malastre» e es «maus esperits».

Ena plana deth piemont garonés, era economia agrària cerealista influïe ena composicion deth ram: *«Ath ser, a compdar des ueit, se recuelhie horment e ciuada entà hèr un ram que se metie deuant dera casa pendent era net. E dempús lo tornauen a entrar, eth 24 peth maitin entà salvar-lo enquiar an següent.»* (Montsaunés) Era foncion propiciadora deth ram, abans d'arren, ère que garantisse es cuelhetes de granatges, hèt qu'ei evident.

Solei des Òmes e solei astrau

Huec apilerat e huec premanit: un madeish simbèu

En «De Bello Gallico», Juli Cesar, coma observaire atentiu, qualifique es vals pirenenques de «prigondes e boscoses». Ei un hèt qu'ena vessant nòrd des Pirenèus que ragen bruscamet peth dessús era plana, era distància ei cuerta entre es hònts e eth nivèu basic: s'arriba en 28 quilomètres des 3404 mètres der Aneto as 520 mètres de Gargàs. Des nhèus de Saboredò e es gèus der Aneto enquiàs tucòs d'Aquitània, es arrius non fluïssen, quèn. Eth fòrt poder d'erosion des arrius les hè a talhar vigorosament era vessant nòrd en carrèus topografics parallèls entre eri, cuerts,

estrets e en penents, que son d'alti tanti microcòsmos plan barradi pes nauti cimалhs. En aquestes vals «prigondes e boscoses», es pòbles lisquen ath hons des tálvegs e, mès soent, s'arrapen de 600 mètres a viatges mil mètres d'altitud sus estreti planèrs glaciaus es zònes de solana a on es cases s'acantièren en unitats compactes. En efècte, era superfícia cultivabla ère limitada en aquesti vessants abruptes laboriosament condicionadi en terrasses; ère donques important redusir çò de mès possible er airau der espaci bastit entà non redusir era d'ua escassa agricultura de subsistència. Era promiscuïtat ère donques geometricament inevitabla en aquesti airaus abitats estreti, limitats per ua topografia sevèra. Era proximitat entre es comunautats ère tant mès evidenta entant qu'era precarietat restacada ara altitud e ar isolament hège qu'era solidaritat intravilatgèra siguesse un besonh vitau. En ua vida comunitària activa, es accions collectives èren nombroses, ja siguessen rituaus, hestives o practiques.

Des hestivitats restacades damb es ritmes deth calendari, era crema der haro ei ua espectaculara illustracion d'aquest gust deth vesiat vilatgèr entàs rituaus collectius hestius, rituaus codificats qu'an era foncion basica e segura d'exprimir era apertenéncia ath madeish grop en un territòri comun. En conseqüència, er haro de Sant Joan, ei òbra de toti, pr'amor qu'exigís un complèxe trabalh de preparacion e de metuda en marcha que requerís temps, coneishences precises e ua man d'òbra adaptada en numèro. Es etapes dera metuda era marcha d'aquest cimалh hestiu der an non pòden èster òbra d'un solet individu, en tot començar pera «preparacion» der haro, çò qu'explique que non se tròbe ena forma espectaculara der haro «premanit» que i a enes zònes montanhoses d'abitat gropat.

Es prumèrs tucòs dera cadia, totun, auien es sòns rituaus de huec de Sant Joan, mès adaptadi ara dispersion der abitat e donques ara reduccion dera man d'òbra. Eth simbolisme solar non ère era òbra deth grop tribau, senon era mès modèsta dera unitat clanau: en lòc qu'eth huec siguesse çò dera comunautat vilatgèra, ère eth dera «casa» o deth larèr. Èm, donques, des des prumèrs nautors deth piemont pireneic enquiara zòna axiau, ena preséncia de dus tipus de huecs de Sant Joan: eth huec apilerat enes zònes d'abitat dispersat, e er haro «premanit» enes zònes d'abitat gropat. Cau soslinhar qu'en aguest darrèr cas, ath delà dera «preparacion» der haro ath torn d'un pau o d'un tronc, existís ua diferéncia morfològica neta entre es huecs deth Naut Comenges e es deth Coserans: se va deth simple tronc entornejat de gavèles en Naut Biròs o Vathmala, a ua forma fòrça elaborada qu'exigís ua longa «preparacion», en Naut Comenges e ena Val d'Aran (Montoya,2022).

Eth huec apilerat en abitat dispèrs. Eth Huec

Es prumèrs cadions calcàris èren, donques, eth domeni deth huec apilerat, coma ère soent eth cas en Coserans, país d'abitat dispèrs des des tucòs qu'entornegen Sent Guironç enquiàs zònes aigües ensús dera Val deth Biròs e deth pòrt Catchaudéguer. Era madeisha dispersion der abitat la trapam enes petiti Pireneus deth Comenges vesin: aguestes prumèrs nautors de modèsta altitud - tres cents a sies cents mètres - totun an er encant des guardadèrs pr'amor que ragen brusquement sus era plana de piemont. Es possibilitats agràries, en tot oscillar entre eth pasturatge, eth cerealista e eth policultiu alimentari, son mès fecondes qu'enes nauts vals e determinen era preséncia de granges, atau donc d'un abitat dispèrs com ei tanben eth cas en Comenges entath conjunt des petites planes interiores de Sauvatèrra entre Sent

Gaudenç e eth Cagira. Eth huec de Sant Joan ei, donques, soent individualizat, entant qu'a viatges coabite damb er haro premanit dera comunautat rurau coma en Paishons o en Loo. Mès, mès soent, ei eth d'ua soleta casa, o, encara mès soent, eth d'un vilatjòt qu'agrope tres o quate cases. Era sua morfologia ei, evidentament, ena proporcion des possibilitats de realizacion. Atau, entà bastir eth huec, «se recuelhen arrominguères, sirments, s'acantière e se hè a cremar», conde Jean Francoite (neishut en 1906 en Cap de Baus.)

Çò d'important ei que cada bòrda o vilatjòt age era sua lum ath ser, pr'amor qu'eth huec ei era afirmacion dera existéncia de cada casa. Ei tanben eth huec deth ligam sociau e deth contacte entre es diuèrses bòrdes e vilatjòts dera montanha: «Se vedien es lums alugades eth tot eth tucò, atau se podien veir, bòrda per bòrda», conde Pierre Bouché (neishut en 1918) . Ara fin deth sègle XIX, Jacques Bégouën auie escrit era sua suspresa deuant er espectacle: «Ère magia veir toti aguesti punts luminosi a trauès de tota era montanha». En efècte, maugrat era sua dispersion, es huecs des prumères nautors coseraneses e comengeses èren un mejan d'afirmar era apertenença ath madeish territòri: «Era Ròca dera Corsèra» (ua bèra taula dolmenica apròp dera Corsèra) *“Es de Eylie de Naut, mos trobàuem aqui damb es de Eylie de Baish. Atau qu'auiem ua garbèra de palha que cremauem coma ua halha. Es d'Asp, deuant, ar aute costat dera val, hègen çò de madeish (...) Hègem grani gèsti.”* (Daniel Bernié. 1990.).

A compdar de 1939 enquiara postguèrra se produsís ua interrupcion ath delà constatada per toti. Mès era reprenuda dera costuma, encara que vigorosa enes ans seishanta, se ve menaçada pera desertificacion des vals que hè part dera desintegracion economica deth mon rurau. Totun, dempús des ans 70, es

relacions entre punts d'abitat distants en madeish municipi se reactiven gràcies ara motorizacion des desplaçaments. Autant enes assentaments gropadi coma enes dispèrs, es comissions de hèstes, es larèrs ruraus e ues autas associacions comunaus son agents actius d'un renauit interès pes tradicions consuetudinàries qu'auien queigut en un sòni. Atau, en Nauta Vathmala, un ressorgiment dera celebracion de Sant Joan des pastors ei evocat damb cares d'alegria pes frairs Marcel e René Dupuy que me diden damb satisfaccion: des de 1989, "Eri" (eth larèr rrau) ac an tornat a méter en marcha; (...) *Dues remòrques de gimbro damb un tractor que cerquèrem! (?) Eth huec, lo vedèrem de Guzè e enquiad aciu, es darrèri pòbles de Vallonga*".

Eth huec «premanit» en abitat gropat: er haro

Eth marcador culturau des Pirenèus centraus

Enes sues vals conservadores «prigondes e boscoses» (Juli Cesar. De Bello Gallico), es montanhes des Pirenèus centraus an conservat enquia epòques istoriques recentes un simbolisme solar - e dilhèu rituaus- que semblen emanar deth Neolitic: es gravats e pintures d'arròdes solars e d'auti cercles radiants conservadi en bères ues des còves que se daurissen en bòrd calcari deth Pirenèu Nòrd - coma era der Escarrabèr en Teve o es de Goilhó - pòden hèr-mos-ac a pensar. Atau donc, er haro solsticiau «premanit» a imatge deth solei ei eth producte d'ua antica tradicion arraïtzada enes Pirenèus, tradicion derivada dera evolucion in situ d'un des assentaments mèns antics d'Euròpa. Er haro «premanit» ei freqüent, en tot partir d'oèst a èst, dera Val d'Aura enquiara Arièja coseranesa. Ac trapam donc en Nistòs, enes Ossas varosseses (Ferrera e Sòst), ena val dera Pica e des sòns afluents, Larbòst e Uelh; mèns tanben ena immediata zòna de piemont d'aguesta zòna centrau, ena riba dreita dera plana d'Arribèra,

dempús era val dera Garona gessent d'Era Broquèra enquiara sua origina aranesa. Er haro «premanit» siguec tanben freqüent enes pòbles deth Naut Jòb coma Jusèth d'Aisaut, Moncauv o Casaunaus, es pòbles d'Aspèth e, mès ar èst, bèri pòbles d'Arbàs. Eth pas deth Portet d'Aspèth que conduís tath Coserans mèrque un limit entara qualitat dera «preparacion» que siguec presenta mès mens elaborada en Vallonga e que, desapareishec abans - es ans 1920 - qu'en Comenges. Era zòna der haro en tot trionfar corbís, donques, un «tram» des Pirenèus qu'ei eth dera Basconia montanhesa deth Naut Comenges e dera Val d'Aran. Aquiu, er haro «premanit» ei tan majoritari e especific qu'ei ua vertadera metafòra d'aguesta zòna centrau e un mercador culturau principau.

Donacion der arbe e preparacion

Eth tronc que s'anaue a "premanir" ère talat en un bòsc comunau o en cases particulars. Entad aquest darrèr cas, era recèrca de camp mòstre qu'a compdar des ans 1930-1940, se produsís ua evolucion en çò que tanh as donants der haro. Enquia alavetz, en Naut Comenges garonés, Aspèth e Sauvatèrra, cada casa daue un arbe per torn. Non ère tostemp de bon grad pr'amor que non tostemp se respectaue eth torn: en Girosp, Philomène Barés (101 ans en moment dera recerca en 1987) mantenguec intactes, pendent mès de cinquanta ans, era rancum e era indignacion deuant tales massa freqüentes enes sòns bòsqui: «*L'ac diguí ad aquest, a Saturnino: Mès qu'ei açò, non les hètz a quèir tostemp en mèn terren! (...) E encara non m'an dat es gràcies!*». Eth sòn hilh, conciliador e avergonhit: «*Ac an desbrenbat; ja vos ac dideràn, va!*» Philomène: «*Quan serè mòrta, dilhèu?*» Eth sòn hilh: «*Ben, donques ja pregaràn per vòs!*».

Aué en dia, coma hè cent ans, era essencia der arbe que proporcione eth tronc centrau der haro - sigue «premanit» o non - varie damb eth biotòp immediat e, en prumèr lòc, damb era altitud. Enes pòbles deth piemont immediat, a 200 o 350 mètres d'altitud, s'utilize eth casse. Enes prumèrs cadions se preferís eth hai: ei abondiua enquia ua nautor de 800 a 900 mètres enes majestuosos bòsqui que guarnissen es vigorosi vessants dera part nòrd. Mès ensús, a on er estatge des conifères a prenut eth relèu, ei eth pin que proporcione eth còs der haro. Totun, en toti es pòbles, ei er hai que, se s'avesse era possibilitat d'escuélher, serie unanimament preferit. Era sua husta e eth sòn tronc rectilinèu e regular se presten ben as operacions de preparacion»: «*Ei mens ramificat qu'eth casse*» ditz Pierre Barés. E es bèri troncs permeten haros de bona nautor: 7,5 mètres en Malavedia en 1989, 9 mètres en 1985 en Sauvatèrra, e, en Les, ua estonanta e magnifica version d'aumens 10 mètres cada an ath delà des 14,5 mètres en 1999. Eth gigantisme d'aguest haro aranés ath madeish temps academic e excepcionau, s'acompanhe d'ua «preparacion» a on era sua vertuositat tecnica e era preocupacion estetica des executants hèn ua vertadera òbra d'art (Montoya,2022). Ua degradacion dera «preparacion» qu'arribe enquiara desaparicion d'aguesta, se produsís en Coserans des des ans cinquanta: er haro s'a convertit ena majoria des casi en un simple tronc a penes desbrancat. Era degradacion tanben se produsís en Comenges, mès ei mès tardiua. Dempús der iat dera guèrra de 1939-1945, ja en 1960 s'auie produsit un ressorgiment des haros en realizacions, ath delà, fòrça desiguales: en beri pòbles dera franja nòrd, se conformauen damb un tronc d'arbe adaiquat damb gasolina. En d'auti pòbles - coma Era Barta d'Arribèra en piemont, o Sent Avantin de Larbòst enes nautors centraus, ei ua preparacion «academica» que daue vida ar haro tradicionau e que

perdure enes nòsti dies. En d'auti lòcs s'an installat formes intermediàries: ua «preparacion» rapida subsistís damb, per exemple, un tronc partit que s'aumplís de palha.

Es versions varien damb es opcions e es possibilitats d'accion des diuèrses comissions de hèstes e associacions comunaus: pòt anar d'un tronc premanit enes regles der art coma en Mauvesin, ath simple tronc mantengut auçat gràcies a tròci segondadi contra eth, en pòble vesin de Genòs.

S'eth Naut Comenges siguec eth domeni dera supremacia der haro «premanit», bèri casi de huecs apilerats son totun presents en Naut Larbòst coma en Pobòu, apròp deth megalit d'Arribo Pardin (informacion Serge Brunet. com. personau). Mès siguec era «preparacion» que siguec fòrtaments majoritària e ath delà se trobaue en creacions «privades» de petiti haros en bèri vilatjòts aranesi enquia pròp de 1960 (Era Goadi e Era Vatch de Mèles).

Er objectiu dera «preparacion» ei favorir eth secatge e, donques, era combustion der arbe. Un haro pruhetat a de cremar. E cremar ben. Un huec vacillant ara combustion laboriosa se viu coma un mau presagi. Per contra, quan mès nautes siguen es ahlames, mès nauta serà era conviccion tranquillizadora entara comunautat vilatana amassada ath torn deth malh en ahlames, que pendent er an solar que comence serà protegida de quinsevolh desgràcia que sigue, catatròfa o inconvenient grèu... Eth secatge duraue - e dure encara, quan er arbe ei «premanit»- un an, des dera «preparacion», entà sant Matèu eth 14 de mai, era plantacion eth dia de Sant Pèir eth 29 de junh, enquiara crema eth 23 de junh der an següent. Er haro premanit orne eth lòc damb era sua esplendor immobila pendent 12 mesi ena demora dera resplendor gloriosa deth 23 de junh der an següent.

Era preparacion der haro siguec pendent fòrça temps eth trabalh d'ua soleta persona, mès non quinsevolh: "Un òme d'ua

casa qu'ac a hèt tostemp" precise Laurent Guiraud (neishut en 1923) en un ton satisfasant. Pr'amor qu'en Mauvesin, era «casa» ère era sua, era de Çò de Pacolet, a on, d'ua generacion ara auta, se transmetie damb er exemple era tecnica - e es secrets? - dera preparacion der haro: «*Eth mèn pair-sénher ac auie hèt, es mènes arrèrpairs-sénhers ac auien hèt, atau, de generacion en generacion. Ac è vist de fòrça petit.*» (1990) Era comission de hèstes a prenut ara eth relèu, coma ena majoria des municipis, mès Laurent de Pacolet, coma iniciat generós, transmet eth sòn saber as joeni: «*Òc, les ensenhi coma hèr era humenèja.(...) Damb ua bona humenèja, se hè un tiratge monstros. Es ahlames e es bues pugen diuèrsi mètres peth dessus der arbe.*» Dempús de bèri segons de silenci, Laurent ahig, era cara seriosa e eth ton de votz grèu: «*Mès entà shasclar-lo, ac hèsqi jo, evidentament.*»

Pr'amor que shasclar eth tronc ei era etapa essenciau dera preparacion, que requerís talent, vigor e ua sincronizacion perfècta entre es executants quan era shasclada ei collectiva. Existissen variacions d'un pòble a un aute (Montoya,2022) , mès eth principi ei eth madeish per tot: dempús deth desruscatge, es cunhs de husta en-honsada provòquen un talh longitudinau enes estretes henerècles contunhes de 50, 60 o 80 cm. Se hè a shasclar eth tronc gràcies as cunhs damb fòrça suenh pr'amor que: «*Eth secret ei qu'es cunhs non se junhen. Se non, paf! Quèn es cunhs.*» (Laurent Guiraud. Mauvesin.). Tres o quate cercles de hiuhèr ath torn deth tronc dilatat mantenguien es cunhs. Enquiàs ans 40, èren de casse, de carpe o d'auerassèr: es andòrtes, retorçades en moment de «lua vielha» ena primauera, se talhauen ena tardor e se secauen enquiara «preparacion» següenta. Actuaument es cercles son de hiuhèr: «*Ei mens polit, ei vertat. Mès ei mès solid e rapid.*» ditz Laurent de Pacolet (Mauvesin.). Er objectiu dera shasclada ei era dilatacion deth tronc entà facilitar eth secatge e

garantir ua reüssida crema. Aquesta ei activada peth tiratge en estret uet interior produsit pera shasclada: ua «humanèja» obtenguda per elevacion des cunhs, elevacion qu'a viatges triplique eth volum iniciau deth tronc.

Era prumèra exigéncia de vertuosisme tecnic ei per tot acompanhat d'un propòsit estetic a viatges tant arraitzat qu'un pòt demanar-se se non ei eth eth prumèr ena realizacion der haro. Ena materializacion deth simbèu solar millenari, era imaginacion - limitada maugrat açò pes normes tradicionaus locaus - acompanhe ara abiletat entà arténher un haro segontes es normes der art. Mès d'un haro a un aute, es variantes a viatges enluernadores que trapam en diboish dera shasclada, ena dimension e ena forma des cunhs, non capvire eth prumèr simbolisme: ei eth solei que se fabrique, se hè a nèisher e se hè a lúder (Montoya, 2022). Quan er haro a estat premanit segontes es normes e encara ei cochot, era seccion superiora, alavetz visibla, aufrís eth bèth diboish d'un solei radiant en ua forma qu'a trauessat es millennis donques qu'ei fòrça apròp dera des arròdes gravades neolitiques que podem veir enes parets de bères còves deth Naut Comenges.

Er emplaçament deth huec solsticiau: lòcs sagrats en eretatge

Enquiàs ans 1950, abans dera recomposicion sociou e arquitectonica des pòbles, eth huec de Sant Joan - ja sigue haro «premanit» o huec apilerat - jamès ère en còr der airau abitat. En efècte, s'imposau ua distància prudenta entre eth brasèr e es cases, fòrça des tets qu'èren encara caperadi de palha enes ans trenta. Ua bèra resplendor der haro daue ahlames que podien arténher mès de 10 mètres de nautor e projectar ath torn, ath mendre «vent d'Esanha», (vent deth sud damb efècte foehn) fragments incandescents. Un haro aluenhat uns centenats de

mètres evitaue es incendis, autant mès devastadors comptant qu'es cases èren apilerades es ues contra es autes.

Mès era pòur ath huec non ère era unica arrason entad aguesta separacion dera zòna abitada: er examen des lòcs de crema mòstre, en efècte, constants topografiques e istoricoarqueologiques entre es diuèrsi lòcs de «plantacion». Er haro, en prumèr lòc, s'auie de veir de luenh. De toti es testimoniats dedusim, en efècte, qu'er haro se percep coma eth significant simbolic deth pòble. Er haro fallic e solar ei era afirmacion dera existéncia deth vilatge, era sua vigor e coesion. Atau donc, cau que sigue vist pes auti abitants dera zòna montanhesa vesia. En consequéncia, aqui u a on era topografia locau ac permetie, ère «quilhat» sus un leugèr relèu vesin o un promontòri daurit sus er espaci circumdant. *«Dominaue era val. (...) Ère polit. Se vedie per toti es lòcs.»* conde Louis Fitte (neishut en 1913. Sòst en Varossa.)

Ei justament aguest gust pes posicions dominantes çò que met en conjuncion es lòcs de plantacion der haro damb es aucupacions neolitiques, deth Bronze e dera Protoistòria. En aqueri tempsi, en efècte, semble que s'an apreciat es crestes interfluviaus elevades, coma en Hòs, o coma es amples e dominants deth Cap des Arjolens en Larbòst. Eth madeish gust pes «lòcs de cimalh» des des prumères nautors enquiàs dera zòna axiau, lòcs a on es rèstes arqueologiques son freqüentes. Enes epòques istoriques, era observacion per part des poblacions locals d'aguestes rèstes litiques, que n'auien perdut eth sens, indusic recreacions e mitificacions que condusiren ara installacion e ath mantienement des manifestacions deth sagrat enes madeishi lòcs. Era coïncidéncia entre es lòcs de crema der haro e es lòcs pre o protoistorics, en efècte, ei massa freqüent entà èster frut der azard. Des conjoncions entre er haro e eth sagrat precristian citam Clarac e era sua pèira de copoles,

Peirohitto e eth sòn menir, o Hòs e es sòns gravats. Eth madeish ligam damb es evidéncias preistoriques existie tanben entà bèri huecs apilerats hèts en lòcs fixi, coma eth d'Eylie, dera Ròca deth Senderon, bèra lòsa de cobertura de dolmen a on s'alugauè un modelhon d'arrominguèras e gavèles leugèras.

Un tresau estrat culturau s'ahig as dus precedents: eth dera cristianizacion d'aguesti lòcs ja sacralizats pendent diuèrsi millennis precristians. Entara Glèisa, en efècte, es hoguèras de Sant Joan èren ua costuma «pagana» que calie proïbir. Es lòcs de crema der haro sigueren soent cristianizats en epòques istoricament recents, es deth sègle XIX, era Restauracion, eth Dusau Empèri o era Tresau Republica. Atau, trapam soent a tocar en madeish lòc, eth tronc der haro e ua crotz. A viatges, a cent mètras, ua capèla.

E ena serada de Sant Joan, quan s'alugue er haro, se barregen, en un universau rituaiu propiciatòri, eth sagrat precristian e eth sagrat cristian.

Actuaument, era hèsta solsticiau a passat deth sagrat ath folclòr e deth rituaiu collectiu ar espectacle. Es antics emplaçaments ja non s'adaptan as besonhs d'un public qu'arribe en coche entà veir e fotografiar ua costuma pintoresca. Es haros se desplacen deth promontòri enquiath camp d'espòrts o tar ample prat apròp deth pòble a on se pòt installar eth quiòsc e eth scenari entara orquèstra qu'animarà eth balh.

Mai de potos que de pregarias... (Mès punets que pregàries....)

Era ubicacion der haro en lòcs un shinhau aluenhadi deth vilatge auie sens dobte ua auta rason qu'era dictada pera prudéncia deuant es risqui d'incendi. En aquera serada dera

celebracion dera vida, aluenhar-se der airau abitat ère tanben aluenhar-se des nòrmes, der orde, atau coma d'un cèrt conformisme comportamentau. Ère era net deth desbrembe - provisionau - des barrères moraus. Atau, en ua libertat inabitau, es jòcs amorosi èren freqüents. Çò que non auie escapat as censors dera Glèisa, coma ac mòstre «Era instruccion populara sus era origina e era manèra de hèr eth huec dera Nativitat de Sant Joan Bautista entà opausar-se as abusi e es supersticions» redigida en 1665 en forma de catecisme e a on, ara qüestion: «*Quini son es abusi que s'an introdusit ena continuacion des tempsi en aguesta ceremònia?*» Se respon: «*Es dissolucions que se produsissen ath ser ena escadença deth huec, tant es hèts coma es paraules, des joeni qu'abusen d'aguesta lum entà cométer damb insoléncia òbres de tenèbres e pecats*».

Bères unitats geografiques der entorn deth massís Gar-Cagira bastien eth sòn huec solsticiu en un lòc de prats de nautada a on er aluenhament geografic deth grop vilatan semble auer permetut totes es libertats: «*Es bèths bebés se hègen aqui naut, se didie!*» Afirme, convençuda - per experiéncia? - Bertrande deth Casteràs (neishuda en 1909) en Arbon. S'ad aguesti testimoniages ahigem es de bèri informadors ancians, semble qu'era "instruccion" de 1665 non a auut gran efècte. Atau, per exemple, Juana de Dahouath (neishuda en 1903) me didec (en 1988): *Perdí era mia virginitat un ser de Sant Joan. E era mia mair non didec arren pr'amor qu'ère Sant Joan.*» Maria de Palés, (neishuda en 1898), exclame, en un gran esclatament d'arrir: «*Òc! Qu'avio mai de potos que de prégarias!*» (I auie mès punets qu'orasons).

Totun, en sègle XIX, jos era Restauracion e eth Dusau Empèri, i auec un gran moviment de cristianizacion dera montanha que tractaue de hèr recular credences e libertats conductuaus que podien perturbar ara «morau» atau coma se

definie ena societad francesa. Mès aguest concèpte de "moralitat" ena sua definicion catolica encara non auie calat ena societad dera val. Evidentament existie ua solida morau umana basada ena solidaritat e era ajuda mutuau. Mès calie ahíger es libertats sexuaus que, eres, èren permetudes pera comunautat vilatana, tostemp que se respectèssen es normes d'aliances entre cases. Ei un hèt qu'es millenaris comportaments e tradicions indigènes non podien èster erradicats per uns decènnis - a penes ua generacion - d'importacion d'ua «morau» culturaument exogèna.

Era decoracion der haro. Era «vestimenta», era arròda e era crotz

Era inclinacion dera comunautat vilatana ath transpòrt e ara plantacion der haro mòstre era importància des rituaus collectius entàs poblacions dera Basconia montanhesa e mos hè a comprèner es dificultats qu'auèc era Glèisa entà hèr prevàler eth rituaus religiós cristian sus eth rituaus tradicionau precristian. En efècte, eth rituaus consuetudinari hè qu'existisque ua comunautat e la hè visibla. Atau, eth rituaus liturgic religiós hè qu'existisque era Glèisa e la hè visibla. Coma cap des dus còssi volie desaparéisher, se produsic ua fusion des rituaus des deth sègle XVII e, sustot, en sègle XIX, en tot satisfèr es dues exigéncias d'existéncia. Aguesta fusion ei particularament visibla en moment dera decoracion der haro e dera crema eth ser deth 23 de junh, quan se convertic en ua vertadèra simbiòsi.

Cau distinguir era vestimenta foncionau destinada a favorir era combustion der haro, dera vestimenta rituaus frut dera instauracion d'un simbolisme que, ath delà, non escarte era estetica.

Atau coma damb eth tronc der haro, eth revestiment foncionau variaue damb er entorn vegetau locau. Enquia 1940, arrominguères e branquilhons s'apilerauen ath torn d'un pau centrau en Varossa, pr'amor que: «*Un arbe atau, non se creme sonque damb aluquets, è!*» exclame Laurent Saint Martin en Orda . En Garraus, era "Joenessa" recuelhie gavèles d'ua casa a ua auta e en Naut Coserans, en Estoéo de Naut, cada un portaue eth sòn modelhon de palha qu'apileraue ath torn d'un "pau damb gimbro". Damb aguesta participacion individuau des cases deth pòble, eth foncionau artenhie eth propiciatòri: dar era part peth tot ei un pas de tipe magic freqüent en totes es cultures deth mon. Era part - eth modelhon de palha- prenie es vertuts deth tot - er haro- suprèma concentracion des poders fertilizants, protectors e amulets.

Cau soslinhar qu'era vestimenta der haro damb matarràs e arrominguères diuèrses existís enes vals e vilatges deth piemont comengés e deth Coserans a on er haro ei un simple tronc despuntat e a on donques non i a «preparacion» deth tronc per shaslada e metuda des «cunhs». Eth vestuari evolucione damb era economia: a compdar des ans 1980, era vestimenta qu'ajudarà ara crema serà mès damb caishes e envasi deth supermercat locau qu'es arrominguères e gimbrós des nautors vesies...

«Vestimenta» e decoracion existissen e varien en tot depéner dera natura der haro: premanit o non. Era «vestimenta» ère de besonh e foncionau entàs haros limitadi ara «quilha», simple tronc despuntat que requerie un accompagnement facilament combustible. Er haro «premanit» auie era sua capacitat de combustion en eth madeish. Atau donques, non ère «vestit» senon decorat.

Era decoracion, que s'a tornat rara des dera decada deth 2000, varièc segontes es gusti e possibilitats locals. Enquiàs ans trenta, çò de prumèr que se requerie ère era participacion des parelhes joenes: enes pòbles de Clòth deth Thou, ath pè de Cagira e Gar, se penjauen garlandes de flors dera arròda que se plaçau ena part superiora der haro: «*Aguest ère eth prètzhet des joenes que se maridauen pendent er an*», conde Hélène Laffont, neishuda en 1929. «*Flors naturaus e flors de papèr.*» Mès apròp de nosati, en 1993, er haro de Era Barta d'Arribèra ère decorat damb ròses, arums, liris e margaridetes. Es blanques flors marianes revèlen era preséncia dera Glèisa que, ena linha agustiniana, investida en sègle XIX, des dera Restauracion e eth Dusau Empèri, es celebracions solsticiaus populars d'origina precristiana.

Ja se tractèsse d'un haro redusit a ua simpla tija o d'un haro shasclat e tecnicament elaborat, un madeish element ère present en sòn cimalh: era arròda. Era arròda, simbèu solar explicit, semble auer coronat er haro des de hè fòrça temps, segontes es testimoniats de montanhesi neishudi abans de 1914 qu'evòquen eth madeish rebrembe d'ua arròda de car - donques radiant - que se penjau en posicion orizontau ena part superiora der haro. Era evolucion des tecnicas condusic a ua evolucion des simbèus: en an 1980, un pneumatic de tractor coronaue er haro d'Aisaut.

Era vestimenta estetica hèta de garlandes de flors naturaus o de papèr penjat dera arròda siguec freqüenta en Comenges enquiara scission dera guèrra deth 39-40 que hec a desaparéisher ath viatge es haros e era sua decoracion. Quan se produsís era reneishença dera costuma solsticiau, enes ans 60 e 70, era decoracion florau deth tronc serà era basa dera simbiòsi entre era decoracion tradicionau e era naua decoracion creada pera Glèisa. Atau, en Era Barta d'Arribèra, er haro de 1993 ère decorat damb

flors blanques marianes. Atau madeish, era grana corona aufrida pes darrèri nòvis de Les, referéncia religiosa cristiana que se place ena part superiora der haro damb era crotz de flors tressades e eth ram de nòces, ei ath delà er eretatge deth simbèu solar precristian e era sua reneishença. En ua simbiòsi que descuede es millennis, era arròda solar e era corona mariana se confonen en cimalh e era crotz cristiana de flors tressades perlongue er haro neolitic.

Es «darrèri nòvis der an» e er haro. Preparacion, vestimenta e decoracion

Enquia 1938, en Comenges e en Coserans, es parelhes joenes en situacion de procrear auien un papèr principau entara edificacion deth huec. Es versions varien en çò que tanh ara definicion de «parelha»: abans deth matrimòni o dempús deth matrimòni? De hèt, en aguestes tèrres bascones, a on se junhen cases mès qu'es individus, es unions se decidien des dera infància des interessadi e era promesa de matrimòni sagerat peth contracte equivalie ath matrimòni. Entara comunautat deth vilatge, ua «parelha» se definie abans deth matrimòni. Atau, en Coserans, *«èren es que les calie maridar-se en an que premanien eth huec ath cant dera crotz de Moulins»* - E sonque es qu'auien de maridar-se», insistís Lucie Antras, neishuda en 1922. Entant qu'en Comenges se parle mès lèu dera participacion des «darrèri nòvis der an» que dauen er arbe que s'anaue a premanir.

Cau soslinhar qu'era participacion des darrèri nòvis ère de besonh tant entàs hoguères «premanides» coma entàs simples apileraments ath torn d'ua «quilha». Se tròbe, donques, en tota era zòna centrau pirenenca e prepirenenca, des dera plana de piemont enquiara part superiora des vals.

Coma eth prètzhèt de preparacion der haro ère pesant e tecnic, es darrèri maridadi non podien, en generau, ocupar-se'n eri soleti: enquia 1940, ac confiauen a un òme deth vilatge qu'auie aquerit era tecnica de preparacion d'un membre mès vielh deth grop vilatan o dera sua pròpria casa e lo retribuïen peth sòn trabalh. Atau donc, es darrèri maridadi auien era responsabilitat deth don der arbe, deth sòn sacrifici, probablament dera sua preparacion e, ath delà, dera sua decoracion. Mès ère eth grop dera «joenessa» qui realizaue generaument es operacions de transpòrt. En Aspèth e era vesia Vallonga, ère costuma que siguesse eth darrèr nòvi der an qui prestaue eth sòn car e es sòns bòs entà transportar es diuèrses arrominguèras, gavèles e matarrassi qu'anauen a "vestir" er haro. En Montsaunés, tot eth pòble aportaue era sua part ara «vestimenta» der haro: *«Cada particular hège ua part de husta, cada an» (...)* Ère costum entàs nòvis der an - non es hilhes, es sòns marits - *pujar era pila de husta ath torn deth pau quilhat.»* (Abans de 1940. Joseph Foch.)

Ena Val d'Aran, en Les, pendent era metuda era marcha der haro e era sua decoracion, son es darrèri nòvis der an que dan eth ram plaçat ena part superiora deth tronc «premanit». Era darrèra parelha maridada der an aufrís era arròda de flors que coronarà eth cimalh, arròda tradicionau devenguda ena sintèsi deth simbèu solar e deth simbèu cristian.

Semble qu'era associacion des parelhes en edat de procrear damb er haro, simbèu dera feconditat - ei a díder, dera suberviuença deth grop - proven d'un rituaü ancian, segontes er article 31 de «Reglaments generaus sus er exercici dera policia entà servir as abitants dera val de Varossa de 1766, enes quaus se pòt liéger ua referéncia a: *«(...) Er usatge constant en passat qu'es quate darrèrs maridadi de cada comunautat les cau hèr*

ath sòn cargue un haro entà èster cremat ena vesprada de Sant Joan Baptista (...)»

Eth dret d'alugada: era luta entre era Glèisa e er Estat

Era alugada se hec damb serenitat mentre siguec a imatge deth rituaiu secular que celebraue era feconditat: es darrèri maridadi aluguèren era ahlama en afable conformisme d'un «orde des causes» acceptades per toti. Mès siguec de besonh compdar damb era evolucion deth guardar sus eth mon e era des passions filosofiques. En sègle XIX, en un contèxte politic sociauments tibant, era Republica e era Glèisa rivalizen, s'opausen e ath delà s'afronten per haro interpolat: eth huec deth solstici, indestructible maugrat es oscilacions dera Istòria, cargat d'un fòrt simbolisme, se viu coma era imatge d'un sagrat legitimat pera permanéncia en connexion damb es fòrces cosmiques. Donques, se convertís en objècte de rivalitat entre era Glèisa e er Estat, cada un en tot voler apropiari-se dera representacion valorizanta d'un poder mès fòrt qu'eri e que les supère. Eth «dret d'alugada» aufrís era escadença d'aguesta apropiacion: qui alugue era humenèja solsticiau s'identifique damb era poténcia solara e s'afirme implicitament superior ada era, donques qu'ei qui la genère e l'active. Atau donc, eth dret d'alugada place ath beneficiari en posicion de valorizacion as uelhs dera comunautat.

En sègle XIX, jos era Restauracion e er Empèri, se hè freqüent que sigue eth rector locau qui, dempús dera benediccion, alugue eth huec der haro. Eth dret d'alugada atribuïda as darrèri nòvis der an recule deuant era apropiacion des rituaus solsticiaus pera Glèisa. Mès dempús de 1871 es representants locaux dera Tresau Republica ja non vòlen deishar ara Glèisa era exclusivitat dera identificacion damb eth simbèu solsticiau: en 1885, es diuèrsi

municipis des Nauti Pirenèus e enes aurères nòrd deth triangle aquitan, «*Es bailes an substituït as rectors e an calat huec ath haro as crits de: Visque era Republica!*» (Soulet,1987) En 1891, en Tarbes e en d'aves localitats dera vessant nòrd des Pirenèus centraus, se plantèc eth drapèu tricolor en cimalh der haro mentre que des dera Restauracion ère freqüent que i auèsse ua crotz. Enes darrères decades deth sègle XIX, era Glèisa e er Estat s'afrontaràn atau en cimalh der haro que se veirà aciu coronat per ua crotz, aqui, deth drapèu tricolor.

Maugrat açò, enquia 1940, era alugada hèta peth rector contunhe d'èster freqüent en Baish Aran, eth Baish Piqui e eth sòn piemont immediat. En generau, ua procession gessie dera glèisa, en tot caminar solemnement entar haro, en arribar eth rector lo benedie e dempús i metie huec damb era ahlama d'ua candela. Dempús dera guèrra de 1914-1918, es processions se heren de mès en mès escasses e queigueren en desús ena decada de 1930. Es ans dera guèrra de 1939-1945 seràn ua naua division: dempús dera paralisi des tradicionaus activitats de grop des comunautats ruraus pendent aguesti ans dolorosi, es haros reapareisheràn enes ans cinquanta e seishanta e seràn alavetz es bailes o es representants des associacions vilatanes es qu'assumiràn eth prètzhet der alugament. Remercam tanben coma en Naut Coserans (Vallonga, Biròs, Vathmala), maugrat es interrupcions a causa des dues guèrres, èren es darrèri maridadi es qu'auien contunhat d'èster es dipositaris deth prètzhet d'alugar eth huec apilerat collectiu, sense interrupcion enquiath moment actuau ena linha deth rituaü tradicionau.

Rituaus ath torn der haro

Shascles e halhes. Un rite de pas?

Dempús deth començament dera detonacion, era joenessa masculina vilatana complís eth sòn rite de pas dera infància ara edat adulta en tot apropiari-se dominant eth sòn solei personau a trauès des halhes. Era scenificacion deth simbèu varie d'ua val a ua auta en foncion dera importància numerica dera comunautat deth vilatge e dera granor der haro. Mès per tot, eth resultat ei egalament espectacular.

Atau, en Aspèth, es cunhs der haro, es shascles, se recuelhien rapidament quan queiguien, pendent era combustion deth tronc, abans que se cremèssen per complet. En tot sostier-les per extrèm encara non ahllamat, es adolescents les hègen a virar sus es sòns caps en tot diboishar cada un eth sòn solei, en tot virar sus eri madeishi ath torn der haro ahllamat.

Enes pòbles dera Varossa, dera Pica, dera val dera Garona e dera baisha Val d'Aran, es halhes èren mès elaborades donques se tractaue de vertaders haros miniatura premanidi damb suenh en ua branca de 70 centimètres a 1 mètre, «shasclada» damb petiti cunhs. Es gojats, en tot sostier-les pera sua basa corrien ath torn der haro hènt un moviment circular, e er extrèm alugat diboishau ena net eth cercle solar. Ena plana d'Arribèra, se contentaue damb eth mange rigid d'ua vielha escampa que portaue en sòn extrèm ua gavèla de palha assubjectida per ua andòrta d'auerassèr, a diferéncia d'Aspèth e dera Garona aranesa a on era halha ère flexibla donques qu'ère hèta de hiuhèr entornejat de pela de ceridèr o bedoth. Açò permetie ara quinzea de gojats que corrien ath torn der haro en tot hèr a virar es sues halhes, diboishar cercles en variacions orizontaus o verticaus, desafiar-se reciprocament o acompanyar-se en moviments

sincronics que, se ja non èren mèns un vertadèr balh, poirien èster eth rebrembe de çò que siguec hè tres millenis.

Er efècte produsit ena net ère pro espectacular coma entà auer deishat en toti aqueri qu'ac conden un rebrembe admiratiu e nostalgic. Marius e Maria Sost (neishudi en 1900 e 1910) en Varossa, evòquen ath viatge aqueri moments que sigueren erosi, mèns en relat de Maria se percep un pic d'amargantor. En efècte, sonque es gojats diboishauen eth sòn cercle solar en tot hèr a virar es halhes. Quan Maria conde: «*Toti es mainatges auien un petit haro ben shasclat*», ahig en un ton shut a on hique era amargantor: «*Mès es gojates non, è!*» - (1984.). Totun i auie millenàries rasons simboliques ad aguesta especializacion masculina ritau: en efècte, era lum des halhes falliques que diboishen ena net eth cercle femenin ei sense dobte tant eth simbèu dera virilitat feconda com era deth solei, en aguest dia privilegiat dera celebracion dera Vida. En aguest país dera egalitat de genre, era diferéncia sexuau siguec a viatges recebuda coma inegalitat...

Es "esteneres"

Er enludernament visuau deuant es ahlames verticaus deth huec e era devenguda des shascles en bromes de bues ère acompanhat per atordiment auditiu: entà qu'aguest moment privilegiat dera crema siguesse eth de toti es emparaments, calie ahiger-li eth tapatge apotropaïc, çò qu'espante es fòrces deth mau. Er esclat des petards s'ahigie ath des bambús lançadi ath huec e, en Nistòs, ath des *esteneres*. Louis Seube, (neishut en 1950) en Bisa, conde:" (*es esteneres èren*) *un èish damb cròques e ua vareta de husta que se sautaue peth dessús quan viraue. Creigui qu'ac hègen damb auerassèr, es vielhs.*( ) Açò hège

prrrrrrrrrrrrr! Quinze gojatòts virauen ath torn deth huec damb açò. I auie fòrça tapatge!”

Sèrps en haro

Er haro solar, suberviuença en eth madeish d’ua vision deth mon emanada deth Neolitic, ei acompanyat de variantes rituaus tanben aparentament fòrça ancianes: ena zòna restringida des vals dera Pica e dera baisha Val d’Aran, è podut enregistrar diuèrsi testimoniatsges dirèctes sus era associacion dera sèrp damb era crema der haro. Maria Tiné (neishuda en 1902) conde com, en Marinhas, «*ena palha deth car que i botauen sèrps (ua desena de colòbres de bona granor) e quan cremaue, sautauen e se retorçauen.*» Era costum que s’estenie enquia era Pica, semble auer desapareishut entre 1914 e 1930.

Henri Pac auie recuelhut en Larbòst, en Vilhèra, sus eth periòde anterior a 1940 (eth sòn tèxte, mecanografiat e depausat en musèu de Luishon, malurosament non ei datat) ua version fòrça semblanta ara que podí enregistrar en Cièrp e Marinhas: «*Quan er haro ei plaçat en sòn lòc lo coronen damb un ram de flors (...) Antigament ère ua enòrme paèr qu’auie era sua preferéncia pr’amor que l’aumlien non de truhes senon de... colòbres! (Dempús d’alugar er haro) «es desgraciades colòbres que sentien apropar-se eth huec se lançauen entre era multitud, çò qu’evidentament espantaue as hemnes e entretenguie as òmes.*» (Brunet,1979) Mos calerie veir ena cremacion de sèrps un rite de repulsion des animaus malignes, o dilhèu a d’èster estacat a rituaus de fecondacion? Rebremem qu’era colòbra ei considerada, ena tradicion orau, coma potenciaument perilhosa mès non malefica: ua colòbra que nide jos eth lindau de pèira ei senhau d’abondància e prosperitat entara casa. E as pastors les agradaue esculpir-ne ua ath torn deth sòn garròt. Animau de gust

assimilat ath masculin, era sèrp ei totun femenin en gascon - «era sèrp». Era sèrp en tot rossigar-se ena tèrra femenina e qu'ei en contacte totau, ei assimilada ath femenin en tant que, ath viatge, era sua morfologia l'apròpe ath masculin.

Aguesta ambivaléncia non s'esclarís ena estonanta «Venus d'Òu», a on se ve ua sèrp gessent deth sèxe dera escultura protoistorica e mossegar eth sòn sen. Notam qu'era atribucion d'aguesta sèrp ath masculin per bèri autors que l'assimilen ath fallus, dèishe dobtes, donques se tracte, en cas dera Venus d'Òu, non d'ua fecondacion senon d'un part.

En tot cas, era sèrp semble legitimament associada as rituaus deth solstici d'ostiu que celèbren era feconditat, era procreacion e era vida.

Eth «maquilhatge». Mascarar de carbon: un rite fertilizant?

Enquiara decada de 1970, sonque es gojates soltères ena edat de maridar-se èren eth but deth «maquilhatge»: es gojats tractauen de «mascarar-les», en tot corbir-les era cara damb ua capa de nere provenenta des carbons der haro, damb persecucions, crits, rialhes e peleges simulades. Cau veir en aguesta costuma dera uncion dera cara - freqüenta enes mejans ruraus, includidi es des vinhes d'Aquitània a on es gojats tien es arradims chafats - es rèstes d'un rituaü fecondant? Atau coma es carbons der haro fertilizaràn es prats e protegiràn es cuelhetes - s'espandissen bèri farrats, londeman dera crema, sus es socs, es prats e sustot es uarts- eth carbon solar fertilize e protegís es còssi femenins ena edat fertila.

Des ans ueitanta, en coeréncia damb eth desplaçament deth rituaü cap ath hestiu, era alègra luta reservada as gojates s'a estenut a tota era assisténcia. Se mascaren es uns as auti, òmes,

hemnes, joenes o vielhs, damb es crits, es peleges simulades e era alegror generau. E autan mès ardor quan eth ludic se barrege damb era credença, e tanben se s'a desbrembat era prumèra foncion deth gèst e s'escote díder rarament: «*mascarar-se? Açò pòrte sòrt!*». Concentrat en totes es vertuts, eth carbon der haro ère coneishut per non cremar-se. «*Non hège mau ara pèth*» se ditz en Nistòs. Se podie, donques, «mascarar as gojates» e «mascarar-se» reciprocament entre gojats damb tota tranquillitat.

Era «racionalizacion» aparenta peth hèt de «portar era sòrt» mos a hèt a desbrembar soent ua dusau foncion deth «maquilhatge» que siguec sense dobte freqüent ena Euròpa precristiana: per magia imitativa, corbir-se de nere ei exorcizar tot çò que pòt vier deth mon escur dera postmòrt, «er òme nere», es pòurs e d'auti hantaumes.

Eth carbon protector e eth cendre fertilizant. Eth huec des òmes contra eth huec deth cèu

Er haro proven dera magia imitativa e eth tidon ei era part deth tot? Era tradicion orau e es practiques consuetudinàries mòstren que, atau coma eth solei, er haro ei investit de poderosi poders vitalizants e que, dempús dera sua combustion, es sòns carbons pòrten en eri totes es sues qualitats.

Ara fin dera sua combustion, quan er haro s'esbauce damb tarrabast en ua grana ploja de bues, un gran crit se lheue des vilatans. Bèri uns susvelhen damb atencion eth sens dera queiguda: era direccion indicada peth tronc ei un erós presagi entath lòc designat. Damb usatges contemporanèus inesperadi dera tradicion protoistorica: en Luishon, s'er haro què en direccion deth Casino, se ditz qu'era sason serà bona...

Entà quinsevolh pòble, era queiguda der haro ère seguit per ua recolleccion de carbons e cendres en ua arremassada gormanda e a viatges preocupada pera pòur de non trobar-ne mès: «Era gent s'esdegaue entà recuélher un tròç de husta nera que sauvauen entath temps de tempèsta.» (Rosia. Neishuda 1918.). Efectivament, tidons e cendres son vertadèrament sacralizats e son consideradi beneficiosi e protectors per fòrça informadors. Es opinions son dividides sus es rasons des qualitats eminents des carbons der haro; entà bèri uns, se deuen ara benediccion, entà uns auti ara valor der haro per eth madeish. Donques, se pòt entèner: “*Que m’è emportat ua petita ascla tà casa. Qu’ère benedit e pòrte bonhur tà tot.*” (Maria Soum. Arbon. Neishuda en 1903) Mès tanben: «*Eth mèn pair, eth non ère credent. Mès era extremitat der haro la sauvaue. Ère sagrat.*» (Laurent Saint Martin. Orda. Neishut en 1915). Era observacion dera crema der haro de Les de 2012 a 2018 mòstre qu’era costuma de recuélher carbons encara se practicaue per diuèrsi participaires que recuelhien damb afan fragments consumidi der haro.

S’atribuïsqen o non es vertuts des carbons ara benediccion, era fin deth gèst ei era madeisha: protegir e fertilizar. Atau: «*Cada familia portaue un tidon e hège crotzaments en totes es pòrtes des bòrdes pr’amor que preservaue ath bestiar dera malautia, dera mòrt e de fòrça causes. E entara casa, çò de madeish.*» (Augustine Chaubet. Neishuda en 1929. Taurinhan eth Vielh.). Ena entrada dera Val d’Aran, en Argut, Bernat Cerciat (neishut en 1923) conde coma:«*Cada un preníe un tròç de carbon entà hèr detier supausadament era tempèsta. Lo metiem en palhèr e açò detiege era tempèsta.(...) Tanben lo penjauen dera pòrta des bòrdes, e se hège sustot, era crotz damb eth carbon.*» . Eth dessenh dera «crotz deth carbon», crotz de

branques parièras ereua dera crotz solara neolitica, a estat soent investit peth dera crotz cristiana latina (damb brancau verticau mès long qu'eth transversau) des des darrèri decènnis deth sègle XIX, en moment dera abituau cristianizacion des rituaus precristians. Encara se pòden veir quauqui exemplars dera «crotz de carbon» enes bòrdes d'ostiu dera Ossa de Sòst o sus es gorges deth Jòb, quan er isolament des vielhes bastisses les a permetut escapar dera transformacion en residècia segondària.

Tidons e cendres protegien tant en casa des òmes coma ena des animaus e era zòna dubèrta des camps, atau coma era zòna barrada deth larèr: «Se portae un tròç tara bòrda e un aute tara casa, penjat naut damb un clau. Se metie un tròç «ena gripia des vaques» e un aute «ena sètia entà béuer era poralha». (Anna Junca. Neishuda en 1911. Reculhèr.) Eth tidon protegie de totes es calamitats, mès se demoraue sustot er emparament contra er arrai e eth huec: «*Aciu n'i auie en totes es cases. Quan hège temporau, era mia mair lo treiguie dehòra entà que non queiguessa un pericle.(...)*» (Bernat Cerciat.). Eth huec des òmes contra eth huec deth cèu... Se “sauvaue” eth fragment de tidon entà auer-lo enquiath dia de Sant Joan següent e cada casa auie eth sòn lòc entara conservacion deth preciós carbon: ath can dera humenèja, dessús der armari, o en un lòc protegit sus eth balcon de husta ena façada dera casa.

Eth cendre ère tant apreciat coma es carbons de husta. Era sua eficacitat se multiplicaue se i auie contacte dirècte damb eth còs, tant entàs bèsties coma entàs umans. Atau, ena maitiada deth 24, ère costum des vilatans de Thou que se hesse a passar eth bestiar sus çò que demoraue deth larèr dempús des collèctes dera vrespada deth 23. Eth cendre der haro, amplement emplegat entà preservar e melhorar es camps e es uarts, daue lòc a bères rivalitats ath delà d'inegalitats pr'amor qu'es sues quantitats èren

evidentament limitades: enquia 1910, enes pòbles dera plana d'Arribèra e es de Frontinhes, es «recrutes» der an recuelhien lèu era totalitat deth cendre qu'anauen a aufrir enes cases en escambi de bèra estrea. Mès conciliador, eth Naut Jòb (Jusèth, Arbon, Casaunaus) organizaue ua distribucion de cendres e shascles hèta gratuïtament pes joeni en cada casa, distribucion aparentament desinteressada, mès qu'era realitat ère er arregraïment pes petites donacions d'aliments qu'auien hèt ara joenessa pendent era recollèta deth sòn dinar de Sant Joan.

Cau soslinhar qu'es carbons e cendres des huecs apilerats e des haros personaus en abitat dispersat auien es madeishi poders protectors qu'es der haro collectiu en abitat agropat. En Coserans de Moulins e en Monfaucon, s'associaue un tròç de husta consumida ath ram de Sant Joan entà acumular es poders protectors e se penjaue tot dessús era pòrta.

Ena val nauta d'Ost, eth carbon de lenha se recuelhie damb grana aplicacion entant qu'ère investit d'ua dobla vertut: era, congenita, deth huec de Sant Joan e era estacada ath saüquèr, planta protectritz entre totes, que s'auie hèt a cremar en abundància en huec-apilerat.

Er Haro de Les

Tres etapes entà un simbèu

Era hèta solsticiau d'ostiu de Les ei prototipica dera simbiòsi reüsida entre ua anciana costum e un contèxte demografic e sociau contemporanèu. En un vertadèr miracle culturau, es dus nauï paramètres principaus des de fïnaus deth sègle XX - ua participacion massiva e un fòrt caractèr hestiu - non an alterat era valor simbolica e eth caractèr primordiau dera celebracion solsticiau millenària.

Dempús de principis des ans 2000, tres granes etapes viscudes collectivament mènquen çò que pòt interpretar-se coma era metafòra dera neishença, dera vida e dera apoteòsi deth solei:

- Eth transport deth tronc deth lòc emmagazinat e era sua preparacion entà Sant Matèu eth 14 de mai o eth dusau dissabte de mai.

- Era plantacion en centre dera plaça de Les entà Sant Père, eth 29 de junh.

- Era crema entà Sant Joan, eth 23 de junh.

Sant Matèu. 14 de mai. Eth transport collectiu der haro. Era preparacion

Eth traslat deth tronc der haro se hè eth 14 de mai, dia de Sant Matèu, des deth lòc de Paissàs, en sud-oèst deth pòble a on eth tronc ère emmagazinat des dera sua tala, enquiath lòc a on serà «premanit». Se resulte qu'eth 14 de mai ei un dia dera setmana pòc compatible damb era preséncia des participaires, eth transport der haro se realize eth dusau dissabte de mai.

Era preparacion deth solstici ei tant era celebracion deth grop coma era deth solei: eth 14 de mai, era poblacion ei en carrèr en Paissàs, ath torn deth tronc plaçat dessus de dètz a dotze barres transversaus que serviràn entà lheuar-lo, barres que sigueren de husta e ara son remplaçades per fòrtes barres de metau. Còp sec eth ramalh dera multitud se calme pr'amor que totes es guardades se viren de cap as òmes que s'ajoquen entà gahar es barres. Un gran crit guturau retronís alavetz e ena senhau dada peth cap, cinquanta òmes lhèuen amassa d'un moviment potent es barres de supòrt transversau. Eth tronc de dètz mètres de long ei ara peth dessus eth solèr, lheuat per cent braci solidaris que subjècten fermament es trauessèrs. Un aute crit, e eth grop

comence era sua marcha entà deuant, lenta e cadenciosa, fatal coma eth moviment solar, entara plaça centrau a on er haro serà «premanit». Era vigorosa banda de cornetes e tambors acompanhe er auançament der haro e eth ligam sonor refortís era coesion deth grop. Cinquanta òmes pòrten eth solei e eth pòble lo pòrte simbolicament damb eri, en tot auançar ath madeish ritme damb fervor alègre. Enes Pirenèus, era musica e eth cant son inseparables de tota reünion populara: aué ei era hèsta, e es joeni baren mès que caminen, dinamizadi pera musica, ena excitacion gaujosa estimulada peth tarrambòri multiple e potent, eth tarrambòri apotropaïc, eth des tradicions ancestraus que hè a hùger as fòrces dolentes. E era intensitat emocionau s’elève ara arribada ena plaça, quan era votz poderosa des campanes lançades a tota velocitat hè a vibrar er aire e eth mon hè un pas triomfau ath hesteg. Ei un efècte der azard o ua rason objectiva?: era “*batanada*” retronís exactament en madeish ton qu’era musica des metaus. E aguesta armonia auditiva refortilhe era armonia visuau qu’emane dera armonia gestuau: er spectacle der auançament deth solei-haro portat en ua marcha cadenciosa per un grop tan perfèctament coordinat que semble un solet còs, ei un present des sègles...

I auie dues pòses ena progression deth pesat tronc: a ua senhau cridada, es òmes amassa, baishauen es barres transversaus, entà depausar eth tronc sus supòrts metallics de quate pès disposadi a distància regulara ath long deth trajècte. Es porrons circulauen, e damb eri, es rialhes, es crits e era alegria. Era tresau pausa auie estat a penes mès longa. E alavetz era procession s’auie dispersat. Mès, aguest còp, èren es hemnes que portauen eth solei, en tot sostier fèrmament es barres de supòrt e en tot mòir-se amassa deth madeish pas mesurat. A cada costat e en procession, era molonada e es òmes acompanhauen as

hemnes, coma era molonada e es hemnes auien acompanhat as òmes.

Ena montanha bascona aguest departiment deth solei en egalitat entre òmes e hemnes resulte des compausants culturaus d'un mon ath madeish temps arcaic e precursor: en carrèr de Les, en efècte, caminen amassa ua tradicion solsticiau qu'arribe de tempsi ancians e un estatus sociu des hemnes auançat de fòrça sègles ath de fòrça societats contemporanès. En efècte, ena Basconia montanhesa, fòrça per deuant der Occident patriarcau, es hilhes primogenites èren "cap d'ostau", votauen enes assemblades comunaus e podien èster escuelhudes. Eth femenin e eth masculin se viuïen en totau equivalència des genres, era dera egalitat sociu. De hèt, era discòrdia cronologica entre era anciana celebracion deth solstici e era fòrça auançada egalitat de genre ei sonque aparenta: eth culte solar e era egalitat sociu des òmes e es hemnes son tant ancians coma er aute, donques que provien dera madeisha cultura preindoeuropèa, cultura qu'a perdurat notablament enes Pirenèus bascs enquiara epòca istorica recenta, transmetuda per ua vigorosa tradicion orau.

Quan eth tronc sigue depausat ena plaça, serà «espelat», despolhat dera sua crosca en ua alègra competicion entre es joeni participaires que s'activen. Dempús ven era preparacion, er en·honsament des cunhs entà shasclar eth tronc, e er espectacle dera potència e era abiletat ei en prumèr lòc eth dera estetica dera coordinacion gestuau. Dus òmes tusten un darrèr der aute era madeisha cunha de husta entà introdusir-lo en tronc damb un ritme e un talh der espaci que se basen ena mecanica de precision. Auçar e abàter alternatiuament es malhs longui en tot tustar just e sense herir ar aute, diboishe amples cercles en gèsts perfèctament coordinadi. Era orquèstra a carat, pr'amor qu'es patacs vibranti des malhs que quèn sus es cunhs aumplissen ath

sòn torn er espaci sonor d'ua sinfonia ritmica potentia e solemna a quate tempsi.

Quan tot sigue prèst, er arbe esdevierà eth solei. Es cunhs irràdien ath torn deth tronc coma irràdien sus es parets de còves es cercles solars gravats de hè sies mil ans. Portat e cochat damb suenh en un carrèr vesin per seishanta òmes atentius, er haro premanit demorarà aqui entà que lo «quilhen», eth vint-e-nau de junh.

Eth tòtem indestructible. 1999: mòrt e resurreccion der haro

Laguens deth marc inamovible deth ritau, es «preparacions» e ornamentacions der haro pòden èster personalizadas per leugères variacions pr'amor des interpretacions ath delà des improvisacions de cada grop vilatan. Er haro que pòrte era mèrca deth grop locau se viu ath viatge coma eth sòn simbèu, eth sòn drapèu, eth sòn emblèma, e cada comunautat s'identifique damb eth sòn haro, a qui conferís un vertadèr valor totemic. Era definicion classica deth «tòtem» generaument redusida ath sòn caractèr animau, pòt aciu legitimament agranir-se ar haro premanit, donques qu'aguest ei viscut pera comunautat vilatana coma eth mercador d'identitat que junh e definís ath grop. Ath delà, er haro nèish, creish, morís e se renauís en ua permanéncia que supère ara des òmes e les aufrís ua imatge d'eternitat que se sónie coma era deth grop.

Tanben, er hèt de descorbir eth 29 de junh de 1999 er haro talhat en dues pèces siguec viscut, pes vilatans de Les, coma ua profanacion major e coma ua mòrt.

En Les, eth trabalh -o er art?- dera shasclada, etapa constitutiua principau der haro, ère de hè fòrça temps eth dera casa des de Blasi. Enquiad aguest fatidic maitin de junh, a on

intervenguec brutaument er inconcebible. E era ruptura. Era deth temps, des normes e des punts de referéncia.

Er haro premanit auie estat depausat eth mes anterior, ornat damb es sòns cunhs radiants, en carrèr que condusie tara plaça. Demoraue eth sòn moment de glòria, quan anaue a èster redreçat e plantat eth 29, entà Sant Pèrè.

Atau, a trincar de dia deth 29, es vilatans le descorbiren amputat ua quatau part dera sua longada superiora talhada damb era motosèrra: eth magnific tronc premanit damb art auie estat talhat en dus pendent era net.

De hèt, eth scenari d'aguest «mortalatge» der haro ère facil de rebastir: eth baile auie jutjat eth dia anterior qu'era grandor der haro (14,5 mètres) ère excessiu pr'amor que hège dangerousa era sua "quilhada" en tot comprométer era sua estabilitat. Açò non auie estat deth gust de toti e, en especiau, d'un des autors dera preparacion, ulcerat per ua observacion que s'auie prenut coma un qüestionament dera abiletat e der esfòrç des realizadors entà hèr un trabalh collectiu e indiscutiblement notable: er haro ère eth mèr gran de toti es haros des pòbles dera zòna aranesa e centrau. Massa gran?... Que non se sosten? Donques a escuerçalo.

Quan, ath maitin, es vilatans descorbiren er haro talhucat, siguec er estupor e dempús era ira. Cada un recebec aguesta destruccion coma ua herida ena sua carn. Destruïr er haro frut deth costum ère negar era comunautat. Aucir ath tòtem ère aucir eth grop.

Totun, deuant d'aguest tarabast iconoclasta, era reaccion siguec ara nautada deth trauma e era vida susmontèc era ira: damb ua energia decuplicada pera passion, eth pòble amassat hec en un solet dia eth trabalh d'un an. Un nau tronc siguec talat,

transportat, desruscat, premanit en ua shaslada eficaça a on tres malhs en lòc d'un clauauen es cunhs. Aquera vrespada ère «premanit» e esperdigalhat entà èster quilhat ena plaça deth pòble, a on auirie d'auer estat er haro destruit. Eth simbèu solar auie tornat, e damb eth er orde des causes. Eth d'un rituuau ancestrau qu'afirmaue era existéncia dera comunautat.

Açò s'auie viscut coma ua victòria e, aumens, damb immensa satisfaccion, se jutjam pera evolucion dera costuma dera preparacion der haro des der an següent: Ara, a imatge d'aqueth dia de 1999 a on er haro mòrt auie estat regenerat gràcies ath trabalh de toti, transpòrt e shaslada der haro se convertiren en collectius, en tot convertir-se ath madeish temps en un des moments fòrts der amàs des costums de Sant Joan. Er ambient hestiu, alègre e ludic que les acompanhe mòstre era inclinacion ath rituuau de Sant Matèu e coma ua activitat collectiva qu'implique era mobilizacion dera comunautat la confòrte en sentiment de seguretat que hè unitat.

Sant Pere. 29 de junh. Era quilha der haro

Era vigorosa reaccion populara ara reduccion destructiva der haro en 1999 mòstre coma desposseir ara comunautat der haro ère desposseir-la des mejans entà definir-se e afirmar-se. Çò que mòstre dera madeisha manèra un episodi anecdotic e revelador, prenut tanben dera saga der haro de Les: un an dera decada des seishanta, quan es joeni deth pòble, enquimerats per ua eficacitat conforme as critèris contemporanèus, prepausèren qu'er haro siguesse plantat per un dispositiu mecanic, se trobèren damb era indignada oposicion des sòns pairs e pair-sénhers... Com escriu er antropològ Maffesoli, «*I a situacions que sonque valen quan son jogades per diuèrsi.*»...

Era quilha der haro ei un magnific exemple der estacament ad aquest jòc collectiu. Mòstre, en efècte, era eficacitat der engeh tecnic junhut ara coesion deth grop. Amiar graduament sense mejans mecanics d'elevacion, un tronc de catorze mètres de nautada de orizontau a verticau mejançant er acoblament dera sua basa en horat premanit entad aquesta fin, requerís vertuosidat tecnica, fòrça, disciplina e coordinacion. Er imne ath solei ei aciu er imne ath grop.

Ua cinquantia d'òmes se repartissen es prètzhèts: sostier e tirar des còrdes estacades ena part superiora deth tronc en tant que un aute grop procedís sincronicament a un progressiu lheuament deth tronc per cotatge damb escales metaliques que se bloquegen jos es cunhs. Es comandaments d'un cap de grop, damb ua votz fòrta, coordinen es passi. Damb es escales engorgades cada viatge mès naut, eth tronc s'elève un shinhau mès damb cada episòdi cap ara verticau. Eth darrèr moviment de traccion-elevacion a d'anar acompanhat der enganament dera basa deth tronc en orifici premanit ad aquest efècte. En aquest darrèr moviment, quan er haro finaument se deten e se lhèue, esplendid e radiant des sòns dètz a dotze cercles de cunhs, era assisténcia qu'auie contengut era sua respiracion, hè un gran crit d'admiracion e d'aleujament. Era felicitat dera accion reüsida en comun gràcies ara coesion deth grop vau totes es maquines mecaniques deth mon...

Era Varossa, eth Nistòs, es vals d'Uelh e de Larbòst, utilizèren aquesta madeisha tecnica d'elevacion, aumens des deth sègle XIX. Bères pògues fotografies de principis deth sègle XX mos mòstren qu'alavetz èren troncs «premanidi» de granor mès modèsta - de 3 a 5 mètres - que, entà lheuar-les progressivament se liscauen jos es cunhs, escales de husta ordinària cercades ena bòrda o en palhèr.

Decoracion e vestimenta der haro

En un sincretisme que s'a hèt freqüent, era decoracion ei era estreta associacion dera celebracion millenària dera feconditat e dera evolucion contemporanèa entad açò espectacular e eth ludic. En preséncia de tot eth pòble, son es darrèri nòvis der an qu'aufressen era ampla corona de flors - sintèsi dera corona mariana e dera arròda solar - qu'un joen penjarà en cimalh escalant agilament ath long der haro en tot emparar-se enes cunhs. Çò de madeish serà damb eth ram e damb era crotz, tanben de flors, que se plaçarà en centre deth cercle, tot en gaujosa competicion esportiuva realizada entre tres o quate joeni de Les.

Sant Joan. Eth solstici d'ostiu

Alugar eth huec solsticiau ei apropiat-se deth prestigi e era fòrça deth simbèu solar. Aguest gèst der alugatge der haro se sent tan valorisat, qu'arribèc a èster un vertadèr «dret d'alugada» que se disputèren enquia 1940 es dus poders que son era Glèisa e er Estat. Atau, a compdar der an 1960, en moment des ressorgiments des huecs collectius de Sant Joan, son es bailes des comunes franceses que procedissen ara alugada. Era benediccion abans der alugatge der haro s'abandonèc generaument des dera Segona Guèrra, a excepcion de bèri lòcs. Non siguec eth cas en Les, ena part espanhòla dera madeisha Val d'Aran, donques qu'èren aqui en un contèxte politic, social e religiós diferent deth des Pirenèus francesi e es celebracions solsticiaus sigueren ibridades d'un fòrt investment catolic.

Aguesta ibridacion, que tend ara fusion totau, ei particularment perceptibla en Les ena vrespada deth 23 de junh (o dera net escuelhuda entara crema der haro): era net qu'acabe de quèir

en un pòble totaument escur a on tota lum ei amortada, ua molonada s'amasse ena plaça a on ei quilhat er haro, darrèr de leugères barrères qu'ajuden a mantier ua distància prudenta entre es vilatans e er haro quan serà ahllamat. Sus ua discrèta plataforma elevada, escartada, ua petita orquèstra a on se conjuguen flaviol, tamborin, guitarra e acordeon, demore era sua ora. Ua missa se celèbre ena glèisa, e quan s'acabe, se hè era gessuda dera glèisa en procession, precedida pes ahllames tremolejantes de quate halhes. Ara entrada deth lòc a on demore er haro e, a on mossen procedirà ara alugada, era multitud s'escarte entà deishar pas ara procession.

Ei alavetz quan era orquèstra establís eth ton e eth cant se lheue. Un cant potent e apassionat, eth de tres cents a quate cents òmes e hemnes en tot cantar amassa coma se cante enes Pirenèus, damb un sens perfècte deth ton just, deth ritme, e dera armonia polifonica - dus, tres enquia quate «votzes» damb es sues variacions -. E, estonada, escoti coma aguest cant damb aspècte d'imne religiós non n'ei. Non ei er «Imne dera Nativitat de Sant Joan» que se cantèc tradicionaument entà acompanhar as processions qu'anauen a alugar er haro. Aguest còr a on passion e fervor se conjuguen, ei "Se Cantes", cant profan s'ei que n'ei, convertit en un vertadèr imne pirenenc. E aguest còr vibrant d'espiritualitat que cante un amor fòrça terrenau damb era fòrça d'un *Te Déum*, acompanhe era marcha dera procession ath ritme solemne des ritmes sostengudi e lenti deth tambor dera orquèstra.

Ena audiéncia, era emocion suscitada per espectacle se conjugue damb era qu'emane deth cant. Ei pr'amor qu'aguest còr vibrant exprimís eth sagrat enes sòns aspèctes ath madeish temps religiosi e profans, deuant eth mistèri dera Vida e eth dera beresa deth mon? O ei pr'amor qu'eth cant corau de tres centes votzes amassa refortilhe eth sentiment d'apertier ath madeish grop e eth

deth ligam ath madeish territòri? En quinsevolh cas, aguest moment portaire d'ua fòrta carga emocionau ei prototipic, enes Pirenèus bascons, dera celebracion cristianizada des hèstes precristianes: un sacrat e credences provenentes des aluenhades franges dera Preistòria se conjugueren damb es impregnacions culturaus istoriques e religioses des tempsi istorics en ua simbiòsi tant armoniosa coma estonanta a on cap d'estrat culturau domine ar aute. Aguesta permanéncia obstinada d'ua millenària cultura precristiana apareish en toti es moments dera celebracion solsticiau: citam, per exemple, entre aquestes seqüéncias, eth moment a on dempús dera alugada e era benediccion, ath torn der haro, que crepita e lance es sues ahlames e bues a quinze mètres de nautada, es joeni hèn a virar sus es sòns caps es halhes, aguesti plegatges de croses ahlamades fixades en extrèm des tiges flexibles - aué de hiuhèr, ager d'auerassèr - que diboishen cadun, en tot cremar, eth cercle solar.

Eth rite de pas ei aqui, coma hè cinc mil ans: en moment deth paroxisme solsticiau, eth mainatge convertit en òme, bon entà procrear, s'identifique damb eth solei e s'apròpria simbolicament dera sua fòrça en tot hèr a virar sus eth era halha ahlamada ara imatge deth prumèr astre.

«Un petit pòble que cante e bare» (Voltaire)

Es Pirenèus bascons an era passion deth cant e dera dança, e per çò que vedem ena epòca contemporanèa, mèl eth cant abans qu'era dança. Eth cant corau, en efècte, afirma eth grop e, entàs qui canten, exprimís era apertenéncia ad aguest grop. Qualitat ara quau son particularament sensibles es naut comengesi e es aranesi entàs qui, ena sua cultura tradicionau, eth grop ei era basa dera estructura social, ja sigue a nivèu dera «casa» o dera val.

Enes Pirenèus, eth cant e era dança son, donques, eth còs centrau de totes es hestivitats, siguen profanes o religioses: quan eth grop s'amasse, cante e bare. Çò qu'auie ja soslinhat Voltaire entàs basqui e que non ei cèrtament excepcionau enes cultures populars mès que, enes Pirenèus basqui, implique soent ua participacion collectiva estrambordada que s'acompanhe, a trauès deth cant corau, d'ua intensitat emocionau que sonque se tròbe en d'autes pògues regions ruraus d'Euròpa occidentau; aqueres a on trobam, cau destacar era continuïtat d'ancianes cultures preindoeuropèes coma eth País Basc o Corsega.

Mès era afirmacion dera apertenença ara comunautat non se hè a trauès de quinsevolh cant: ei de besonh un cant dotat d'ua valor significativa, un cant convertit en simbèu e identificador que tanh ath grop culturau . Ei eth cas de bèri cants nomentadi «tradicionalaus» e que no'n son necessàriament, coma "Se cantes" o "De cap ara immortalèla", convertidi en vertaders «mercadors culturaus» dera montanha bascona a on son indissociables de tot rituaiu collectiu. Quan era participacion cantada arribe a èster generau, en un contèxte d'eveniments particulars com ei eth cas der enlumenament solsticiau der haro en Les, era beresa d'aguesti còrs polifonics ei acompanhada dera expression d'ua vertadera espiritualitat. Espiritualitat qu'a er efècte de sincronizar sense problèmas eth cant popular profan e eth rituaiu religiós: un còr vibrant de diuèrsi centenats de votzes en tot cantar "Se cantes" qu'acompanhe er auançament d'ua procession que ges dera glèisa ena net deth solstici, apareish a toti coma era causa mès «naturau» deth mon.

Era autenticitat d'un rituaiu collectiu non folcloric: era dança solara

Era ei eth som ena hèsta solsticiau. Ath torn der haro que crepita, setanta joeni, mainatges e mainades, en tot sostier-se dera man ena longa cadia, diboishen en tot barar eth cercle deth recorrut solar e dempús eth sòn virament tanben circular. Era musica dera petita orquèsta o fanfarria ritme a dus tempsi - eth ritme deth còr - ath son deth flaviol, deth tamboril e der acordeon. Es dances encadiades - rondèus, corrandes, aubades e d'autes branles - son, semble èster, es mèns antiquas formas de dances collectiues. Er enrotlament invertit sus eth madeish que diboishen ath torn der haro alugat ja ei diboishat sus ceramica neolitica e gravada en bères parets de còves dera aurèra pirenenca.

Er interès culturau deuant d'aguesta continuïtat des sègles s'ahig ara emocion estetica lheuada per aquest espectacle arcaic e bèth. Mès, se pòt parlar d'un espectacle? Pr'amor qu' «era Joenessa» que dance ath torn der haro non da un espectacle ne realize un acte folcloric: dance pr'amor qu'ei eth dia de dançar en un moment concrèt deth calendari, ua forma precisa de dança tradicionau, en un lòc precis. Eth tot «in situ» culturaument: es rituaus dançadi e cantadi deth solstici sonque se manifèsten pr'amor que son predefinites per un determinat contèxte, eth d'un lòc e un moment calendari tradicionaument acordat.

Per contra, en folclòr, separadi deth sòn significat primari, cants e dances non an valor rituaiu ne simbolic. Sonque an valor estetic e de gèst, luenh de tot rituaiu «obligatòri», s'expause en espectacle. Es seqüències folcloriques son, donques, independents de quinsevolh eventuaiu contèxte calendari e rituaiu culturaument predeterminat: se pòt dançar en quinsevolh moment e en quinsevolh lòc çò qu'originàriament sonque se

baraue en un moment precís, en un lòc e damb actors predeterminadi. Es dances encadiades ath torn der haro ahllamat, son es d'un comportament rituaü collectiu calendàriament obligatòri, tant obligatòri coma eth cicle solar en sòn etèrn recorrut cosmic.

Un exorcisme dera mòrt?

En Les, es tres etapes dera existència der haro, atau coma sigueren establides en 1999, son un magnific exemple d'adaptacion de rituaus ancians a un contèxte contemporanèu. Aquesta fidelitat a un tèma millenari pòt deuer-se ath hèt que preparacion, plantacion e cremacion der haro apareishen coma era metafòra deth trajècte des Òmes ena Vida: eth solei bastís er an en cèu e eth sòn recorrut ei, en hèr-lo, a imatge d'ua vida umana des dera neishença enquiara mòrt en tot passar pera maduresa feconda. Maugrat açò, damb ua diferéncia essenciaü entre eth solei e es òmes: era mòrt solsticiaü deth solei non ei mèis qu'un sòni seguit d'un desvelhar ara Vida. Era mòrt des òmes ei ua mòrt sense retorn. Signifique açò qu'entàs Òmes - que son conscienti d'aguesta diferéncia - era preparacion der haro, era sua quilha e cremacion serien era metuda en scèna metaforica e compensatòria deth sòn sòni d'immortalitat? Era renauida corsa solara a eth gust tranquillizador dera eternitat: er haro qu'ei era sua imatge e eth simbèu ei un exorcisme dera mòrt? ...

Isaura Gratacòs

Imatges des manifestacions mitologiques e religioses deth pòble dera Garona.

Era plana dera Garona vista des dera còva deth Malh de Faucon. Protocercle gravat ena paret quèrra.

Protocercle gravat. Arriu Malo. Òrri

Sol invictus

Detalh de dues versions de cercle gravat dera pèira der Horcalh.

Protocercles gravats en bòrd deth vielh camin de Bacivèr. Arriu Malo. Beret.

Sol invictus

Reutilisacion d'un bloc damb soleïforme intern gravat (Neolitic o Bronze) en mur dera Glèisa de Sarremezan.

Cercle radiant ar òcre. Còva der Escarrabèr. Teba

Sol invictus

Eth pòrge dera còva deth Malh de Faucon.

Protocercle gravat. Òrri

Sol invictus

Nicho ena entrada dera còva de Sentaraille. Trobath

Frisa jos tet. Rodèles, Miei lauburu, còr marian.

Lauburus o esvastiques ena façada deth Casino de Pònt de Rei.

Cerclatge deth tronc. Les

Sol invictus

Er haro de Les. Simbòl e òbra d'art.

Sol invictus

Picada neolítica. Eth signe cornut apròp dera cuba. Geri. Marinhac

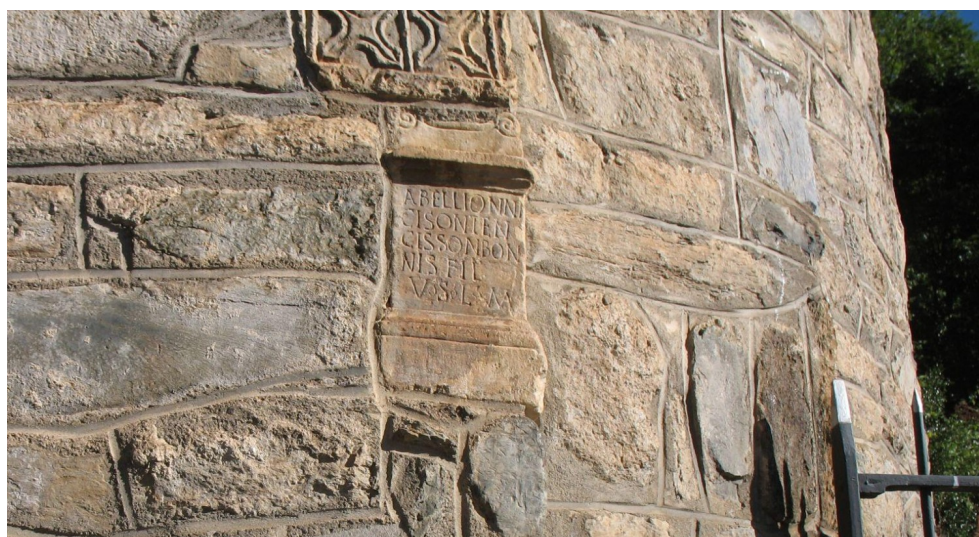

Gravat en forma de vulva e microcoples. Geri. Marinhac

Sol invictus

Era candela de plec alugada

Autar votiu a Abellio hijut ena paret dera glèisa. Val d'Uelh.

Sol invictus

Pèira de Mijaran damb era Crotz dera Mission Generau dera Val d'Aran de 1906.

BIBLIOGRAFIA

Abélanet, J.(1986). *Signes sans paroles. Cent siècles d'art rupestre en Europe occidentale*» Hachette

Barandiaran, JM. (1973). *La religion des anciens Basques. Obras completas. Eusko-folklore. La Gran Enciclopedia Vasca.* tome II. Bilbao

Barandiaran, JM. (1993). *Dictionnaire illustré de mythologie basque*, traduit et annoté par Michel Duvert, Elkar, Bayonne.

Bégouën,J.(1990). *La vallée de Bethmale*. Réimpression Danzi.

Bénichou,H.(1992).*Fêtes et calendriers. Les rythmes du temps*. Ed. Mercure de France.

Bertrand, D.(2005). *Penser la musique. La part du diable*. Insistance Toulouse

Brunet,S. (1979) Rites païens en pays de Luchon. *Revue de Comminges. Pyrenéess Centrales*. tòm XCII.

Brunet. S. (1979):Rites païens en pays de Luchon.*Revue du Comminges*, tome XVII.

Brunet, S. (2009). *Relation de la mission des Pyrénées.(1635-1649) Le jésuite Jean Forcaud face à la montagne*. Comité des travaux historiques et scientifiques.

Chaudruc de Crazanne, J.C.A.(1856). *Revue numismatique*.

Du Mège, A.(1814) : *Monuments religieux des Volces Tectosages*. Ed. Benichet cadet.

Gaignebet et Lajoux.(1985). *Art profane et religion populaire au*

Moyen Age.P.U.F.

Gratacos, I.(1987). *Fées et gestes. Femmes Pyrénéennes. Un statut social exceptionnel en Europe.* Ed.Privat.

Gratacos, I.(1995). *Calendrier pyrénéen.Rites, coutumes et croyances dans la tradition orale en Comminges et Couserans.* Ed. Privat.

Gratacos, I.(2009). Les gravures pétroglyphiques du Plan de Béret. *Revue de Comminges et des Pyrénées centrales.* Tome CXXV. N°1

Gratacos, I. (2011).*Lespugue-Montmaurin. Les raisons d'une permanence.* Entre Save et Seygouade.

Gratacos, I.(2015). Les hautes terres protohistoriques des Pyrénées aranaïses. Inventaire de 2014. *Revue de Comminges et des Pyrénées centrales.* tome CXXXI. N° 2

Guilaine, J.(2003). *Arts et symboles du Néolithique à la Protohistoire.* Editions Errance. Paris

Jalut, G.(1974) *Analyse pollinique de la tourbière de La Moulinasse. Versant nord-oriental des Pyrénées.* Thèse de doctorat d'Etat. Toulouse.

Pène, J. L.(1980) : *La Barousse. Le pays, son histoire, ses mœurs.* L'Adret. Piette, E. e Sacaze,J (1877). La montagne d'Espiaup. *Bulletin de la société anthropologique de Paris.*

Poydenot, H.(1869). Découverte d'un cimetière antique à Garin. (Haute Garonne) dans *Mémoire de la Société Française de Numismatique et Archéologie.*

Sacaze, J.(1879). *Le culte des pierres dans le pays de Luchon*.AFAS.

Sacaze, J.(1887). *Études sur Luchon*. Imprimerie Abadie.

Saurat, D.(1955). *La religion des géants*. Denoël

Soulet, J. F. (1987).*Les Pyrénées au XIXe siècle*. Eché.

Van Gennep,(1949).Manuau de folklòre francés contemporanèu,, tom E-IV, ed. A. e J. Picard et Cie.

